T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'DA BİD'AT VE HURAFELERİN KELAM İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Busalikha Uraim Kyzy

DENİZLİ, 2025

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'DA BİD'AT VE HURAFELERİN KELAM İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Busalikha URAİM KYZY

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Faruk GÜN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

"Bu tez sınavı 07/08/2025 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç.Dr. Faruk GÜN	BAŞARILI
Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU	BAŞARILI
Dr. Mehmet TAŞDELEN	BAŞARILI

BEYAN

Bu tez çalışmasının, Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun biçimde hazırlandığını; çalışmada yer alan tüm bilgilerin bilimsel dürüstlük, akademik etik kurallar ve ilkelere riayet edilerek elde edilip sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, söz konusu kural ve ilkelere bağlılık gereği, bu tezde yer alan özgün olmayan tüm içeriklerin usulüne uygun şekilde alıntılanarak kaynakça gösterildiğini kabul ederim. Aksi yönde bir durumun tespiti hâlinde, doğabilecek tüm akademik ve hukuki sorumluluğu şahsen üstleneceğimi taahhüt ederim.

Busalikha URAİM KYZY

ÖNSÖZ

İslam düşüncesinin temelini oluşturan tevhid inancı, peygamberler aracılığıyla insanlığa ulaştırılmış ve son olarak Hz. Peygamber ile kemale ermiştir. Ancak, nübüvvet sürecinin sona ermesinden sonra, zamanla bazı inanç ve uygulamalar İslam'ın saf yapısından uzaklaşmış, farklı coğrafyalarda yerel kültürlerin etkisiyle çeşitli Bid'at ve hurafeler ortaya çıkmıştır. Bu durum, İslam toplumlarında teolojik ve pratik birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Kelam ilmi, İslam inancının temel esaslarını savunma ve akıl ile nakil arasında denge kurma görevini üstlenmiş bir disiplin olarak, bid'at ve hurafelerin değerlendirilmesinde önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, bid'at ve hurafelerin ortaya çıkış sebeplerinin, yayılma biçimlerinin ve toplumsal etkilerinin incelenmesi hem teorik hem de pratik açıdan önemli bir gereklilik hâline gelmiştir.

Çalışma, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, hipotezleri, kapsam ve sınırları ile evren ve örneklerine ilişkin temel bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde kelâmda sağlam bilgi kaynakları ele alınmıştır. Teorik çerçeve kapsamında, konuyla ilgili temel kavramlar ele alınmış, bid'at hurafelerin ortaya çıkış nedenleri, yayılma süreçleri ve belirli alanlardaki örnekleri üzerinde durulmuştur. İkinci İslam Toplumunda Yaşatılan Bid'at ve Hurafeler başlıklı bu bölümde, halk arasında yaygın olan ancak dinî açıdan tartışmalı uygulamalara değinilmiştir. Özellikle büyüye inanma ve başvurma, muskaların korunma aracı olarak görülmesi gibi örnekler ele alınmış; bu tür inanç ve uygulamaların İslam inancı ve kelam ilmi açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği tartışılmıştır. Ayrıca, bu hurafelerin bireylerin din anlayışı üzerindeki etkisi ve toplumda nasıl meşrulaştırıldığı da incelenmiştir. Üçüncü bölümde Kırgız halkı arasında günümüzde hâlâ süren bazı bid'at ve hurafeler vardır. İnsanlar bazı türbeleri ziyaret ederek dilek diler, hastalıklarına şifa arar, çocuk isteyenler dua eder. Türbelerde ağaçlara bez bağlamak veya mum yakmak gibi uygulamalar yapılır. Kırgızların tabiat olaylarıyla ilgili olarak doğayla olan ilişkilerine, cenaze yemeklerine, ve halk hekimliği konularına değinilmiştir.

Bazı kişiler bu hurafelerden korunmak için muska taşır veya hocaya okutulmuş su içer. Ancak doğru bilgi ve eğitimle bu yanlış inanışlar azaltılabilir. Bu nedenle vaaz ve hutbelerde bu konulara yer verilmiş, iletişim araçlarının doğru kullanımıyla halk bilinçlendirilmiştir. Çalışmamda, Kırgız toplumundaki bid'at ve hurafelerle ilgili bilgileri özellikle Rusça kaynaklardan yararlandım. Bu kapsamda, akademik makaleler, etnografik araştırmalar ve tarihî belgeler üzerinde belge incelemesi yöntemi uyguladım. Böylece, konuya dair mevcut literatürün kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak verileri topladım.

Bu çalışmayı hazırlarken desteklerini esirgemeyen sayın danışman hocam Doç. Dr. Faruk Gün hocama teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim, kaynak temininde yardımcı olan kurumlara ve araştırma sürecinde katkı sağlayan tüm katılımcılara teşekkür ederim. Tezin, bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar için faydalı bir kaynak olmasını temenni ediyorum. Burada çalışma süresince maddi ve manevi olarak yardımlarını esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Busalikha URAİM KYZY

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü **Yüksek Lisans Tez Özeti**

Tezin balığı: Kırgızistan'da Bid'at ve Hurafelerin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi
Tezin Yazarı: Busalikha URAİM KYZY **Danışmanı:** Doç.Dr. Faruk GÜN
Kabul Tarihi: 0.0.2025 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) +
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri **Bilim dalı: Kelam**
Kırgız Türk toplumunda İslam dininin benimsenmesi ve halk arasında kökleşmesinde tarih boyunca çeşitli dini pratikler önemli bir yer tutmuştur. Bu süreçte özellikle Bid'at ve hurafe niteliğindeki bazı inanç ve uygulamalar, Kırgız halkının din anlayışı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Söz konusu inançlar, yalnızca geleneksel kültürün bir parçası olarak değil, aynı zamanda dini birer unsur gibi görülerek günlük hayatta yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda, Kırgızistan'da halk arasında yaşayan Bid'at ve hurafeler, sadece folklorik unsurlar olarak değil, Kelâm ilmi açısından itikadî sonuçlar doğuran önemli meseleler olarak ele alınması gereken konulardır. Bu çalışmada, Kırgızistan'daki yaygın Bid'at ve hurafeler, Kelâm ilminin temel esasları çerçevesinde incelenmiş; özellikle tevhid, iman-amel ilişkisi, kader, gayb, ahiret inancı gibi temel itikadi konular bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın uygulamalı kısmında ise Kırgızistan'da yaşayan halk arasında yaygın olan belirli dini uygulamalar tespit edilmiştir. Türbe ziyareti, çaput bağlama, nazar inancı, büyü, muskacılık, falcılık gibi pratikler, İslam dinindeki yeri bakımından analiz edilmiştir. Ayrıca bu inanç ve uygulamaların tarihî arka planı da ele alınmış; Şamanizm, eski Türk inançları ve yerel geleneklerin etkisi ortaya konulmuştur. Çalışmada, Kelâm ilminin temel yöntemi olan sağlam bilgiye (yakînî bilgiye) dayalı analiz esas alınarak, Kırgız halkının dinî yaşantısında yer bulan Bid'at ve hurafeler derinlemesine incelenmiştir. İslâm Kelâm'ın en temel ilkesi olan sağlam bilgi ve kesin delil esasına dayanılarak, bu tür inanç ve uygulamaların İslam itikadı üzerindeki muhtemel zararları ele alınmış, halk arasında doğru bilinen yanlışlar ortaya konmuştur. Özellikle Ulûhiyet (Allah inancı, tevhid, ilâhî sıfatlar, melek ve kitap inancı), Nübüvvet (peygamberlik, kader inancı) ve Ahiret (ölüm, ecel, kıyamet, cennet ve cehennem) gibi temel itikadî konular çerçevesinde halk arasında yaygınlaşan yanlış anlayışlar belirlenmiş ve bu yanlışların nasıl düzeltilebileceğine dair Kelâmî yöntemlerle çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Bu tez, Kırgızistan özelinde İslam toplumlarında sıkça rastlanan Bid'at ve hurafelerin yalnızca kültürel veya sosyal boyutunu değil, Kelâm ilminin sağlıklı bilgi ve inanç ilkeleri açısından itikadî etkilerini inceleyerek, İslam düşüncesinin doğru temeller üzerine inşasını hedeflemekte; halk arasında doğru bir dinî bilinç ve sağlam bir inanç yapısının oluşmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Bid'at, Hurafe, Kelâm İlmi, Halk İnançları, Türbe, Gelenek ve Din.

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences **Abstract of Master Thesis**

Title of the Thesis: Evaluation of Bid'ah and Superstitions in Kyrgyzstan from the Perspective of theology

Author: Busalikha URAİM KYZY **Supervisor:** Assist. Prof. Dr. Faruk GÜN

Date: 0.0.2025 **Nu. of pages:** vii (pre text) + 68

Department: Basic Islamic Sciences **Subfield: Kalam**

Various religious practices have played an important role throughout history in the adoption of Islam in the Kyrgyz Turkish society and its rooting among the people. In this process, some beliefs and practices, especially those of a bid'ah and superstition nature, have had a deep impact on the religious understanding of the Kyrgyz people. These beliefs have become widespread in daily life, not only as a part of traditional culture, but also as religious elements. In this context, bid'ah and superstitions among the people of Kyrgyzstan are issues that should be addressed not only as folkloric elements, but also as important issues that have theological consequences in terms of theology. In this study, the widespread bid'ah and superstitions in Kyrgyzstan have been examined within the framework of the basic principles of theology; they have been evaluated in the context of fundamental theological issues, especially monotheism, the relationship between faith and deeds, fate, the unseen, and the afterlife. In the applied part of the research, certain religious practices that are widespread among the people living in Kyrgyzstan have been identified. Practices such as visiting shrines, tying rags, belief in the evil eye, magic, amulet making, fortune telling have been analyzed in terms of their place in the Islamic religion. In addition, the historical background of these beliefs and practices has been discussed; the influence of Shamanism, ancient Turkish beliefs and local traditions has been revealed. In the study, the innovations and superstitions that have a place in the religious life of the Kyrgyz people have been examined in depth, based on the analysis based on sound knowledge (certain knowledge), which is the basic method of the science of theology. Based on the most basic principle of Islamic theology, which is sound knowledge and definitive evidence, the possible harms of such beliefs and practices on Islamic faith have been discussed, and the misconceptions that are commonly believed to be true have been revealed. In particular, the misconceptions that have become widespread

among the public within the framework of fundamental theological issues such as Divinity (belief in Allah, monotheism, divine attributes, belief in angels and books), Nubuwwa (prophecy, belief in fate) and Ahiret (death, term of death, apocalypse, heaven and hell) have been determined and solutions have been developed with theological methods on how these mistakes can be corrected. This thesis examines not only the cultural or social dimensions of the innovations and superstitions frequently encountered in Islamic societies, especially in Kyrgyzstan, but also the theological effects of the science of theology in terms of sound knowledge and belief principles, and aims to build Islamic thought on correct foundations; and aims to contribute to the formation of a correct religious consciousness and a solid belief structure among the public.

Keywords: Kyrgyzstan, Bid'ah, Superstition, Theology, Folk Beliefs, Shrine, Tradition and Religion.

İÇİNDEKİLER

Önsöz ii
BSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu 3
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı 4
3. Araştırmanın Varsayımları 5
4. Araştırmanın Yöntemi 5
5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılığı 5
6. Kavramsal Çerçeve 6
BİRİNCİ BÖLÜM 8
BİD'AT HURAFELER VE KELAMDA SAĞLAM BİLGİ KAYNAKLARI 8
1.1. Sözlük ve Terim Anlamıyla Bid'at 8
1.2. Bid'atın Terim Anlamı 9
1.3. Sözlük ve Terim sözlük anlamıyla Hurafe 9
1.4. Hurafe ve Din 10
1.5. Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepleri 12
1.5.1. Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepleri 13
1.5.2. Dini Etmenler 13
1.5.3. İlahi Din Kaynaklı Bid'at ve Hurafeler 14
1.5.4. İlahi Olmayan Dinlerden Gelen Bidat ve Hurafeler 15
1.6. Kültürel Etmenler 17
1.7. Kelamda Sağlam Bilgi Kaynakları 18
1.7.1. Bilgi kavramı 18
1.7.2. Kelam ilminin bilgiye yaklaşımı 19
1.7.3. Bilgi Türleri 21
1.7.4. Bilgi edinme yolları 22
1.7.5. Haber-i Sadık 22
1.7.6. Sağlam Akıl 23
1.7.7. Sağlam Duyu Organları 24
İKİNCİ BÖLÜM 27
İSLAM TOPLUMUNDA YAŞATILAN BİD'AT VE HURAFELER 27
2.1. Bid'at ve Hurafe Çeşitleri 27

2.1.1. Dini Örf, Adet ve Gelenekler 27
2.2. İsrailiyattan İslam'a Gelen Bid'at ve Hurafeler 31
2.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler Alanına Giren Bid'at ve Hurafeler 32
2.3.1. Çocuklarla İlgili Bid'at ve Hurafeler 33
2.3.2 Evlilik ve Düğün ile İlgili Bid'at ve Hurafeler 36
2.4. Bid'at ve Hurafelerin Kabulünü Kolaylaştıran Unsurlar 38
2.4.1. Nazar 38
2.4.2. Muska 39
2.4.3. Sihir- Büyü 44
2.4.4. Bakşı-Büyü 45
2.4.5. Ateş Ritüelleri: Şam Jaguu ve Alastoo 46
2.4.6. Gaybı Bilme Merakı 47
2.4.7. Fal ve Şansını Deneme Merakı 49
2.4.8. Burçlar 51
2.4.9. Sayı 53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 57
KIRGIZİSTAN VE ÇEVRESİNDE YAŞATILAN BİD'AT VE HURAFELER 57
3.1. Kırgızistan'ın Tarihteki Konumu ve Bugünü 57
3.2. Kırgızistan'da Bulunan Türbeler 58
3.2.1. Mezarlarla İlgili İnanışlar 59
3.2.2. Mezarlarda Yapılan Ritüeller (Kırgızistan Örneği) 61
3.3. Tabiat Olaylarına Dair Bid'at ve Hurafeler 70
3.3.1. Cenaze, Taziye ve Yemek İkramı 72
3.3.2. Halk Hekimliği 74
3.3.3. Hayvanlarla İlgili Hurafeler 75
3.4. Uğursuzluk 80
3.5. Bid'at ve Hurafelerden Korunma 81
3.5.1. Dinin Temel Kaynakları 82
3.5.2. Eğitim ve Öğretim Açısından Bid'at ve Hurafeler 83
3.5.3. İletişim Araçların Doğru ve Yerinde Kullanılması 84
3.5.4. Vaaz ve Hutbeler 84
SONUÇ 86
KAYNAKÇA 89
ÖZGEÇMİŞ 1

GİRİŞ

Tarih sayfalarına ve Orta Asya'nın edebiyatına göz atıldığında, bu bölgenin zengin ve etkileyici geçmişi açıkça görülmektedir. Bölge, eşsiz bir kültür, sanat, ticaret ve bilim merkezi olarak tarihteki yerini almış; bu özellikleriyle uygarlığın önemli unsurlarına ev sahipliği yapmıştır. Orta Asya'nın tarihindeki bu parlak dönemler, sayfalar dolusu anlatımlarla karşımıza çıkmakta ve bizleri gururlandırmaktadır. Ancak Orta Asya'yı bu derece görkemli kılan unsur nedir? Bu bölgeye değer ve anlam kazandıran; tarihine cesaret ve coşku katan en büyük unsur, hiç kuşkusuz İslam ve onun yaydığı zengin kültürel mirastır.

Orta Asya halklarından biri olan Kırgızlar, İslamiyet'le tarihsel olarak 11. yüzyıldan itibaren tanışmış ve zamanla İslam'ı benimsemiştir. İslam'ın Kırgız toplumuna nüfuz etmesinde özellikle Nakşibendî tarikatı, Sufi Allayar, Ahmedi, Bakırganî[1] gibi tasavvufî yapılanmaların önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu tarikatlar zamanla Kırgız kültüründe çok etkili olmuş. Ancak İslam öncesi Şamanizm, Totemizm ve diğer eski inanç kalıntıları da Kırgız toplumunda derin izler bırakmış; İslam'ın kabulünden sonra dahi bazı gelenekler İslam dışı unsurlarla harmanlanarak varlığını sürdürmüştür.[2]

Kırgızistan, tarih boyunca farklı dinî ve kültürel etkiler altında şekillenmiş bir Orta Asya ülkesidir. İslam'ın bölgeye girişiyle birlikte Kırgız toplumu dinî kimliğini büyük ölçüde İslam ekseninde şekillendirmiştir. Ancak zamanla geleneksel inançlarla islamî değerlerin iç içe geçmesi sonucu toplumda çeşitli bid'at ve hurafeler yaygınlık kazanmıştır. Bu yönüyle Kırgızistan, bid'at ve hurafelerin tespit edilmesi, anlaşılması ve incelenmesi açısından önem arz etmektedir. İslam dini, tevhid inancını esas alarak insanlara rehberlik eden evrensel bir dindir. Hz. Peygamber ile tamamlanan vahiy süreci, Kur'an ve sünnet ışığında Müslüman toplumların yaşam biçimini belirlemiştir. Ancak tarih boyunca farklı kültür ve inanç sistemleriyle karşılaşan Müslüman toplumlarda, dinin saf yapısından sapmalar olarak kabul edilen bid'at ve hurafeler gibi yanlış inanç ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu tür inanışlar, bireysel ve toplumsal düzeyde dinî algının bozulmasına yol açarak insanlardaki İslam anlayışına zarar vermiştir.

---

1 Hoca Ahmed Yesevi geleneğini hem tasavvufta hem edebiyatta devam ettiren, Ahmed Yesevi'nin üçüncü halifesi olan Süleyman Bakırganî, Harezm'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi belli olmasa da vefat yılı milâdî 1186 (Hicrî 581) olarak kabul edilmektedir.

2 Roza Abdıkulova, "Kırgız Toplumunda Sufizm Geleneği: Örf-Adetlere ve Edebiyata Yansımaları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/35 (02 Haziran 2016), 513-531.

Kelâm ilmi, İslam inancını aklî ve naklî delillerle savunan bir disiplin olarak, bid'at ve hurafelerin kaynaklarını, yayılma sebeplerini ve etkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Kelâm ilmi, bu tür sapmaların hem inanç hem de amel düzeyinde doğuracağı sonuçları ele almakta, sahih dinî anlayışın korunması adına önemli bir görev üstlenmektedir. Bu çalışma da kelâm ilminin temel ilkeleri çerçevesinde, Kırgızistan'da görülen bid'at ve hurafeleri inceleyerek, bu inançların toplumsal etkilerini ve İslamî açıdan değerlendirmelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece kelâm ilminin güncel toplumsal meselelere nasıl çözüm üretebileceği somut bir örnekle ortaya konacaktır.

Bu tez, İslam düşüncesinin önemli bir disiplini olan kelâm ilmi çerçevesinde, Kırgızistan'daki bid'at ve hurafelerin incelenmesi bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır. Çalışmada, Kırgız toplumunda İslam'ın tarihsel süreçte kabulüyle birlikte şekillenen dinî algı, kelâm ilminin temel esasları doğrultusunda ele alınmaktadır. Özellikle Şamanizm, Totemizm ve diğer eski inanç sistemlerinin izlerini taşıyan geleneksel uygulamaların, İslamî değerlerle nasıl harmanlandığı ve zamanla bid'at ve hurafe şeklinde toplumda nasıl yer edindiği analiz edilmektedir. Bu yönüyle tez, İslam öncesi kültürel unsurların İslamî inançlarla nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyarak önemli bir sosyal-kültürel çözümleme sunmaktadır. Ayrıca çalışma, kelâm ilminin yalnızca teorik bir bilgi alanı olmanın ötesinde, sahih inanç yapısını koruma ve Bid'at-hurafe gibi yanlış uygulamalara karşı toplumda farkındalık oluşturma işlevine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Kırgızistan özelinde yapılan araştırma, hem İslam düşüncesine hem de yerel dinî yapıya dair özgün bir katkı sunmaktadır. Aynı zamanda çalışma, İslam toplumlarında tevhid inancının korunmasına yönelik bir bilinç kazandırma amacını taşıması bakımından da önemli bir yere sahiptir.

Bid'at kavramı, İslam düşüncesinde uzun bir geçmişe sahiptir. Sözlük anlamı itibarıyla "yenilik, örneği olmayan şey" anlamına gelen Bid'at, dini literatürde Hz. Peygamber ve ashabı döneminde bulunmayan, dini bir temele dayanamayan sonradan dine sokulan inanç ve uygulamalar için kullanılır. Kelâm ilminde bid'at genellikle ikiye ayrılır: İtikadî ve amelî bid'atler. İtikadî bid'atler, Allah'ın sıfatları, kader, peygamberlik ve ahiret gibi temel inanç esaslarına aykırı görüşleri kapsar ve kelâmcılar tarafından en tehlikeli Bid'atler olarak görülür. Amelî Bid'atler ise ibadet ve günlük pratiklerde ortaya çıkan, dine sonradan eklenen uygulamalardır. Yatır ziyaretleri, türbelere çaput bağlama, muska ve tılsım kullanma, fal ve büyüye inanma gibi uygulamalar bu kapsamda değerlendirilir.

Bazı âlimler, bid'atleri iyi (hasene) ve kötü (seyyie) olarak ikiye ayırmıştır. Faydalı ve dine aykırı olmayan yenilikler güzel bid'at olarak kabul edilirken, İslam'ın özüne aykırı olan

her türlü uygulama kötü bid'at sayılır. Özellikle inançla ilgili bid'atler, kelâm ilmi açısından kesin olarak reddedilir. İnançta bid'at işleyen kimseler sapmış kabul edilir; bazen fasık, bazen de sapkın bir mezhep mensubu olarak değerlendirilir. Amelî bid'at işleyenler ise genellikle uyarılır ve yanlışları tebliğ yoluyla düzeltilmeye çalışılır. Bu çalışma, kelâm ilminin bakış açısıyla Kırgızistan'daki bid'at ve hurafelerin kaynaklarını, yayılma biçimlerini ve toplumsal etkilerini ele alarak, hem yerel bir meseleye ışık tutmakta hem de İslam toplumlarında sahih inanç yapısının korunmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Araştırmanın Konusu

Kelâm ilmi, Kur'an ve Sünnet çerçevesinde iman edilmesi gereken esasları belirler ve bunları hem naklî hem de aklî delillerle temellendiren bir ilimdir: "Kelâm ilmi, insana dini kuranın açıkça anlattığı belli düşünce, fikir ve işleri muzaffer kılmak ve onların aksi olan her şeyin söz ile yanlışlığın göstermek iktidarını kazandıran bir melekedir."[3] Kelâm ilmi, Kur'an ve Sünnet çerçevesinde iman edilmesi gereken esasları belirler ve bunları hem naklî hem de aklî delillerle temellendirir. Aynı zamanda, çeşitli itikadi akımlar, bid'at ve hurafeler ile küfre yol açabilecek tutumlar karşısında İslâm akidesini savunur. Bu doğrultuda kelâm, söz konusu inanış ve görüşleri ilmi yöntemlerle çürüterek, zihinlerde oluşabilecek şüphe ve tereddütleri gidermeyi amaçlar.[4]

Geniş halk kitlelerinin, özellikle de okuryazar olmayıp dinî kaynaklara doğrudan ulaşamayan toplulukların, dinin özüne uymayan, vahiy kaynaklı olmayan veya mevcut bir dinî hükmü çarpıtarak sunan kurallara ve inanışlara meyilli olduğu bir gerçektir. Bu çerçevede ortaya çıkan ve hurafe, bid'at, bâtıl inanış ya da isrâiliyât olarak adlandırılan olgular, toplumun dinî hayatının yozlaşmasına, hatta dinin iyi insan, iyi kul ve iyi toplum idealinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. En eski dinlerden beri var olduğu bilinen bu olgular, İslamiyet'te de görülmüş ve özellikle kelâm ilminin yöntemleriyle bunların etkileri giderilmeye çalışılmıştır.[5]

Hurafeler, bireylerin eğitim seviyesinden bağımsız olarak onları etkilemeye devam etmektedir. Çünkü kişinin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevre, bu tür inanışların yayılmasında belirleyici bir rol oynar. İnsanlar her zaman geleceklerini merak etmiş ve fal, büyü gibi unsurların etkisinden tam anlamıyla kurtulamamıştır. İnanma ve sığınma ihtiyacının yanlış yönlendirilmesi, küçük bir taşa veya boncuğa kutsallık atfetme gibi aşırılıklara yol açmıştır.

---

3 Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1981), 49-50.

4 Abdullah Çobanoğlu, *Halk Arasında Yaşayan Hurafeler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa / Osmangazi Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 13.

5 Ferudun Hakan Özkan, "Osmanlı Toplumundaki Bid'at ve Hurafelere İlişkin Bir Metin", *Kültür Araştırmaları Dergisi,* 14 (2022), 54-85.

Doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi dönemlerde hurafeler, dini inançlarla birlikte gelenek ve görenek şeklinde varlığını sürdürmektedir.

Özellikle evlilik ve ölüm gibi olaylar tören havasında gerçekleşir ve bu süreçlerde çeşitli hurafeler devreye girer. Düğünlerde yuvanın mutluluğu için uygulamalar yapılırken, eşler arasındaki huzursuzluklarda sihir ve muska gibi yöntemlere başvurulmaktadır. Ancak bu inanışlar, çoğu zaman güven sorunlarına ve huzursuzluğa yol açmaktadır.[6]

Bu düşünce ile yola çıkarak tezimizin konusu, "Bid'at ve Hurafelerin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi: Kırgızistan Örneğini" kapsamaktadır. Araştırmamızın sağlıklı bir sonuca ulaşabilmesi için, ayrıca Kırgızistan bölgesinde bulunan türbeler ve bu türbelerin ziyaretlerinde karşılaşılan davranışlar, Halk içinde bulunan bazı yanlış uygulamalar üzerinde de durulmuştur.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu araştırma, İslam toplumlarında inanç safiyetini tehdit eden bid'at ve hurafelerin, kelâm ilmi perspektifinden nasıl değerlendirildiğini ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir. Özellikle Kırgızistan örneği üzerinden yürütülen bu çalışma, hem yerel hem de genel İslam düşüncesi açısından dikkate değer sonuçlar sunmaktadır. Kırgız toplumunda İslam'ın tarihsel süreçte kabulüyle birlikte Şamanizm, Totemizm ve diğer eski inançlardan gelen bazı unsurların İslamî anlayışla harmanlanması, dinî hayatta çeşitli sapmalara yol açmıştır. Bu bağlamda çalışma, söz konusu inançların nasıl bid'at ve hurafe hâline dönüştüğünü, toplumda nasıl yaygınlık kazandığını ve halkın dinî algısını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada ulaşılan en önemli sonuçlardan biri, Kırgız toplumunda İslam'ın sadece dinî bir sistem olarak değil, aynı zamanda bir kültürel yapı olarak algılandığıdır. Bu nedenle bid'at ve hurafeler, yalnızca teolojik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Araştırma boyunca yapılan analizlerde, İslam'ın özüne aykırı inanç ve uygulamaların ancak kelâm ilminin ortaya koyduğu itikadî esaslar ışığında doğru bir şekilde anlaşılabileceği ve bunlara yönelik sağlıklı çözüm yolları geliştirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın temel amacı; Kırgızistan'daki Müslüman toplumda yer alan bid'at ve hurafeleri tespit etmek, bunların dinî ve toplumsal sebeplerini ortaya koymak ve kelâm ilminin bakış açısıyla bu tür sapmalara karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışmayla, İslam toplumlarında tevhid inancının korunması ve sahih İslam anlayışının yaygınlaştırılması adına farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir. Elde edilen bulgular, sadece Kırgızistan için değil, benzer dinî yapıya sahip tüm İslam toplumları için de önemli ipuçları

---

6 Leyla Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği* (Malatya: İnönü Üniversitesi, 2020), 1-2.

sunmaktadır. Bu tez, özellikle dinî eğitim faaliyetlerinde, irşat çalışmalarında ve İslam toplumlarında inanç safiyetinin korunmasına yönelik akademik ve pratik bir kaynak olarak değerlendirilmeye elverişlidir. Çalışmanın en önemli katkılarından biri, kelâm ilmini sadece teorik bir disiplin olarak görmeyip, toplumda doğrudan karşılığı olan inanç ve uygulamalara yönelik çözüm üreten bir ilim olarak ele almasıdır.

3. Araştırmanın Varsayımları

Bireysel ve sosyal hayatın her alanında, Kırgızistan örneğinde de çeşitli bid'at ve hurafelerle karşılaşmak mümkündür. Çoğu zaman halkın alıştığı ve çözüm olarak başvurdukları bu inançlar şu şekilde ifade edilebilir:

Kırgız halkı arasında, İslam inancı ile örtüşmeyen bazı hurafe ve bid'atların benimsenmesi yaygındır.

Çaresizlik ve baş edememe korkusu, Kırgız halkının hurafelere ve batıl inançlara başvurmasına yol açmıştır.

Kırgızistan'daki türbe ziyaretlerinde, kadınların erkeklere oranla hurafelere inanma ve bu uygulamalara katılma oranı daha yüksektir.

Nazar, uğur ve uğursuzluk gibi konularda hurafeler Kırgızistan'da oldukça yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.

Tıbbi gelişmelere rağmen, halk arasında geleneksel halk hekimliği uygulamaları devam etmektedir.

Kırgızistan'daki bazı türbelerde, İslam akidesinin yasakladığı ve tevhid inancını zedeleyen uygulamalar gözlemlenmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada görüşme ve gözlem metodu kullanılmıştır. Konuyla ilgili mevcut kaynaklar üzerinde detaylı çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada ayrıca kapsamlı bir literatür taraması yapılarak Kelâm alimlerinin düşüncesine dair mevcut bilimsel yorumlar ve tartışmalar da ele alınarak ve araştırma bulguları bu kapsamda sunulmuştur.

5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılığı

Bu çalışma, Kırgızistan'daki Müslüman toplum arasında yaygın olarak görülen bid'at ve hurafeleri kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Kırgız halkı arasında yerleşmiş olan türbe ziyaretleri, muska, nazar ve tılsım gibi inançların yanı sıra, uğursuzlukla ilgili inançlar, hayvanlar, sayılar, yıldızlar ve çocuklarla ilgili hurafeleri tespit ederek, bunların toplumsal yaşantı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmada, bu tür inançların halk arasında nasıl algılandığı, hangi amaçlarla uygulandığı, halkın bu pratiklerden ne tür beklentiler

içinde olduğu ve tüm bu uygulamaların İslam inancıyla ne derece uyumlu olduğu ayrıntılı olarak araştırılmıştır.

Araştırma sürecinde, özellikle türbe ziyaretleri sırasında gerçekleştirilen adak adama, çaput bağlama ve şifa arama gibi ritüeller dikkat çekmiş; aynı zamanda muska, tılsım ve nazar gibi koruyucu unsurların da halk arasında oldukça yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, bazı hayvanların uğursuz sayılması, belirli sayıların uğur veya uğursuzlukla ilişkilendirilmesi, yıldızlarla ilgili kehanetler ve çocuklarla ilgili batıl inançlar gibi pek çok hurafe ve bid'at benzeri uygulama tespit edilmiştir. Bu tür inançların pek çoğu, İslam öncesi döneme dayanan eski geleneklerle bağlantılı olup, zamanla İslamî bir görünüm kazanarak halk arasında kabul görmüştür. Bu çalışmada, tüm bu uygulamalar sadece inanç boyutunda değil, aynı zamanda toplumsal hayattaki etkileri açısından da değerlendirilmiştir. Ayrıca, söz konusu inanç ve uygulamaların İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet ışığında nasıl değerlendirilebileceği analiz edilmiş, halkın dinî algısının şekillenmesinde bu tür bid'at ve hurafelerin ne derece etkili olduğu ortaya konulmuştur. Böylece çalışma, Kırgızistan özelinde, halk arasında yaşayan bid'at ve hurafelerin kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak, bu inançların toplumsal yapıya nasıl yerleştiğini örneklerle gözler önüne sermektedir.

6. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada, bid'at ve hurafelerin kelam ilmi çerçevesinde ele alınması ve Kırgızistan özelinde mevcut durumun analizi yapılmıştır. Kırgızistan, farklı kültürel etkiler ve tarihî süreçler nedeniyle bu tür inanışların şekillenmesinde dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Araştırmada, bölgedeki Müslüman toplulukların hurafelere yaklaşımını ortaya konulmaya ve, bu bağlamda kelam ilminin önerdiği çözüm yolları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Bid'atler genellikle dini bir görünüm taşırken, hurafelerin bir kısmı dinle ilgisi olmayan günlük yaşamla ilişkilidir. Örneğin, yatırlara çaput bağlamak hem dini görünümlü bir bid'at hem de bir hurafedir. Buna karşılık, "yedi aylık doğan çocuk yaşar, sekiz aylık doğan yaşamaz" gibi bir inanış dinle bağlantılı olmayan bir hurafedir.
2. Hurafe kapsamına giren bid'atler olduğu gibi girmeyenler de mevcuttur. Güzel (hasen) bid'atler hurafe sayılmazken, kötü (seyyie) bid'atler hurafe olarak değerlendirilir. Örneğin, minare yapılması ve oradan ezan okunması, ya da teravih namazının cemaatle yirmi rekât kılınması güzel bid'atlerden sayılmıştır ve hurafe

kapsamına girmez. Ancak, mezarlardan hortlak çıktığına inanma veya ölen kişilerin ruhunu çağırma gibi inanışlar hem bid'at hem de hurafedir.[7]

3. Bid'atler, Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı uygulamalardır ve bu nedenle İslam'ın gelişi sonrasında ortaya çıkmışlardır. Buna karşılık hurafelerin kökeni çok daha eskilere dayanır. Hurafeler, batıl inançlar olarak, Hz. Adem'den sonra hak dinin bozulmasıyla birlikte varlık göstermeye başlamıştır.[8]

Bid'at ve hurafeler, İslam toplumunda inanç ve ibadetlere yönelik yanlış anlayışların farklı yönlerini temsil eder. Kelam ilmi açısından bakıldığında, bid'atler özellikle dinin asli hükümlerine sonradan eklenen unsurlar olarak ele alınırken, hurafeler ise akıl ve nakille temellendirilemeyen, batıl inanç ve uygulamalar olarak değerlendirilir. Kelam ilmi, inanç esaslarını korumayı ve akıl-nakil dengesini sağlamayı amaçladığından, hem bid'atler hem de hurafelere karşı uyarıcı bir rol üstlenir.

---

7 Cağfer Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", *İlahiyat Akademi Dergisi* 3 (2016), 23-37.

8 Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 23-44.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİD'AT HURAFELER VE KELAMDA SAĞLAM BİLGİ KAYNAKLARI

İslâm düşüncesinde bid'at ve hurafeler, inanç ve ibadet alanında ortaya çıkan en önemli problemlerdendir. Bid'at, dinin aslî kaynaklarında (Kur'an ve Sünnet) dayanağı bulunmayan ve sonradan ortaya çıkan inanç ve uygulamaları ifade ederken; hurafeler, doğruluğu ispatlanamayan, çoğu kez batıl inanışlardan beslenen ve insanları tevhid akidesinden uzaklaştırabilecek yanlış inanışlardır. Kelâm ilmi, bu tür sapmaları tespit edip düzeltmeyi amaçlayan en önemli disiplinlerden biridir. Çünkü kelâm, sahih bilgiye ulaşmada aklı, duyuları ve mütevâtir haberi temel bilgi kaynakları olarak kabul eder; bunların dışında kalan zannı, şüpheli ve sübjektif bilgi kaynaklarını güvenilir görmez.

Kırgızistan örneğinde ise birçok örf ve âdet, halk tarafından dinî bir gereklilik gibi algılansa da, kelâmî ölçütlerle değerlendirildiğinde bunların önemli bir kısmının kültürel kökenli olduğu görülmektedir. Muskacılık, bakşıya okutma, uğursuz sayılara inanma, yıldız falından medet umma gibi uygulamalar, sahih İslâm anlayışıyla bağdaşmadığı gibi, kelâm açısından itikadî sakıncalar taşımaktadır. Bu nedenle, kelâmın ortaya koyduğu sağlam bilgi kaynakları çerçevesinde halkın bid'at ve hurafelerden arındırılması, hem tevhid inancının korunması hem de toplumun dinî bilincinin güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kırgızistan'da bu konunun ele alınması, yerel kültürel unsurlar ile İslâm'ın sahih kaynaklarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sunması bakımından dikkat çekici ve önemlidir.

1.1. Sözlük ve Terim Anlamıyla Bid'at

Son din olan İslâm, kıyamete kadar sürecek evrensel nitelikte bir dindir.[9] Bu nedenle dinimiz, kıyamete dek bid'at, hurâfe ve batıl inanışlara tamamen kapalıdır. Bid'at kavramı, tarih boyunca tartışmalara konu olmuş ve bu olguya yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Günümüzde de bu konu güncelliğini korumaktadır.

Arapça'da "b-d'a" kökünden türeyen bid'at, "önceden bir örneği bulunmaksızın ortaya çıkan veya oluşturulan şey"[10] icat etmek, inşa etmek, daha önce yapılmamış bir şeyi ortaya koymak" gibi anlamlar taşır. Bu kökün anlamı Kur'an'da rastlanmaktadır.[11] Bid'at kelimesinin türediği "bede'a (بدع)" fiili, sözlükte "örneği olmaksızın icat etti, ortaya koydu, inşa etti,

---

9 Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi* (İstanbul: Damla yayınları, 2012), 45-47.
10 İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâr Sâdır, ts.) (Erişim 26 Haziran 2025), 8/6.
11 el-Ahkâf 46/9.

başlattı, yeni bir kuyu kazdı" gibi birçok anlama gelmektedir. Aynı kökten türeyen hem fiil hem de isim formunda farklı kelimeler de bulunmaktadır.[12]

Bid'at oluşturma eylemi ibtidâ olarak adlandırılırken, bunu yapan veya uygulayan kişiye mübtedi denir.[13]

1.2. Bid'atın Terim Anlamı

Terim olarak bid'at, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan; Kur'an ve Sünnette hükmü bulunmayan, dolayısıyla dini bir delile dayanmayan ve sahabe, tâbiîn ile müctehid imamların görüşlerine aykırı olan anlayış, düşünce, fiil ve davranışlar şeklinde tanımlanmıştır.[14]

Bid'at kelimesi, hadislerde "muhdesâtu'l-umûr" ifadesiyle eş anlamlı ya da yakın anlamlı olarak kullanılmıştır ve "sonradan ortaya çıkanlar" ya da "yenilikler" anlamını taşır. Bu ifade, eskiye zıt olan yeni şeyler, gençlikten kinaye, icat etmek, ortaya koymak, haber vermek, yeni bir durum bildirmek gibi anlamları da içerir. Hz. Peygamber, "İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır"[15], "Siz sonradan ortaya çıkanlardan sakının…" ve "Sonradan ortaya çıkanların tümü bid'attir"[16] hadisleriyle, bid'atlerden uzak durmanın önemini vurgulamıştır. Bid'at kavramının iki temel anlamı vardır. İlki, sözlük anlamıdır ve her türlü sonradan ortaya çıkan şeyleri ister âdet ister ibadetle ilgili olsun, kapsar. İkincisi ise dini özel anlamıdır; bu, sahabe devrinden sonra, Şârî'nin (Allah veya Peygamber) söz, fiil ya da açık veya dolaylı izni olmadan dine eklenen ya da eksiltilen hususları ifade eder. [17]

1.3. Sözlük ve Terim sözlük anlamıyla Hurafe

Sözlükte h-r-f kökünden türeyen hurâfe kelimesi, "yaşlılık nedeniyle aklın fesada uğraması, yani bunamak" anlamına gelmekte olup, terim olarak "akla ve gerçeğe aykırı düşen aldatıcı söz" İslam İnançları Sözlüğü**[18]** ile masal, efsane ve gerçek dışı olduğu kabul edilse de hoşa giden nakil ve rivayetler için kullanılmaktadır.[19]

---

[12] Abdulvehhab Gözün - Yavuz Köktaş, "Sünnet ve Bid'atın Mahiyetine Farklı Bir Bakış", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesii Dergis* 7/13 (2018), 163-184.

[13] Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129-131.

[14] Leyla Yıldırım- Fikret Karaman, "Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepler", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 471-489.

[15] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Kahire: Matbâ'atu 'Isâ el-Bâbi el-Halebî, 1474), (hadis no: 867).

[16] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *İbn Mâce, es-Sünen*, thk. en-Neşîrî (Cübeyl-Suudi Arabistan: Dâru's-Sıddîk, 1435).

[17] Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği", *İslâmi İlimler Dergisi* 11/1 (2016), 21-46.

[18] Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 109.

[19] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâr Sâdır, ts.) (Erişim 26 Haziran 2025), 9/58-59.

Terim olarak ise "akla ve gerçeğe aykırı, aldatıcı söz" anlamına gelir. Hakikatin zıddı olan bu kavram, genellikle doğru inançlar arasına karışmış, uğur ya da uğursuzluk ekseninde şekillenen ve abartılı biçimde dilden dile aktarılan hikâyeler ile inanışlardan oluşur.[20] Kur'an'da hurâfe kelimesi yer almasa da anlam olarak ona yakın olan "üstür" (uydurulmuş söz) kelimesinin çoğulu "esâtîr" dokuz âyette geçmektedir. Bunun yanında, ihtilal (yalan uydurmak)[21], "tedavül" (uydurulmuş söz)[22] ve "huluku'l-evvelîn" (önceki milletlerin geleneği)[23] ifadeleri de hurâfe ile anlam yakınlığı taşır.[24] Bu terimler, müşriklerin Kur'ân Peygamber tarafından uydurulmuş bir kitap olarak nitelendirme iddialarını dile getirmektedir. Ancak Kur'an, bu iddiaları açık bir şekilde reddetmiştir.[25]

1.4. Hurafe ve Din

Geçmişten günümüze bazı insanlar, din ve dinî içerikli pek çok konunun hurafe olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sözgelimi, müşrikler Kur'an kendilerine okunduğunda, "İşittik" der ve ardından, "İstesek biz de bunun gibi sözler söyleyebiliriz; bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir"[26] diyerek, Kur'an'ın bildirdiği gerçekleri "eskilerin masalları" olarak nitelendirmişlerdir. Aynı şekilde, peygamberler tarafından gösterilen mucizelere de "eskilerin masalları" demişlerdir.[27]

Günümüzde ise deney ve gözlemi tek bilgi kaynağı olarak gören bazı materyalist ve pozitivist düşünürler, Allah inancı başta olmak üzere dinî inançların tamamını hurafe kapsamına sokmaktadır. Gözle görmedikleri için, melek, cin ve şeytan gibi Kur'an ve Sünnette bahsedilen varlıkları gerçek dışı kabul ederler. Maddi olanın dışındakileri reddettikleri için insanın bedeninin ötesinde bir ruh bulunduğunu da inkâr ederler. Onlara göre, ibadet etmek, Allah'tan yardım istemek ve ahlaki kuralların sevap ve günaha bağlanması hurafeden ibarettir. Dinin bu şekilde bütünüyle hurafe sayılmasına karşılık, dünya nüfusunun yaklaşık 5/4' ne tekabül eden dindarların kendi inançlarını savunmaları büyük önem taşır. Bunun için dinin özü ile hurafeyi ayırt edebilecek bilgiye sahip olunmalıdır. Aksi halde, dinin bütünüyle hurafe olarak görülmesi ya da hurafelerin din yerine konması gibi bir bocalama durumu ortaya çıkabilir. Bu bağlamda din ve hurafe konusunda dört farklı yaklaşım gözlemlenmektedir:[28]

---

[20] Yusuf Okşar, "Bir Hurafe Olarak Hulûl Kavramı", *Marifetname* 8/1 (2021), 115-140.
[21] Sâd 38/7.
[22] et-Tûr 52/3. el-Hâkka 69/44.
[23] eş-Şuarâ 26/137.
[24] Yusuf Şevki Yavuz, "Hurafe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/382-384.
[25] el-Bakara 2/170. el-Furkân 25/5. el-Enfâl 8/31.
[26] el-Enfâl 8/31.
[27] el-En'âm 6/25. el-Enfâl 8/31. en-Nahl 16/24. el-Mu'minûn 23/83.
[28] Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 36-39.

a) Geleneksel Her Uygulamayı Dinden Sayanlar

Geleneksel uygulamayı İslam'ın kapsamı dahilinde görenler, hurafenin varlığını kabul etmez ve halk arasında geleneksel olarak benimsenen her uygulamayı dinin bir parçası olarak görür. Dini genişletmekte aşırıya gider ve dinle ilgisi olmayan birçok uygulamayı savunurlar. Aynı zamanda, dine karşı çıkanlar da bu gruptan kaynaklanan hatalı uygulamaları göstererek dine saldırırlar. Örneğin, töre cinayetleri ve kadın dövmek gibi uygulamaların dine mal edilmesi ve bu konular üzerinden din karşıtı kampanyalar yürütülmesi, genellikle cehaletten kaynaklanır.

b) Akla Uymayanları Hurafe Sayanlar

Bazı çağdaş düşünce akımları, İslam'ı tamamen "akıl dini" olarak tanımlamakta ve yalnızca akıl süzgecinden geçen inanç ve ibadetleri kabul etmektedir. Bu anlayışa sahip kişiler, akıllarına ters düşen bazı temel ibadet ve inançları hurafe olarak değerlendirmektedir. Nitekim bu bakış açısıyla hareket edenler arasında oruç ibadetinin insan sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle eleştirilmesi ve Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mirac mucizesinin inkâr edilmesi yaygın örnekler arasında yer almaktadır. Yusuf el-Karadaki (d.1926–ö.2022), bu yaklaşımın yanlışlığına dikkat çekerek İslam'ın temel ibadetlerinin ve gaybî inançlarının yalnızca akıl ekseninde değerlendirilemeyeceğini belirtir. Ona göre oruç, sağlık açısından birtakım faydaları bulunsa da esasen ilahî bir emirdir ve kulun Rabbine teslimiyetini göstermesi bakımından anlamlıdır. Mirac ise aklın sınırlarıyla anlaşılması mümkün olmayan bir mucize olup, iman esaslarıyla doğrudan ilgilidir. Bu sebeple, akılcı yaklaşımla hurafe arasındaki sınır doğru bir biçimde çizilmeli; akılla kavranamayan her inanç veya ibadet hurafe kategorisine dâhil edilmemelidir.[29]

c) Dini Bütünüyle Hurafe Sayanlar

Bazı ateist çevreler, dinî inanç ve uygulamaları tamamen hurafe olarak görmektedir. Onlara göre din, geçmiş çağların insanlarına ait bir olgudur ve insanın kendisi dışındaki varlıklara dayanması bir zayıflıktır. Deney ve gözleme dayalı olmayan her şeyi gerçek dışı sayarak Allah, melek ve cin gibi varlıkları inkâr ederler. Onlara göre, yalnızca deney ve gözlemle kanıtlanabilen şeyler gerçektir; diğer her şey hurafedir.

d) Dinî Olanı Hurafeden Ayıranlar

Bu grup, dini doğru anlamak ve hurafelerden ayıklamak için Kitap, Sünnet, icma ve kıyas gibi İslami delillere dayanır. Neyin dinî, neyin dinî olmadığını belirlemek için belirli kuralların işletilmesi gerektiğini savunur. Ancak bu ayırımı yapacak kişilerin yeterli bilgi ve samimiyete sahip olması önemlidir. Bilgisi olmadan fikir üreten ya da art niyetle hareket eden kişilerin

---

[29] Yusuf el-Karadâvî, *İslam'da Hurafeler ve Bid'atlar*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Ravza Yayınları, 1993), 59-61.

iddialarına itibar edilmemesi gerektiği vurgulanır. Din ve hurafenin doğru bir şekilde ayrıştırılması hem dini savunmak hem de yanlış uygulamaları bertaraf etmek adına önemli bir yere sahiptir.[30]

1.5. Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepleri

Bid'atların ortaya çıkış sebepleri arasında, İslam'ın kısa sürede farklı kültür ve medeniyetlerle bir araya gelmesi, yabancı milletler tarafından bazı İslami esasların yanlış anlaşılması ve yorumlanması önemli etkenler arasında yer alır. Bu durum, zamanla dinî uygulamalarda ve öğretilerde sapmaların ortaya çıkmasına yol açmış, çeşitli Bid'atların oluşmasına neden olmuştur.[31]

Bid'atlerin ortaya çıkışında en etkili sebeplerden biri, dini faktörlerdir. İnsanlar genellikle Allah'a daha fazla kulluk etmek amacıyla bid'at ihdas etme yoluna başvururlar. Bazıları ise dindarlık adına, dinde mubah ve helâl olan şeyleri dinî bir zorunluluk niyetiyle terk ederler. Ancak bu tür Bid'atler, aynı zamanda sünnetlerin ortadan kalkmasına da yol açar. Görünen o ki, Bid'at, sahte bir dindarlık görüntüsüdür. Bu nedenle, itikat ve ibadet alanlarında sahih dine aykırı olup din zannedilen Bid'atlerin neler olduğunun açıkça ifade edilmesi, halkın doğru bir din anlayışına ulaşması açısından büyük önem taşır. İslam dininde, inanç ve ibadet konularında bir şey eklemek veya çıkarmak, Hz. Peygamber'in tanımına göre bid'at olup, tamamen olumsuz bir davranıştır. Bu nedenle, her Müslüman, dini hayatında hangi uygulamaların bid'at kapsamına girip girmediğini iyi bilmek zorundadır.[32] Bid'atlerin ortaya çıkış nedenleri arasında dünyevi faktörler de önemli bir yer tutar. Bu anlayışa göre, dünyevi bir mesele dinî bir boyuta taşınır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, geleneklerin kutsallaştırılmasıdır. Gelenek, başlangıçta toplumsal bilinçte dünyevi bir kurallar bütünü olarak algılanırken, zamanla dinî bir nitelik kazanarak farklı bir boyut kazanır. Bid'atlerin ortaya çıkmasında, İslam hakkında yetersiz bilgiye sahip olunmasının da önemli bir payı vardır. Din, insanın fıtratına uygun bir olgudur. Eğer birey ve toplumların bu alandaki ihtiyaçları karşılanmazsa, ortaya çıkan boşluk bid'atlerle doldurulmaya çalışılır. Günümüzde özellikle itikadî ve fıkhî alanlarda birçok yeni mesele gündeme gelmektedir. Bu konuların çözümünde, alanında uzman olan âlimlerin fetva, karar ya da içtihat yoluyla rehberlik etmeleri gerekmektedir. Çünkü İslam, her dönemde uygulanabilir ve yaşanabilir bir yapıya sahiptir.[33]

---

[30] Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 36-39.

[31] Rümeysa Sancak, "Halk İnançlarının Bireyler Üzerindeki Etkileri: Batıl İnanışlar Örneği", *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (*1/2 (31 Aralık 2023), 176-199.

[32] Ramazan Altındaş, "Bid'atın Tanımı ve Ortaya çıkış Sebepleri", *Eğitim,Kültür ve Düşünce Dergisi* 1/276 (2024), 1-18.

[33] Altındaş, "Bid'atın Tanımı ve Ortaya çıkış Sebepleri", 1-18.

1.5.1. Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepleri

İnsanlar, korkularını yenmek için maddî veya manevî dayanaklara başvurur. Somut bir çözüm bulamadıklarında, dinî şuur zayıfsa hurafelere, batıl inançlara veya kendi geliştirdikleri ritüellere yönelirler. Örneğin, mezarlıktan geçerken ıslık çalmak ya da psikolojik korkularını yenmek için medyum ve cincilere başvurmak, bu davranışlara örnek gösterilebilir.[34] Eşyanın tabiatını anlayamama, tabiat olaylarının mahiyetini kavrayamama, geleceği bilme arzusu, korku ve çaresizlikten kurtulma isteği, sosyal-kültürel ve sosyal-ekonomik faktörler ile kutsalın anlam ve yön değiştirmesi gibi unsurlar bu duruma etki eden temel nedenler arasında sayılabilir.[35]

İnsanoğlu, kendisini ve yaptıklarını beğenme eğilimindedir. Bu özellik, Allah'ın gönderdiği dini bile arzu ve hevesleri doğrultusunda değiştirme çabasıyla sonuçlanabilir. Dinlerin bozulmasında ve hurafelerin ortaya çıkmasında bu kibirli tutumun önemli bir rolü vardır. Allah Teâlâ, bu durumu şöyle açıklar: "Kötü işi kendisine süslü gösterilip onu güzel gören kimse (diğerleri ile bir olur mu)? Allah dilediğini hidayete erdirir, dilediğini sapıklıkta bırakır. Allah onların yaptıklarını bilmektedir."[36]

İnsanın korku, çaresizlik ve bilinmezlik karşısında gösterdiği tepkiler, zamanla hurafeler ve batıl inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Dini duyguların zayıflaması, bilgisizlik ve nefsi arzular, bireyleri hurafelere yönlendiren başlıca sebepler arasındadır. Bu nedenle, insanın aklını doğru kullanması, dini doğru kaynaklardan öğrenmesi ve inançlarını sağlam bilgi temeli üzerine inşa etmesi büyük önem taşımaktadır.

1.5.2. Dini Etmenler

İlahi dinlerin temel prensiplerinden ve esaslarından sapmalar, tarih boyunca farklı toplum ve dönemlerde gözlemlenmiştir. Bir dinin ibadet, ritüel ve törenleri başka bir dini etkileyebildiği gibi, hurafe ve Bid'atler de kültürel etkileşimler yoluyla yayılabilmektedir. Bu tür inanışların özellikle sahih dini metinlere, inanç sistemlerine ve etik değerlere yeterince riayet edilmediği durumlarda daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, Yahudilik ve Hristiyanlıktan kaynaklanan bazı bid'at ve hurafelerin İslam geleneğine de sirayet ettiği akademik çalışmalarda dile getirilmektedir. Bu tür sapmalar, doğrudan ilahi dinlerden kaynaklanabileceği gibi, ilahi olmayan inanç sistemleri ve kültürel unsurların etkisiyle de şekillenebilmektedir.[37] Kırgızistan bağlamında dini etmenler içinde bid'at ve hurafelerin varlığı, tarihsel ve sosyolojik dinamikler çerçevesinde değerlendirilebilir. Sovyetler Birliği'nin

---

[34] Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 23-44.

[35] Fatih Kandemir, "Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiye'deki Halk İnançlarının Tarihi Temelleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2016), 97-114.

[36] en-Neml 27/4.

[37] Yıldırım - Karaman, "Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepler", 473.

uzun yıllar uyguladığı ateist politikalar, halkın dini bilgiye erişimini sınırlandırmış ve geleneksel inançlarla hurafelerin iç içe geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu tarihsel süreç, günümüzde de halk arasında bazı bid'at ve batıl inançların yaygın bir şekilde varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Söz konusu bid'at ve hurafeler, genellikle dini bilgilerin yetersiz olduğu veya geleneklerin dinî prensiplerle karıştırıldığı sosyal bağlamlarda daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda Kırgızistan'da dini eğitim ve bilinçlenmenin artmasıyla birlikte, bu tür yanlış inanışlara karşı akademik ve dini çevrelerde farkındalık oluşturma çabaları hız kazanmıştır.[38]

1.5.3. İlahi Din Kaynaklı Bid'at ve Hurafeler

İslamiyet'i kabul eden farklı inanç mensuplarının, önceki dinlerine ait bazı anlayışları muhafaza ettikleri ve zamanla bunları diğer Müslüman toplumlara da aktardıkları bilinmektedir. Cahiliye dönemi Araplarının, uğur ve uğursuzluk kavramlarına, ayrıca cinlerle ilgili çeşitli batıl inanışlara sahip oldukları bilinmektedir. Cinlerin kertenkele, kirpi, devekuşu, tarla faresi ve tavşan gibi hayvanların şekline girerek insanlara göründüğüne inanılması, karga ve benzeri kuşların uğursuz kabul edilmesi, bu dönemde yaygın olan inanışlardan bazılarıdır.

Eski İran ve Hint dinlerine mensup topluluklarla Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından, İslam dünyasında yeni hurafelerin ortaya çıktığı görülmüştür. Daha önce Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi inanç sistemlerine bağlı olan din adamları, Cahiliye dönemi Arap kültürüne ait hurafelerin bilgisiz halk kesimleri arasında yaygın olmasından faydalanarak, eski şaman büyü ve dualarına ayetler, Kâbe, Levh-i Mahfuz, Arş, Kürsi gibi İslami unsurları ekleyerek inançlarını yeni dinlerinde de sürdürmüşlerdir. Şamanizm'den gelen su kültü, Yahudilik'ten aktarılan tılsımlar[39] ve Hristiyanlıktan miras kalan türbeleri kutsallaştırma anlayışı, bu süreçte gelişen hurafeler arasında yer almaktadır. Mısır ve Hindu dinlerinde üç ana tanrıya tabi olunmasının yanı sıra, Hristiyanlıkta da Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak üçlü bir yapıda kabul edilmesi, üç sayısına verilen önemi göstermektedir. Hristiyanlıkta, erken dönemlerden itibaren çeşitli hurafe türü inançların benimsendiğini söylemek mümkündür.[40] Batıl inanışlardan biri, 666 sayısının Kitab-ı Mukaddes'in Vahiy bölümünde şeytana ait olarak ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 666, uğursuz bir sayı olarak görülmektedir. Hristiyanlıkta bu inanç o kadar yaygındır ki, otellerde ve

---

[38] Umsunai Omurbekova, "SSCB'nin Eğitim ve Kültür Politikaları: Kırgız SSC Örneğinde (1917-1950)", *Journal of Social Sceinces and Arts*, (2023), 38.

[39] Tılsımlar, genellikle içinde büyü, sihir veya korunma amaçlı yazılar, semboller veya dualar bulunan nesnelerdir. İnsanların kötü etkilerden, nazardan, hastalıktan veya uğursuzluktan korunmak için taşıdığı ya da bulundurduğu objeler olarak tanımlanır.

[40] Ali Murat Yel, "Hurafe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/381-382.

hastanelerde bu numaranın özellikle kullanılmadığı bilinmektedir. Amerika başta olmak üzere tüm Hristiyan ülkelerinde 13 sayısı uğursuzlukla ilişkilendirilmiştir.[41] Bunun yanı sıra, kiliselerde mum yakmak, ayazmalardan şifa umarak su içmek, bazı havuzlara dilek tutarak para atmak, türbelerde dilek dileyip bez bağlamak, şirinlik muskaları yaptırmak, iki bayram arası nikâh kıymamak, kapı eşiğine nal çakmak, kurşun ve bakla dökmek, kötü ruhları uzaklaştırmak için ahşap nesneye vurmak, baykuşun ötüşünü ölüm habercisi olarak görmek, ayna kırılmasının uğursuzluk getireceğine inanmak ve kara kedi görmenin uğursuzluk getirdiğine inanmak Hristiyanlıkta batıl inançlar arasında yer almaktadır.[42] Yahudilerde salı günü seyahat etmek, şans olarak değerlendirilirken, pazartesi günü bir işe başlamak ise uğursuz olarak kabul edilmektedir.[43] Yahudilikteki hurafe inançların çoğu, çocukla ilgilidir. Örneğin, çocuğun erkek doğması için annenin her cuma günü bir erkek ismi telaffuz etmesi gerektiğine inanılır. Ayrıca, doğum yapılacak odaya kötü cinlerin girmemesi için tebeşirle daire çizilir ve yatağın altına muska konur. Yahudi inancında, yere düşen Tevrat felakete, uluyan köpek ölüm haberine, tutulan ay ise belaya işaret ettiği kabul edilir.[44] Yahudiler arasında nazara karşı korunmak için dualar taşımak veya nazar boncuğu takmak gibi uygulamalar yaygındır. Ayrıca, el falına bakarak geleceği öğrenme inancı da bulunur.[45]

İslam'ın gönderiliş amacı ise, tüm batıl inançları ortadan kaldırmak ve insanların yalnızca Allah'a inanıp O'na ibadet etmelerini sağlamaktır. Bu bağlamda, İslam, tevhid inancını yani Allah'ın birliğini kabul etmeyi ve her türlü şirki reddetmeyi esas alır. İslam, yeryüzünde adalet, barış ve doğruluğun hüküm sürmesi için bu inancın yayılmasını hedefler.[46]

1.5.4. İlahi Olmayan Dinlerden Gelen Bidat ve Hurafeler

İslam'ın hicrî birinci asrın sonlarına doğru Arap Yarımadası dışına çıkarak Suriye, İran, Irak ve Mısır gibi bölgelere yayılmasıyla, Müslüman olan yeni topluluklar eski kültür ve inanç alışkanlıklarının bir kısmını terk etmemiş, bu durum ise İslam inanç ve düşüncesine çeşitli bid'at ve hurafelerin karışmasına sebep olmuştur**.** Nitekim İbn Haldun, farklı milletlerin İslam'a girmesiyle birlikte kendi gelenek ve telakkilerini İslam'a taşıdıklarını, bu sebeple de birçok bid'atın ortaya çıktığını belirtir.[47] Benzer şekilde Şehristânî de, fetihlerle birlikte İslam'a yeni

---

41 Sancak, "Halk İnançlarının Bireyler Üzerindeki Etkileri: Batıl İnanışlar Örneği", 176-199.
42 Yıldırım - Karaman, "Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepler", 475-476.
43 Ceyda Tunçel, *Cinsiyet, Meslek Grubu Yaş ve Eğitim Düzeyi Değişkenlerinin, Bireylerin Batıl İnançlara Sahip Olma Düzeyleri Üzerindeki Etkileri* (Ankara: Başkent Üniversitesi, 2013), 17-18.
44 Yıldırım - Karaman, "Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepler", 471-476.
45 Murat Yel, "Hurafe", 18/381-382.
46 Saffet Sancaklı, "Hadislerin Hurafeye Bakış Açısının Analizi ve Hurafe ile Mücadelenin Önemi", *İslami İlimler Dergisi* 10/2 (2015), 6-31.
47 İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 2/797.

giren milletlerin eski inanç ve hurafelerinin, özellikle halk arasında din anlayışını etkilediğini ifade eder.[48] Bu durum, farklı kültürler ve eski inanç sistemleriyle karşılaşan yeni Müslüman toplulukların, İslam inançları ve düşünceleri üzerinde çeşitli etkiler oluşumuna sebep oldu.

Bu süreç, İslam'ın hem teolojik hem de kültürel açıdan gelişimini etkilemiş, farklı düşünce ekollerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar eski inançlarından ve kültürlerinden etkilenerek, İslam'a dair farklı yorumlar ve görüşler geliştirmiştir. Bu, dinî ve felsefî tartışmaların ortaya çıkmasına, bazen de mezheplerin ve akideler arası ayrılıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır.[49] İslam'ın yeni coğrafyalara yayılmasıyla birlikte, yeni Müslüman olan toplumların eski inançları ve gelenekleriyle ilişkilerini ele alır. İslam'ı kabul etmiş olmalarına rağmen, bu toplumlar eski kültürel miraslarından ve inançlarından hemen kopamamışlardır. Bu, uzun süre yerleşmiş inanç ve geleneklerin bir insanın zihninde derin izler bıraktığı, bu izlerin de kolayca silinemeyeceği gerçeğini yansıtır. Toplumların, özellikle köklü inanç sistemleri ve kültürel normları olan yerlerde, bu geleneklerin yok olması ya da tamamen terk edilmesi zaman almış ve zorlu bir süreç olmuştur.

Bu durum, İslam'ın yayılmasında kültürel entegrasyonun, sadece dinî bir dönüşüm değil, aynı zamanda derin bir sosyal ve kültürel değişim gerektirdiğini gösterir. Eski inançlar ve gelenekler, yavaş yavaş İslam'ın öğretileriyle harmanlanmış ve bazen yer yer İslami bir bakış açısıyla yeniden şekillenmiştir. Bu süreç, İslam'ın farklı coğrafyalarda nasıl yerleştiği ve zamanla yerel kültürlerle nasıl etkileşime geçtiği konusunda önemli bir gösterge olmuştur.[50]

İslam'ın tarihsel gelişimi boyunca, yeni Müslüman olan toplumların eski inanç ve anlayışlarını terk etmediklerini ve bazen bu eski telakkilerin İslam'a entegre olduğunu belirtir.[51] İslam'ı kabul eden birçok insan, eski din ve kültürlerinden bazı inançları ve pratikleri muhafaza etmiş, bu unsurları İslam'ın öğretilerine karıştırarak diğer Müslümanlara aktarmıştır.
Zamanla, bu eski inançlar ve anlayışlar, İslam'ın asli öğretileriyle karışmış ve Müslümanlar arasında birer gelenek haline gelmiştir. Bu anlayışlar, dinî anlamda İslam'a dayanmayan fakat halk arasında İslami inanç olarak kabul edilen öğretiler şeklinde yaşatılmaya devam etmiştir. Bu süreç, İslam'ın farklı coğrafyalarda ve kültürlerde nasıl evrildiği ve bazen eski inanç sistemlerinin İslam'a nasıl etki ettiğine dair önemli bir göstergedir. Bu durum, özellikle bid'at ve hurafelerin ortaya çıkışını anlamada da önemli bir faktördür.[52]

---

48 Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 1992), 1/24.
49 Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, 21.
50 Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 13.
51 İbn Haldun, *el-Mukaddime* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 2004), 2/797.
52 Çobanoğlu, *Halk Arasında Yaşayan Hurafeler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa / Osmangazi Örneği)*, 27.

1.6. Kültürel Etmenler

Kültür, bir milletin, topluluğun veya toplumun yaşam biçimini bütünüyle ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda kültür; bilim, sanat, ahlak, örf, adet ve insanın oluşturduğu diğer eğilim ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir yapıya sahiptir. Her toplumun kendine özgü anlam ve değer sistemi bulunduğundan kültürler arasında farklılıklar gözlemlenir. Bu sebeple, tüm kültürleri tek bir evrensel çatı altında birleştirmek mümkün değildir.

Kültürü oluşturan unsurlar arasında ahlak, hukuk, siyaset ve ekonomi gibi alanlara yön veren en temel etkenlerden biri dindir. Çünkü dinler yalnızca Tanrı'nın varlığı, sıfatları ve evrenin yaratılışı gibi ontolojik ve kozmolojik konularla ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda antropoloji, sosyoloji, toplumsal düzeni sağlayan ahlak, hukuk ve siyaset gibi alanlara da yön vermiştir. Bu doğrultuda insan-Tanrı, insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinin temelinin belirlenmesinde din önemli bir rol oynamaktadır.[53]

Din, felsefe, ahlak, sanat, hukuk ve kültürden daha eski bir kavram olup, kendine özgü metafizik boyutuyla bu unsurlardan ayrılır. Ancak kültürden tamamen bağımsız değildir, aksine tüm kültürel alanlara nüfuz eder. Toplumsal yapıyı oluşturan dini, siyasi, ahlaki, ekonomik ve estetik değerler birbiriyle ilişkilidir ve insan hayatında birlikte yaşanır. Bu unsurların uyum içinde olması beklenirken, tarihsel süreçte din ile kültürün diğer alanları arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmaların en belirgin örneklerinden biri din ve bilim arasındaki gerilimdir.[54]

Modern dünyada, gelişmiş ülkelerde eski ocak-ateş inancı farklı şekillerde varlığını sürdürmektedir. Özellikle ev ve apartmanlarda şömine kullanımı, olimpiyat meşalesi ve ateşi, kamp ateşleri, fener alayları ve geçit törenleri gibi etkinlikler, bu inancın izlerini taşımaktadır. Geçmişe ait birçok sembol, günümüz toplumlarında hâlâ kabul görmekte ve yaygın şekilde kullanılmaktadır. Örneğin, bankalar, okullar ve dernekler gibi kurumlar, meşale, kandil, ağaç ve yonca gibi sembollere özel bir önem atfetmektedir.

İslam âlimleri, dinin Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde korunmasını ve İslamiyet'in sürekliliğini sağlama konusunda büyük bir hassasiyet göstermiştir. Ancak zaman içinde birçok gelenek ve görenek, dinî bir kimlik kazanarak bid'at (dinde sonradan ortaya çıkan yenilikler) ve hurafelerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu Bid'atların halk tarafından benimsenmesinde, İslam'ın esaslarının ve hükümlerinin yeni Müslüman olan topluluklar tarafından yanlış anlaşılması veya eski kültürel mirasın etkisiyle farklı yorumlanması önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, bilgi eksikliği nedeniyle İslam'da bulunmayan bir inanç veya

---

[53] Hasan Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergis* 8/3 (2018), 595-601.

[54] Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", 595-601.

düşüncenin dinin bir parçası sanılması, insanların alıştıkları ve çevrelerinde gördüklerine bağlı kalma eğilimleri, hatta yanlış da olsa bu tür inanışlardan vazgeçmek istememeleri, Bid'atların ortaya çıkmasını ve yayılmasını hızlandıran etkenler arasında yer almıştır.[55]

1.7. Kelamda Sağlam Bilgi Kaynakları

"Kırgızistan'da bid'at ve Hurafelerin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmamızda, dinî alandaki yanlış uygulamaları doğru tespit edebilmek için öncelikle kelâm metodunda tanımlanan sahih bilgi kaynakları olan Kur'an, Sünnet, İcmî ve aklî delilleri kavramak önem arzetmektedir. Çünkü, "kullu şey'in tuʾrafu bi ezdadihâ" ilkesinde vurgulandığı gibi, bir varlığın fıtratı ancak zıddıyla ortaya çıkabilir ve gerçek bilgi ve sahirî hurâfe ancak bu zıtlığı bilmekle ayırt edilebilir. Dine isnat edilen bid'at ve hurafeler, Kur'an ve Sünnet'in açık çizgilerinden sapan fiil ve inançlardır. Bu sapmaları, onları belgeleyen rivayet ve icma kriterleriyle karşılaştırmadan reddetmek, dinî otoriteyi zayıflatır ve asıl bilgi kaynağını inkâr etmekle eşdeğerdir. Dolayısıyla Kırgızistan'da ortaya çıkan hurâfe örneklerini değerlendirirken öncelikle kelâm metodunun tespit ettiği sağlam delilleri öğrenmek, daha sonra bid'at inanç ve ritüellerini bu deliller çerçevesinde tarif etmek ve nihayet bunların dine ait olmadığını ispat etmek hem metodolojik tutarlılık sağlamakta hem de İslâm'ın aslına yönelik ilmî çabaları güçlendirmektedir.

1.7.1. Bilgi kavramı

Kelâm ilmi, İslâm düşüncesinde önemli bir yer işgal eder ve bilgi edinme konusunda aklı, sağlam duyuları ve mütevâtir haberleri temel kaynaklar olarak kabul eder. Bu bağlamda, kelâm âlimleri bilgi meselesini ele alırken güvenilir bilgi kaynakları olarak akıl, duyu organları ve mütevâtir haberi esas almış; bunların dışında kalan sübjektif nitelikteki bilgi kaynaklarını ise güvenilir görmeyerek dikkate almamışlardır. Dolayısıyla kelâm ilmi, doğru bilgiye ulaşmada objektif ölçütler belirlemiş ve bu yaklaşımıyla İslâm'ın tevhid inancıyla çelişen batıl inançlara karşı bir tutum geliştirmiştir.[56]

Sözlük anlamı itibariyle "bir şeyi hakikatiyle bilmek, idrak etmek" demek olan ilim kavramı, cehâletin zıddı olarak kullanılır. Terim olarak ise "ilim" farklı açılardan çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bunlar arasında, gerçeğe uygun bilgi, bir şeyin olduğu gibi idrak edilmesi, tümel (küllî) ve tikel (cüz'î) bilgilerin kavranması, varlıkların zihindeki temsili, nefsin bir konu hakkında ulaştığı anlam, akleden ile akledilen arasındaki özel bağ ve gizli olanın açığa

---

55 Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, 163.
56 Faruk Gün, "Gayb Âlemini Bilmenin İmkânı Üzerine Bir İnceleme", *Dergiabant* 12/1 (2024), 150-168.

çıkması gibi tanımlar yer almaktadır. Kelâm ilminde ise ilim, bir şeyin gerçekliğine uygun şekilde, yani *malûm* olduğu hâl üzere bilinmesi anlamına gelir.[57]

İslâmî terminolojide bilgi, genellikle "el-ilm" ve "el-maʿrife" kavramlarıyla ifade edilir. Bu kavramlar, bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişkiyi ya da bilme eyleminin belirli bir şekilde ifadelendirilmiş sonucunu anlatmak için kullanılır. Aynı zamanda, bilme fiilinin sonucu olarak artık "bilinir" hâle geldiği için bilgiye malumat terimiyle de atıf yapılır.

Klasik felsefi terim sözlükleri bilgi kavramını tarihte ortaya çıkmış çeşitli akımların bakış açılarına göre tanımlamıştır. Bu tanımlar bilgi kavramına zenginlik kazandırdığı gibi çeşitlilik de getirmiştir. Kindi bilgi kavramını "bir şeyin tam olarak bütün hakiki özellikleriyle kavranması veya bilinmesi"[58] olarak tanımlarken, Farabi bilgiyi "mevcudiyeti ve devamlılığı insanın fiillerine bağlı olmaksızın varlıklar ile ilgili insanın aklına kesin bilginin oluşması"[59] olarak tanımlamıştır. Bilenin, konusu üzerinde kapsamlı bir anlayışa ulaşmasına "ihata", konuyu tam olarak kavrayıp kuşatmasına "vukuf", o alanda derinleşip yetkinleşmesine ise rüsûh denir. Bilgide kesinliği ifade eden "yakīn" teriminin karşısında ise, bilgiye olan güvenin azaldığı veya tamamen ortadan kalktığı durumlar için "zan", "şekk" (şüphe, rayb) ve vehim gibi kavramlar kullanılır. Bilginin zıddı olan bilgisizlik durumu ise "cehl" terimiyle ifade edilir.[60]

1.7.2. Kelam ilminin bilgiye yaklaşımı

Kelam literatüründe "bilgi" çeşitli şekillerde tanımlanmış ancak üzerinde ittifak edilmiş bir tanımı olmamıştır. Bunun sebebi olarak her mezhebin bilgi kavramına kendi görüş ve perspektifi çerçevesinde yaklaşması gösterilebilir. Bu bağlamda Mu'tezilenin önemli alimlerinden Ebu'l-Hasan Ali ibn Muhammed el-Cübbai (v. 915/916) "Bir şeye zaruri ve deliller dahilinde inanmak" olarak tanımlarken el-Kabi "bir şeye bulunduğu hal üzere inanmak" diye tanımlar. Ebû Hâşim el-Cübbâî (v. 321/933) de benzer şekilde ilmi, "tereddüt etmenin insan zihninde oluşturduğu istikrarsızlıktan insanı kurtaracak ve teskin edecek şekilde bir şeye olduğu gibi inanmak" şeklinde tarif eder. Genel olarak bakıldığında Mu'tezile mezhep alimleri bilgiyi inanmaya bağlamıştır.[61]

---

[57] Harun Çağlayan, "Klasik Kelâmın İlâhî Bilgi Anlayışına Eleştirel Bir Bakış", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergis* 5/1 (2017), 193-215.

[58] Ebû Yûsuf Ya'kūb b. İshâk el Kindî, *Felsefî Risâleler*, thk. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021), 1/228-229.

[59] Muhammad b. Tarhân b. Uzlûğ El-Farâbî, *Fusûlü'l-Müntezâ*, çev. D. M. Dunlop (Cambridge, İngiltere: Cambridge Oriental Publications, 1961), 1/51.

[60] Necip Taylan, "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/157-161.

[61] El-Farâbî, *Fusûlü'l-Müntezâ*, 1/51; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn* (İstanbul: Matbaatu'd-Devle, 1928), 1/5; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015),

Ehli sünnet kelam ekolleri bilgi kavramını tanımlarken "itikad" kavramının kullanılmasını doğru bulmamış ve bu tanımları kabul etmemiştir.[62] Ehli-sünnet kelam alimlerinin önderi İmam Maturidi net bir şekilde bilgi kavramının tanımını yapmamıştır. Ama İmam Maturidi bilgi meselesini kelam eserlerinde ilk defa sistematik bir şekilde ele almış ve bu konuda kendine öz bilgi kuramı oluşturmuştur.[63] Ondan sonra gelen kelam alimlerinin çoğunluğu eserlerinde bilgi konusuna ayrı yer vermiştir. Nesefî (v. 508/1115), İmam Mâtürîdî'ye nispetle bir ilim tanımı verir. Buna göre ilim, "sahibine aklın ve duyuların sahasına giren, söylenilebilen ve düşünülebilen her şeyin (mezkûr) açık hale gelmesini sağlayan sıfattır."[64] Eş'arî âlimlerden Seyyid Şerif Cürcânî (v. 816/1413) bu tanımı yeterli bularak onu, "ilmin mahiyetini keşf yolunda söylenenlerin en güzeli" olarak niteler.[65]

Eş'ari alimlerden Bâkıllânî bilgiyi "bilinen ve marifet"[66] olarak tanımlamıştır. Genel olarak Eş'arilere nispet edilen bilgi tanımları ise "kendisinde bulunduğu kişinin âlim olmasını zorunlu kılan şey", "kendisine sahip olan kimseden sağlam fiilin mümkün olduğu şey", "bilinenin değiştirilmeden olduğu gibi net bir şekilde açığa çıkması" olarak bilinmektedir.[67] Mâtürîdî âlimlerden Ebû'l-Muîn en-Nesefî de benzer şekilde ilim için "sahip olunması durumunda kişinin âlim olmasını gerektiren şey" tanımını tercih eder.[68]

İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî ve İmam Gazzali gibi alimler bilgiyi tanımanın veya kısa bir cümle ile tarif etmenin zor olduğunu belirtmiş, İmam Gazzali çeşitli tanımlarla ele alınan ilim kelimesinin bir tarifinin olmasının mümkün olmadığını bildirirken duygularla algılanan şeyleri tarif etmenin zorluğuna benzetmiştir.[69] Yukarıda bahsedilen bilgilerden yola çıkarak bakıldığında bilgi, "aklın alanına giren her hakikatin selim akıl ile bilinmesi şeklinde tarif edilebilir.[70]

---

62 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2015, 1/164; Sa'deddîn et-Teftâzânî, *Ebkârü'l-Efkâr*, thk. Ahmed M. el-Mehdî (Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2004), 1/73.

63 Kutlu Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 30.

64 en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 1993), 1/19.

65 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2015, 1/176.

66 Ebu Bekir el-Bâkıllânî, *et-Temhîd*, thk. İmaduddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1987), 34.

67 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2015, 1/166-168.

68 en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, 1/18.

69 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2015, 1/156-177; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 2/380-392; Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih – Ekoller – Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 1/91.

70 Gazzâlî, *Kitâbü Makāsıdi'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* (Beyrut: Matbaatü'd-Tedâmün, t.y.), 1/58-59; Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *Mustaṣfâ fî ʿilmiʾl-uṣûl*, thk. Muḥammed ʿAbdusselâm ʿAbduṣṣâfî (Beyrut: Dâruʾl-Kütübiʾl-ʿİlmiyye, 1413), 1/22.

1.7.3. Bilgi Türleri

İlk olarak kelam ilminde Ehl-i sünnet kelamcıları ilmi en genel anlamda kadim ve hadis ilim olarak ikiye ayırmış, bu ayrıma ilahi ve insani şeklinde anlam yüklemiştir.[71] Kadim bilgi olarak ezeli ilmi yani Allah'ın zatı ile kaim olan bilgi kastedilmektedir. Yaratılmışların yani hâdis olanların hiçbirinin bilgisine benzemeyen, mahiyeti ve muhtevasıyla bütün bilgilerden farklı olan bilgidir. Bu açıdan Allah'ın geçmişi de geleceği de, zahir olanı da batını da yani her şeyi bilmesinde hiç şüphe yoktur. O'nun ilmi sonsuz ve sınırsızdır, tüm zamanları kuşatmaktadır. Çünkü zamanı da o yaratmıştır. Bilginin tam tersi olan cehalet her bakımdan Allah'tan uzaktır. O her şeyi bilir ve bilmesi için hiçbir şeye muhtaç değildir.[72]

Hâdis olan veya bilgi ise başta insan olmak üzere mahlukata nispet edilen bilgi türüdür. Bu bilgi sonlu ve sınırlı olup mutlak değildir. Hadis kavramının kullanılması da insanın bilgisinin sonradan yaratılmış olduğu ve sınırlı, sonlu olduğunu ifade etmektedir. Hâdis bilgi de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar zaruri ve kesbi bilgidir.[73]

a) Zarûrî bilgi

Herkes tarafından bilinen ve ilk bakışta ortaya çıkan, şüphesiz olan açık ve kesin bilgidir. Bu bilgi türüne bedihi ilim de denmektedir. Mesela kişinin kendisinin var olduğunu bilmesi, ikinin yarısı bir olduğunun bilinmesi veya bir bütünün parçadan büyük olduğunun bilinmesi gibi örnekler zaruri bilgiye misal olarak verilebilir.

b) Kesbi bilgi

Aklın kullanılmasıyla, istidlal veya detaylı araştırma yoluyla elde edilen bilgiye kesbi ya da iktisabı denmektedir. Bu bilgi türünde bilinen bilgiden bilinmeyen fakat bilinmesi istenilen neticelere yola çıkılmaktadır. Kesbi bilgi türünde insanın iradesi, gayreti ve çabası temel rol oynamaktadır. Örnek olarak, kişinin uzaktan dumanı görüp orada bir ateşin yandığını bilmesi verilebilir.[74]

İnsan bilgisi, kaynağı itibarıyla de naklî ve aklî olmak üzere temelde iki sınıfa ayrılmıştır. Naklî bilgi, büyük ölçüde Kur'an ve sünnete dayanarak elde edilen bilgileri ifade ederken, aklî bilgi de yukarıda bahsedildiği üzere zarurî ve iktisabî bilgileri içine alan akıl yoluyla elde edilen bilgilerin ifadesidir.

---

[71] Nûreddin Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn: Mâtürîdiyye Akaidi.*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/49; Ebu Bekir el-Bâkıllânî, *et-Temhîd*, 35; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâṭıʿi'l-Edille fî Usûli'l-İʿtikâd*, ed. Muhammed Yusuf Musa - Ali Abdülmün'im Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950), 1/13.

[72] Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâṭıʿi'l-Edille fî Usûli'l-İʿtikâd*, 1/13; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, 1/8.

[73] Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn: Mâtürîdiyye Akaidi.*, 1/49-50; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2015, 2/180; en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, 1/45; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, 1/8.

[74] Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn: Mâtürîdiyye Akaidi.*, 1/49; Temel Yeşilyurt, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 293.

Kelam ilminde insanların bilgiye ulaştıran sebepler (esbab-ı ilim) aklî ve naklî bilgileri elde etme yolları; duyular, doğru haber ve akıl olmak üzere üç çeşittir.[75] Bilginin mutlak ve hakikî kaynağı Allah'tır. İnsan ise hakikate ulaşma yolunda bilgi edinmeye çalışırken bu vasıtaları kullanır.[76]

1.7.4. Bilgi edinme yolları

Ehl-i sünnet kelamcıları bilgi edinme yollarını belirlerken Kur'an'ı referans almışlardır. Çünkü Kur'an'da "Allah, sizi analarınızın karnından dünyaya getirdiğinde bilmeyen bir hâldeydiniz. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."[77] buyrulmaktadır. Bu ayetten bilgi kaynaklarının anneler olduğu çıkartılabilir. "Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."[78] ayeti ise duyuların bilgi edinme yollarından olduğunu bildirirken hakikati idrak etme veya doğru bilgi elde etmede akıl ile duyuların da sınırlı olduğunun altını çizmektedir. Bu açıdan bakıldığında insan hakikati elde etmede ilahi bilgiye ve nübüvvet müessesesine her zaman muhtaçtır.[79]
Ehl-i sünnet kelamcıları bilgi edinme yollarını belirlerken Kur'an'ın rehberliğine büyük önem vermişlerdir. Kur'an'daki ilgili ayetler, insanın bilgiye ulaşmasında sadece duyuların değil, aynı zamanda kalp ve aklın da rol oynadığını, ancak bunların sınırlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, hakikatin tam manasıyla idrak edilebilmesi için ilahi vahye, yani nübüvvet müessesesine olan mutlak ihtiyacı göstermektedir. Dolayısıyla, doğru ve kesin bilgiye ulaşmada insanın akıl ve duyularının ötesinde, Allah'ın gönderdiği peygamberlerin rehberliği vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Bu anlayış, bilgi kaynaklarının çok boyutlu ve bütüncül bir perspektifle ele alınması gerektiğini ortaya koymakta, kelam ilminin temel dayanaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

1.7.5. Haber-i Sadık

Kelam ilminde "haber-i sâdık" (gerçeğe uygun haber) bilgi edinme yollarından biridir. Bu konuda bütün alimler ittifak halindedir. Doğru haberin bilgi kaynağı olarak kabul etmemek de mümkün değildir. Çünkü geçmişte meydana gelen bütün olaylar, geçmişte yaşamış

---

[75] İmam Ebû Mansûr el Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ed. Fethullah Huleyf (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1979), 7; Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn: Mâtürîdiyye Akaidi.*, 1/49; İbn Fûrek, *Mücerredü Makālâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, ed. Daniel Gimaret (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1876), 14; en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, 1/24; Sa'düddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid en-Nesefiyye.*, ed. Alp Talha Hakan (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 61-62.

[76] Bkz. Bakara 2/31-32; Alak 96/4-5; Heyet, Hadislerle İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 2020, I, s.376.

[77] en-Nahl 16/78.

[78] el-İsrâ 17/36.

[79] Heyet, Hadislerle İslam, I, s. 377.

şahsiyetler ve görülmeyen uzaktaki memleket ve şehirler hakkındaki bilgilerin ancak habere dayandığı da bir gerçektir. Ayrıca insanın aklı ve duyularıyla bilgi elde etmesinin sınırları dikkate alındığı zaman ve temel inanç esaslarının birçoğu habere dayanarak temellendirildiği düşünüldüğünde haberin yani doğru haberin bilgi edinmede önemli yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir.[80]

1.7.6. Sağlam Akıl

Kelam ilminde bilgi edinme yolların önemlilerinden biri akıldır. Akıl, sözlükte "menetmek, bağlamak, engellemek, alıkoymak, kayıt altına almak" gibi anlamlara gelir. Terim olarak; "insanın kalbinde bulunan, kendisi vasıtasıyla hak ve bâtılın bilindiği bir nur", "ilim elde etmeye yarayan güç", "nefs-i nâtıka", "insanı diğer varlıklardan ayıran temel nitelik", "kendisiyle varlığın hakikati idrak edilen mahalli baş ya da kalp olan cevher", "Allah Teâlâ'nın yarattığı insan bedeniyle alakalı olan ruhani bir cevher" gibi anlamlar ifade eder. Kelamcılar ise genel anlamda aklı; "maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren, onlar arasında ilişki kurarak kıyas yapabilen ve hüküm çıkarabilen güç" şeklinde açıklamışlardır.[81] Akıl "nazar ve istidlal" adlı tüme varım, tümden gelim ve kıyas gibi metotlarla bilgiye ulaştırır. Akıl yoluyla elde edilen bilgiye akli ya da nazari bilgi denmektedir.[82] Akıl, Allah'ın insana lütfettiği en değerli nimetlerden biridir. Kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, aklın vazgeçilmez bir bilgi kaynağı olduğunu kabul etmektedir.[83] Aslında akıl, insanın duyularının yardımıyla elde edemediği bilgileri algılamak veya kavramak içindir. Bir bakımdan duyuların dışında kalanı, tecrübi bilgi sahasının dışında olanı yani metafizik sahasına da dair olanı kavrayıp idrak etmek içindir akıl. Aklı kullanmakla sebep sonuç ilişkisi kurulur, eser ile müessir ortasındaki bağlantı kavranır.[84] Kur'an'a bakıldığında bilginin kaynağı olarak akıl, duyu ve haber ilişkisinin sıkı olduğu,[85] duyuların da birbirine bağlı olarak bilgi ürettikleri açık görülmektedir. İmam Mâtürîdî de bilgi elde etmede aklın rolünün çok önemli olduğunu, hatta akıl, duyu ve haber yoluyla gelen verilerin doğru veya yanlış bilgiye dönüştürme gücüne sahip olduğunu belirtir.[86]

---

80 Yusuf Şevki Yavuz, "Haber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 14/346-349; Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarih – Ekoller – Problemler*, 1/98-99.

81 İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, ts., 9/458-466; Cürcânî, *Muʿcemü't-taʿrîfât*, ed. Minşâvî Muhammed Sıddîk el (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/127-128; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM yayınları, 2015), 22.

82 Yeşilyurt, *Kelâm El Kitabı*, 299-300.

83 Mehmet Taşdelen, "Kelâmda Aklın Fonksiyonel Değeri", *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT* 4/1 (2023), 9-39.

84 Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 1/566.

85 en-Nahl 16/78. el-İsrâ 17/36.

86 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 7-10.

Bilgi elde etmede aklın önemli yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Dolaysıyla Ehl-i sünnet kelamcıları da akıl yoluyla elde edilen bilgiye büyük değer vermiş, bazıları kişinin aklen Allah'ı bilmekle yükümlü olduğunu savunmuştur. Hatta, âkil ve bâliğ olanların ilk görevleri Allah'ı akıl ile tanıyacak şekilde nazar ve istidlalde bulunmak olduğunu belirtmişlerdir.[87] Çünkü onlara göre Allah'ı bilmek nazar ve istidlal ile gerçekleşir.[88] Bundan dolayıdır ki kelamcılar, alemin hadis olduğu, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, hikmet ve adalet sahibi olduğu gibi hususların sadece nazar ve istidlal yoluyla bilinebileceğinin altını çizmişlerdir.[89] Onlar Allah'ın varlığının bilinmesi akıl ile mümkün olduğu ve insan için Ma'rifetullah hakkında istidlalde bulunmanın vacip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.[90] Sonuç olarak bakıldığında bilgi kavramı Kelam ilminde önemli bir yere sahiptir. Bir açıdan bilgi insana sorumluluk yükleyen veya kazandıran önemli bir faktördür. Bu yüzden Kelamda sistematik şekilde yazılan birçok eser de ilim konusu ile başlanmaktadır.

İslam alimleri bilgi kavramının anlamı üzerine çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Bazıları "itikad" olarak değerlendirmiş, çoğu ise "aklın ve zihnin alanına giren her şeyin hakikatinin akıl tarafından kavranması" gibi manalara gelen şekillerde tanımlamıştır. Bu tanımdan yola çıkarak aklın bilgi etmede önemli yeri olduğu ama sadece akıl yoluyla bilgi elde edilmediği de belirtilmelidir. Duyu ve doğru haber akıl ile bilgi edinme yollarındandır. Dolaysıyla insanı diğer mahlukattan ayıran ve sorumluluk kazandıran şeylerden biri akıl sahibi olup, duyular ve haberlerden bilgi üretebilmesidir.

1.7.7. Sağlam Duyu Organları

Kelâm ilminde bilgi edinme yolları, zandan uzak durarak sağlam ve kesin bilgi kaynakları üzerinden şekillenmiştir. Bu çerçevede, kelâm ilminde sağlam bilgiye ulaşmak için akıl, duyu organları ve mütevâtir haber gibi kaynakların kullanıldığı görülmektedir. Her bilim dalının kendine özgü bilgi kaynağı ve bu kaynağı değerlendirme yöntemi bulunmaktadır. Bazı ilimler için hadis, keşf ve sezgi gibi kaynaklar bilgi kaynağı olarak kabul edilirken, kelâm ilminde yalnızca mütevâtir haber, akıl ve güvenilir duyu organlarına dayanan bilgiler bilgi kaynağı olarak benimsenmiştir.[91] Bu yöntemle kelâm ilmi; habere nakil değeri veren hadis ilminden,

---

87 Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, Mevakıf Şerhi, I, s. 336; İbn Fûrek, Mücerred Makalat-ı Şeyh Ebu'l Hasan el Eş'âri, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 2005, s. 30; Cüveynî, Kitâbü'l-İ2005, s.3; Kadı Abdülcebbâr, Şerhû'l Usuli'l Hamse, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, I, s. 114;340.

88 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, 1/32; Kadı Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl: en-Nazar ve'l-Maarif*, 12/85-98.

89 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, 1/14.

90 Saʿdeddîn Mesʿûd b. ʿÖmer Taftâzânî, *el-Makâsıd fî İlm'il-Kelâm*, ed. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 116.

91 Faruk Gün, *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler* (Ankara: Ny Matbaacılık Yayıncılık, 2022), 81-82.

keşf ve kerameti bilgi kaynağı olarak kabul eden tasavvuf ilminden ve salt akla dayanan felsefeden ayrılmaktadır. Gayb âlemiyle ilgili konulara değinmeden önce kelâm ilminin bilgi kaynakları, yöntemi ve bilginin kelâm âlimleri açısından taşıdığı değer gibi meselelerin ele alınması, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.[92]

Duyular: Bunlar; işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma olmak üzere beş temel kategoriye ayrılmaktadır. Her bir duyu, kendi alanına özgü bilgileri algılamak ve yönlendirmekle görevlidir. Kur'an-ı Kerim, insanın sorumluluğuna vurgu yaparken, bu duyuların önemini açıkça dile getirmektedir. Bu duyulardan birinin eksik ya da kusurlu olması durumunda, insanın hem fiziksel hem de manevi hareket kabiliyeti ciddi şekilde sınırlanabilir. Kur'an, duyu organlarının algıladıkları ile insan kalbi arasında güçlü bir ilişki kurar ve bu algıların, insanın iç dünyasını şekillendiren, geliştiren bir kaynak olmasını sağlar. Kalp ile duyular arasındaki bu sürekli ve sarsılmaz bağ, insanın manevi gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir.[93] Nitekim şu ayetlerin mealleri bu hususu açıkça ortaya koymaktadır: "Onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olmasın ister nankör".[94] "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi onlardan sorumludur."[95] "(Resulüm!) De ki: Sizi yaratanı size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!"[96] "Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"[97] "Onlardan sana bakan da vardır. Fakat (gerçeği) görmeyen körleri sen mi doğru yola ileteceksin?"[98] Kelâmcılar, âlemin varlığını gerçek bir varlık olarak kabul ettikleri için, onun algılanmasında ve âlemle ilgili bilgilerin elde edilmesinde duyu organlarına büyük önem atfetmişlerdir. Onlara göre, âlemdeki değişimi anlamak ancak sağlıklı duyu organlarıyla mümkündür. Örneğin insan, bir şeyi ilk gördüğünde onun varlığı ve mahiyeti hakkında herhangi bir akıl yürütmeye ihtiyaç duymadan zorunlu bir bilgiye ulaşır. Bu sebeple, duyuların verdiği bilgi, akıl yürütme yoluyla elde edilen bilgiden daha kesin ve bağlayıcıdır. Kelâm âlimlerine göre, herhangi bir eksiklik ve kusur taşımayan duyu organlarıyla elde edilen bilgiler, aklın da doğruluğuna hükmettiği bedihî (zorunlu) bilgileri meydana getirir.[99]

---

92 Gün, *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler*, 82.
93 Orhan Şener Koloğlu vd. (ed.), "Kelâm'da Bilgi Problemleri", *Uludağ Üniversitesi ilahiyat Fakültesi*, (2003), 7-22.
94 el-İnsan 76/1-3.
95 el-İsrâ 17/36.
96 el-Mülk 67/23.
97 el-Mülk 67/3.
98 Yûnus 10/43.
99 Gün, *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler*, 88-83.

Duyu organlarının her biri, yaratılış gayesine uygun olarak yalnızca kendisine mahsus algıyı gerçekleştirir. Bununla birlikte, duyuların bir bilgi kaynağı hâline gelebilmesi için akılla birlikte çalışması gerekmektedir. Bu nedenle, görme, koklama ve işitme gibi duyular hayvanlarda da bulunsa bile, akıldan yoksun oldukları için elde ettikleri duyusal verileri bilgiye dönüştüremezler.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM TOPLUMUNDA YAŞATILAN BİD'AT VE HURAFELER

2.1. Bid'at ve Hurafe Çeşitleri

Müslümanların bir kısmı bid'at ve hurafelere ilgi gösterdikleri ve bu unsurları çeşitli ritüeller aracılığıyla uygulamaya koydukları gözlemlenmektedir. Bu durum, zamanla toplum içerisinde yaygınlaşarak gelenek haline dönüşebilmekte ve dinin özünden uzaklaşılmasına sebep olabilmektedir. Bu bağlamda, İslam toplumunda varlığını sürdüren bid'at ve hurafelerin daha iyi anlaşılabilmesi için farklı başlıklar altında ele alınması uygun görülmüştür. İnanç, ibadet, amel, gelenek-görenek ve sosyal davranışlarla bağlantılı olarak nesilden nesille aktarılan bu tür anlayış ve uygulamalar, zamanla halk arasında kabul görerek kökleşmekte ve dini bir gereklilik gibi algılanmaktadır.

2.1.1. Dini Örf, Adet ve Gelenekler

İnsanlık tarihinde pek çok toplumda olduğu gibi, İslam toplumunda da örf, âdet ve din zaman zaman iç içe geçmiş, kimi zaman da gelenekler dinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Halk arasında yaygın olan bid'atların büyük bir kısmı, toplumun örf ve âdetlerine dayanmaktadır. İnsanlar, alışkanlık haline getirdikleri uygulamaların dini bir gereklilik mi yoksa bid'at mı olduğuna çoğu zaman dikkat etmeden bunları sürdürmeye eğilimlidirler. Bu tür anlayış ve uygulamalar toplumda kökleştikçe, bunları ortadan kaldırmak giderek zorlaşmakta, hatta bazen imkânsız hale gelmektedir. Öte yandan, bazı toplumsal uygulamaların âdet ve alışkanlık olarak kabul edilmesine rağmen bid'at kapsamına alınması, toplum içinde huzursuzluğa yol açabilmektedir. Hatta bu tür uygulamaların tamamen ortadan kaldırılması, birçok kültürel değerin ve geleneğin yok olmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle, kültürel unsurlarla bid'at kavramını birbirinden ayırt etmek büyük önem taşımaktadır. Gelenek ve görenekler, bir toplumun kimliğini ve tarihsel mirasını şekillendirirken, bid'at ise dini hükümlerin dışına çıkılmasına neden olabilecek unsurlar barındırabilir. Bu ayrımı doğru yapmak hem kültürel değerlerin korunmasını hem de dinin sahih kaynaklara dayalı şekilde yaşanmasını sağlayacaktır.[100] Gelenek haline gelmiş bazı âdetleri ibadet sayarak bunlara dini bir zorunluluk atfetmek bid'at olarak değerlendirilir. Örneğin, belirli bir kıyafeti veya yiyeceği Allah'a yakınlık vesilesi görmek buna örnektir. Muharrem ayının onuncu günü aşûrâ tatlısı yapıp dağıtmayı dini bir amel saymak da aynı şekilde bid'at kapsamına girebilir. Bu nedenle,

[100] Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 25-28.

kültürel alışkanlıklarla dini hükümleri karıştırmamak önemlidir.[101] Şâtıbî (v. 790/1388), Bid'atın dinde meşru kılınmamış bir amelin dinin bir parçası olarak kabul edilmesiyle gerçekleşeceğini belirtir. Bu doğrultuda, gelenekte yer alan "Bebek Mevlidi"nin sünnet gibi görülmesi ve ona belirli bir dini anlam yüklenmesi amelî bid'at sayılabilir. Ancak, bu uygulamayı belirli bir ibadet kalıbına sokmadan, sıla-i rahim amacıyla aileyi bir araya getirmek, akîka kurbanı ikram etmek ve mecliste Kur'an ve hadis okumak gibi hayırlı amellerle değerlendirmek mümkündür. Buradaki temel fark, niyet ve uygulama biçimidir.[102]

Mevlid: Sözlükte "doğum yeri ve zamanı" anlamına gelen mevlid kelimesi, İslâm kültüründe özellikle Hz. Peygamber'in doğumu, bu vesileyle düzenlenen törenler ve yazılan eserler için kullanılan bir terimdir. Zamanla, farklı toplumlarda çeşitli doğum ve özel gün kutlamalarına da mevlid adı verilerek, bu kavramın anlamı genişlemiştir.[103] Bilindiği gibi mevlid, sıkça okunan ve okutulan bir şiir metni haline gelmiştir. Kandil, doğum, ölüm ve sünnet gibi birçok merasimde mevlid okutulması, bazı çevrelerce İslam'ın bir emri olarak görülmeye kadar varmıştır. Bu yaygın gelenek, farklı şekillerde ve sıklıkta da olsa diğer İslam ülkelerinde de mevcuttur. Günümüzde, çeşitli dillerde yazılmış birçok mevlid metni bulunmaktadır.[104] Mevlidin İslam âleminde ilk okunma şekli hakkında, Sünbül Efendi Tekkesi Şeyhlerinden Necmeddin Efendi şu bilgiyi vermektedir: "Bu müstehasen âdet, hicretin yedinci asrına kadar Müslümanlar arasında yaygın değildi. Erbil Emiri ve Selahaddin Eyyûbî'nin eniştesi olan Emin Muzafferüddin Gökbörü döneminde, İbn Dihye adlı bir zat "et-Tenvir fi Mevlidi'l-Beşîr'n-Nezîr" isimli Arapça bir eser hazırlayarak Emir Muzaffer'e takdim etti. Bu durum, Emir Muzaffer'i son derece memnun etti ve Rebiyülevvel ayının on ikinci günü tüm Erbil halkı davet edilerek büyük bir ziyafet düzenlendi. Ardından mevlid menkıbesi okunup büyük bir hürmetle dinlendi. Bu tarihten itibaren her yıl aynı gün, aynı merasimin yapılması gelenek hâline geldi ve zamanla diğer bölgelere de yayıldı."[105] Günümüzde mevlid okuma geleneği yaygınlaşmış olsa da her durumda ve günahlara kefaret umuduyla yapılması doğru değildir. Mevlid merasimlerinde helal ve haram sınırlarına dikkat edilmesi, zamanın doğru kullanılmasına özen gösterilmesi önemlidir. Aksi takdirde, dini açıdan uygun olmayan durumlar ortaya çıkabilir. İbn Hacer el-Heytemî'ye göre, zikir ve mevlid toplantıları hayır içerse de bazı halleri şerre dönüşebilir ve yabancı kadınların katılması gibi durumlar, bu tür toplantıları mekruh veya yasak

---

[101] Selen Çepni, *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2021), 11-12.

[102] Çepni, *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi*, 12-13.

[103] Ahmet Özel, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/475-479.

[104] Fikret Karaman, "Bid'at ve Bid'at Ehli Üzerine bir İnceleme", *Diyanet Dergisi* 26/1 (1990), 79-88.

[105] Karaman, "Bid'at ve Bid'at Ehli Üzerine bir İnceleme", 79-88.

hale getirebilir.[106] Mevlid, İslam tarihinde sonradan gelişen, kültürel ve dini bir pratik olarak ortaya çıkmıştır. Doğrudan Kur'an ve Sünnette yer almamakla birlikte, Peygamber sevgisi ve anılması yönünden meşruiyet sınırları içinde yapılması mümkündür. Ancak aşırılıklardan, bid'at ve hurafelerden kaçınılması, dini esaslara uygun şekilde düzenlenmesi önemlidir. Bu konuda görüş farklılıkları bulunduğundan, herkesin kendi mezhebi ve ilmî kanaatleri doğrultusunda hareket etmesi tavsiye edilir.

Aşure: Âşûrâ kelimesiyle ilgili olarak, bazıları onun Arapça'da "aşr" (on sayısı) ve "âşir" (develerin güdülmesi) köklerinden türediğini savunmaktadır. Diğer yandan, bazıları bu kelimenin İbranice kökenli olduğunu, çünkü Arapçadaki "fâûlâ" vezninin bulunmadığını iddia etmektedir. Ancak, çoğu âlim bu görüşü kabul etmeyip, Âşûrâ kelimesinin Arapça kökenli olduğunu benimsemektedir.[107] Muharrem ayının onuncu günü, bazılarına göre ondan önce, bazılarına göre ise herhangi bir gününde hazırlanan aşure, farklı inanışlara göre farklı anlamlar taşır. Muharrem'in 9-10 ve 10-11. günlerinde oruç tutulur. Bu tarih, Yahudiler için Kızıldeniz'in geçilmesini simgeler. Aşure, birçok malzemenin karışımıyla yapılır. Kökeni, Hz. Nuh'un gemisinde yiyecek kalmadığı için hayvanları kesmemek amacıyla tüm gıda artıklarını bir araya getirerek yaptığı yemek karışımına dayandırılır. Şiiler içinse aşure, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da yoldaşlarının getirdiği yiyeceklerin karışımıyla yaptığı yemektir.[108]

a) Geleneksel Halk İnançları ve Etkisi

Geçmişten günümüze halk inançları, eğitimli-eğitimsiz, kadın-erkek, genç-yaşlı fark etmeksizin herkesin hayatında etkili olmaya devam etmiştir. Bu inançlar, toplumun farklı kesimlerinde kültürel ve sosyal bir rol oynamaktadır.[109] Halk inancı denildiğinde akla gelen "batıl inanış" tanımlaması, büyük dinsel geleneklerin çekincelerini yansıtır. Halk inançlarına dair çalışmalar, modern bilimin inancı öznel bir kavram olarak ele alması ve büyük dini geleneklerin bazı halk inançlarını "batıl" olarak değerlendirmesi nedeniyle belirli sınırlılıklara sahiptir. Bu inançlar, kültürel mirasın bir parçası olup, bilimsel ve dini yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır.[110] Boş inanç olarak da adlandırılan halk inançlarının, dinle iç içe varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bu inançlar, halkın dini yaşantısını yansıtan bir ayna gibidir. Ne tamamen dinle bütünleşmiş ne de tamamen onun dışında kalmıştır; aksine, halkın dini algılayış ve yaşayış biçimini şekillendiren bir unsur olarak varlığını devam ettirmektedir.

---

106 Karaman, "Bid'at ve Bid'at Ehli Üzerine bir İnceleme", 79-88.

107 Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/24-26.

108 Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 24-25.

109 Sancak, "Halk İnançlarının Bireyler Üzerindeki Etkileri: Batıl İnanışlar Örneği", 176-199.

110 Metin Eren, "'Halk İnancı' Kavramının Sınırları Ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 13/8 (2013), 857-865.

Halk inançları, sürekli yenilenen ve değişen bir yapıya sahip olsa da temelindeki inanç sistemlerini korumaya devam etmektedir. Bu sayede, zaman içinde farklı şekiller alsa bile özünde var olan inanç öğelerini muhafaza eder.[111]

b) Geleneksel İnançla İlgili Bid'at ve Hurafeler

İtikadi mezheplerin, Allah'ın sıfatları hakkında farklı görüşler ileri sürdüğü bilinen bir gerçektir. Bazı gruplar, Allah'ın maddî bir varlık şekline bürünmesi, yaratıklardan birinin bedenine girmesi (hulül, tecessüd), yaratıklarla birleşmesi (ittihat ve vahdet-i vücudun bazı yorumları) ya da onlara benzetilmesi gibi uluhiyetle ilgili bâtıl inançlara saplanmışlardır. Hıristiyanların teslis inancı, Yahudilerin Üzeyir'i Allah'ın oğlu olarak kabul etmeleri, Şia'nın bazı gruplarının Allah'ın imamlara hulül ettiğini savunmaları Gulat-ı Şia ve kimi aşırı sûfîlerin sapkın inançları, bu tür hurafelerin sadece birkaç örneğini teşkil etmektedir.[112] Haberî sıfatları zahirî anlamlarıyla yorumlayarak Allah'ı yaratılmışlara benzetmek (teşbih) ve O'nu cisim olarak tanımlamak (tecsim), uluhiyet konusunda yanlış inançlardandır.[113] Müşebbihe, Mücessime ve Haşeviyye, nasslarda geçen "ayn, vech, istivâ" gibi ifadeleri zahirî anlamlarıyla yorumladıkları için teşbih ve tecsime saplanmışlardır.[114]

Kelâm ilmi, İslam inanç esaslarını aklî ve naklî delillere dayalı olarak açıklamayı ve savunmayı amaçlayan bir disiplindir. Bu ilmin temel hedeflerinden biri de, sahih inanç çizgisinden sapmalar gösteren mezhep ve fırkalara karşı ilmî temelde karşı durmaktır. Tarih boyunca ortaya çıkan bazı fırkalar, inanç esaslarında Ehl-i Sünnet'in benimsediği tevhit, sıfatlar, kader, iman, nübüvvet ve ahiret gibi temel konularda farklı görüşler ileri sürmüş; bu sebeple "ehl-i bid'at" yani bid'at fırkaları olarak nitelendirilmişlerdir.[115] Bu fırkalardan biri olan Mutezile, Allah'ın sıfatlarını nefyederek sadece zatını kabul etmiş, böylece sıfatların varlığını reddetmiştir. Ayrıca Mutezile'ye göre kul, fiillerini bizzat kendisi yaratır; Allah'ın bu konuda bir müdahalesi söz konusu değildir. Bu görüş, Ehl-i Sünnet'in kader anlayışına açıkça aykırıdır. Yine Mutezile, Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunmuş ve bu görüşüyle hem nübüvvet hem de ilahî kelâm anlayışında büyük bir sapma göstermiştir.[116]

Görüldüğü üzere, bu fırkalar sadece fıkhî ya da toplumsal görüş ayrılığı nedeniyle değil, doğrudan doğruya inanç esaslarında ciddi sapmalar gösterdikleri için "bid'at fırkaları" olarak

---

111 Sancak, "Halk İnançlarının Bireyler Üzerindeki Etkileri: Batıl İnanışlar Örneği", 176-199.
112 Yavuz, "Hurafe", 18/383.
113 Mustafa Uysal, *İslâma sokulan Bid'at ve Hurâfeler* (Konya: Uysal Yayınları, 1975), 1-2/38-39.
114 Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 97.
115 Topaloğlu, *Kelam İlmi*, 89-90.
116 Ebü'l-Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, ed. Hellmut Ritter (İstanbul: Maarif Matbaası, 1977), 1/211-216.

nitelendirilmiştir. Kelâm ilmi, bu fırkaların görüşlerine karşı sistemli bir reddiye geleneği geliştirerek Ehl-i Sünnet inancının temel ilkelerini koruma ve açıklama görevini üstlenmiştir.[117]

c) İbadetle İlgili Bid'at ve Hurafeler

İbadet alanında ortaya çıkan bid'atler zamanla halk arasında kabul görmeye başlamıştır. Kur'an-ı Kerim bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Onların Kâbe'deki ibadetleri sadece ıslık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir."[118]. Bu ayette belirtildiği üzere, müşriklerin Hz. İbrahim'den bu yana yapılan tavaf ibadetini çıplak bir şekilde ıslık çalarak ve alkış yaparak gerçekleştirmeleri, Hz. İbrahim'in dininden sapmadır. Aynı zamanda, hak din ve ibadetlerin Bid'atlerle nasıl bozulma sürecine girdiğine dair çarpıcı bir örnektir. Bu durumdan hareketle, Hz. Peygamber ve ashabı namaz kılarken, ıslık çalarak ve alkış yaparak insanların zihinlerini karıştırmaya ve huzurlarını bozmaya çalışmışlardır.[119]

İbadetlere herhangi bir ilave yapmak bid'attir. İslam, eksiksiz ve mükemmel bir dindir. Örneğin, akşam namazının farzını üç rekât yerine daha fazla ibadet etmek amacıyla dört rekât kılmak Bid'attir. Tesbihleri, otuz üç yerine kırk defa veya daha fazla çekmek de Bid'attir. İnce çoraba ve çıplak ayağa mesh etmek, cenazede yüksek sesle tekbir getirmek gibi uygulamalar da bid'attir. Ayrıca, hacıların kutsal yerlerden getirdikleri taş ve toprağın herhangi bir yere serpilmesiyle o yerin bereketli olacağına inanmak, hacdan güneşte kurutulmuş et getirmek ve getirilen deve dilinin yenmesiyle kekeme olanların konuşacağına inanmak, hacca gidenlere tülbent, başörtüsü veya kefen verip onları Kâbe'ye sürmelerini istemek, açık kalan seccadenin üzerinde şeytanın namaz kılacağına inanmak, kadınların arazide namaz kılarken kıyamı terk etmeleri gerektiğine inanmak, mübarek gecelerde cemaatle topluca tesbih namazı kılmayı gerekli görmek, yedi yıl boyunca kesintisiz olarak üç aylar oruçlu geçirenlerin cennete gireceğine inanmak gibi ibadetle ilgili bid'at ve hurafeler toplumumuzda beklenenden daha fazla yaygınlaşmıştır.[120]

2.2. İsrailiyattan İslam'a Gelen Bid'at ve Hurafeler

İsrailiyat, "İsrailiye" kelimesinin çoğuludur. "İsrailiye" ise, "İsrail" kelimesine nispet edilen ve ona ait olduğu kabul edilen şey anlamına gelir. "İsrail" kelimesinin İbranice kökenli olduğu ve "Allah'ın kulu" anlamına geldiği rivayet edilmektedir. Ayrıca bu kelimenin, Yakup peygamberin ismi veya lakabı olduğu da çeşitli ilmi kaynaklarda yer almaktadır.

---

117 Topaloğlu, *Kelam İlmi*, 101-103.
118 el-Enfal 8/35.
119 Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 23-44.
120 Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 30-31.

İsrailiyat kavramının ne anlama geldiğine ve terim olarak nasıl kullanıldığına gelince, kelime her ne kadar tefsire giren Yahudi kültürünü ifade etse de bununla sınırlı tutulamaz. İslam'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültürel unsurların yanı sıra, dinin lehine veya aleyhine uydurulup Hz. Peygamber, onun çağdaşları olan sahabeler ve sonraki nesillere izafe edilen her türlü haber, İsrailiyat kavramı içerisinde değerlendirilir. Ancak bu anlatılara İsrailiyat denilmesinin temel sebebi, Yahudi kültürünün bu tür rivayetlerde baskın bir yer tutmasından kaynaklanmaktadır. Aslında Yahudilerin tarihi kültürlerini incelediğimizde, onların da zaman içinde farklı kültürlerden etkilendiğini görmek mümkündür.[121] İsrailiyat, birçok milletin kültürünün karışımından meydana gelmektedir. İsrailiyat içinde kutsal kitaplardan kalan izler bulunabildiği gibi, birçok uydurma ve asılsız bilgiye de rastlanmaktadır. Dolayısıyla İsrailiyatın bir kısmının aslında temelsiz hurafelere dayandığı anlaşılmaktadır.

Nitekim İsrailiyat üç grupta incelenmektedir:

a. Makbul İsrailiyat
b. Merdut İsrailiyat
c. Makbul ile merdut arasında kalan israiliyat bunlardan merdut olan, yani Kur'an ve sünnete aykırı düşen israiliyat, aynı zamanda akıl ve mantıkla da çelişmekte ve bu nedenle bir tür hurafe olarak değerlendirilmektedir.

Hurafe ile bağlantılı olarak ele alınan bid'at ve İsrailiyat kavramları, bazen olumlu bazen de olumsuz anlamda kullanılabilmektedir. Ancak hurafe kelimesi hiçbir zaman olumlu bir anlam taşımamakta; daima batıl inançlar, masallar ve temelsiz bilgiler olarak kabul edilmektedir.[122]

İsrâiliyat, ilk asırdan itibaren tartışma konusu olmuş, özellikle modern dönemde ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Seyyid Ahmed Han, Şiblî Nu'mâni ve Elmalılı Hamdi Yazır gibi isimler İsrâiliyat'ın tefsirde kullanımına yönelik yeni yaklaşımlar geliştirmiştir. İrrasyonel ve efsanevî olarak görülen İsrâilî rivayetler terk edilmiş, yerine jeoloji, arkeoloji ve tarih gibi bilimsel yöntemler benimsenmiştir.[123]

2.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler Alanına Giren Bid'at ve Hurafeler

İnsan, toplumsal bir varlık olup maddî ve manevî ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz. Kişiliği, içinde bulunduğu toplum tarafından şekillendirilir ve toplum, bireyi doğumdan ölüme

---

[121] Nurettin Turgay, "Kur' an Çerçevesinde Hurafeler ve Korunma Yolları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006), 22-40.

[122] Turgay, "Kur' an Çerçevesinde Hurafeler ve Korunma Yolları", 22-40.

[123] Sena Acer, *İslâm Tarihinde Hadis İstismarı* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 3-4.

kadar etkiler. Kalıtımsal özellikler, sosyalleşme sürecinde çevresel faktörlerle biçimlenir ve bireyin tutum ve davranışları bu etkileşim sonucunda oluşur. Özellikle dinî tutumların şekillenmesinde aile ve yakın çevrenin büyük rolü vardır. Ancak toplumda, dinî temele dayanmayan bazı inanç ve uygulamalar da kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu durum özellikle evlilik, düğün, cenaze gibi hayatın önemli dönüm noktalarında ortaya çıkar. Örneğin, evliliklerde nazar boncuğu kullanmak, düğünlerde belirli sayıların uğurlu sayılması sıkça rastlanan bid'at örneklerindendir. Ayrıca, fal bakma, burçlara inanma toplumda yaygın olarak görülür. Fal ve burç inançları, kişinin geleceğini etkileyen batıl sayılırken, Gelenek ve törelerin etkili olduğu toplumlarda bu tür inanç ve uygulamalar hızla yayılır ve değer aktarımı hızlı gerçekleşirken, ilmî ve aklî yeniliklerin kabulü daha yavaş olur. Kur'an'da insanların atalarına bağlı[124] olarak bazı alışkanlıkları sürdürdükleri, bunun kimi zaman doğru kimi zaman yanlış sonuçlar doğurduğu vurgulanmaktadır.[125] Bu nedenle, dinî inançların sağlıklı biçimde şekillenmesi için ilmî ve naklî kaynaklara dayanan eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri büyük önem taşır.

2.3.1. Çocuklarla İlgili Bid'at ve Hurafeler

Toplumumuzda doğum öncesi ve sonrası dönemle ilgili pek çok bid'at ve hurafe bulunmaktadır. Gelenek ve göreneklere dayanan bu inanışlar, dinî öğretilerle örtüşmeyen ve zamanla halk arasında yaygınlaşmış uygulamalar içermektedir. Özellikle nazar, lohusa döneminde ortaya çıkabilecek tehlikeler, belirli yiyeceklerin bebeğin cinsiyetini belirlediği inancı gibi konular, İslam'ın temel kaynaklarında yeri olmayan batıl inanışlara örnek gösterilebilir. Bu tür inançlar, dinî açıdan bid'at ve hurafe olarak değerlendirilmekte ve itikadî bakımdan sakıncalı görülmektedir. Bu nedenle, toplumun bu tür yanlış inanışlardan uzaklaştırılması ve dinî bilinçle hareket edilmesi, anne ve bebeğin sağlığı açısından olduğu kadar, inanç saflığının korunması açısından da önem arz etmektedir.[126]

Kırgız toplumunda çocuk sahibi olmak büyük bir öneme sahiptir. Kadınların çocuk sahibi olamaması önemli bir eksiklik olarak görülür ve toplum tarafından olumsuz karşılanabilir. Bu durumdaki kadınların beşik toyu, düğün gibi törenlere katılmalarına genellikle izin verilmez. Çocuk sahibi olabilmek için kutsal kabul edilen sularla yıkanmak, türbeleri ziyaret etmek, şamanlardan ve bereketin sembolü sayılan Umay Ene'den yardım dilemek gibi geleneksel yöntemlere başvurulur.[127] Kırgız Türklerinde çocuğu olmayan anne adaylarının çocuk sahibi

---

[124] el-Bakara 2/170.
[125] İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 2/797.
[126] Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005), 1/63-65.
[127] Şeralı Caparov, *Adam Attarı-El Bailıgı* (Bişkek: Bizdin.kg, 2009), 1/1-343.

olabilmesi için çeşitli inanış ve uygulamalar mevcuttur. Bu yöntemlerden biri, kadının bakşıya[128] okutulmasıdır. Bu amaçla kadın bir bakşıya götürülerek ona özel dualar ve ritüeller uygulanır. Bakşı, anne adayına okuyarak "Tu tu tu" diyerek efsunlar ve bu işlemin kadının çocuk sahibi olmasına yardımcı olacağına inanılır.[129] Kırgız Türklerinde aşerme inanışı önemli bir yer tutar. Aşeren kadına "Talgak" denir ve bu süreçte canının çektiği yiyeceğin türü, doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemede bir işaret olarak görülür. Kırgızistan'da yaygın bir inanışa göre, anne adayının canı ekşi yiyecekler çekiyorsa bebeğin erkek, tatlı yiyecekler çekiyorsa kız olacağı düşünülür. Bu inanış, halk arasında doğum öncesi tahmin ve yorum yapma geleneğinin bir parçası olarak kabul edilir.[130]

Kırgız kültüründe, bir bebek doğduktan sonra yedinci gün önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bugün, aileler tarafından özel ritüellerle kutlanır. Kırgızlar, bebeğin 7 günlük olmasının şerefine "Yedi Tokoç"[131] adı verilen bir gelenek gerçekleştirir. Bu gelenek kapsamında, 7 adet tandır ekmeği pişirilerek komşulara ve yakın akrabalara dağıtılır. Bu uygulamanın, bebeğin sağlıklı ve bereketli bir ömür sürmesi için hayır getireceğine inanılır. Kırgız kültüründe 7 rakamı özel bir anlam taşır ve uğurlu kabul edilir. Bu nedenle, bebeğin doğumuyla ilgili birçok ritüel ve inanışta 7 sayısı öne çıkar.[132] Kırgız Türklerinde, bebeğin kırkı çıkıncaya kadar misafirlere "Centek" adı verilen özel bir yemek ikram edilir. Yağda kavrulmuş işkembe ve buğdaydan yapılan bu yemek, anne ve bebeğin sağlığı için hazırlanır.

Kırgız toplumundaki bazı gelenekler, İslam açısından farklı değerlendirilir. Kelâm ilmi, özellikle itikadi bid'atların tehlikeli olduğunu vurgular. Şamanlara başvurmak, bakşıya okutmak ve türbe gibi uygulamalar tevhide zarar verdiği için bid'at sayılır ve kişinin imanını zedeleyebilir. Buna karşın, "yedi tokoç" geleneği veya bebeğin kırkı çıkınca yemek verme gibi sosyal dayanışma amaçlı uygulamalar ise kültürel örf olarak kabul edilir ve dinden çıkmaya neden olmaz.

Kırgız inançlarına göre, lohusalık dönemi albastı ruhlarının tehdidi altındadır. Kara albastı ciddi ve ağırbaşlı olup ocaklı insanlardan korkarken, sarı albastı sinsi ve zarar vericidir.[133] Albastının lohusanın ciğerini söküp suya attığına inanılır. Elinde ciğer bulunan bir

---

128 Kazak ve Kırgızlarda büyücü ve duahan manalarında kullanılmaktadır.

129 Orhan Çeltikci - Shurubu Kayhan, "Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması", *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisiyz State Medical Academy named after I.K. Akhunbaev* 1/2 (2016), 63-84.

130 Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, 1/63-64.

131 Ekmek çeşididir.

132 Çeltikci - Kayhan, "Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması", 63-84.

133 Ayşe Duvarcı, "Türklerde Tabiat Üstü Varliklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar", *bilig/- Kış* 33 (2005), 125-144.

kadın görülürse, onu yakalayıp üzerine iğne veya çuvaldız takmak gerektiği düşünülür. Albastıyı yakalayan kişi "Alcı" unvanını alır ve onun soyundan gelen kadınlar albastının etkisinden korunmuş sayılır.[134]

Eğer hamilelik sırasında doğumdan önce, çocuğun karnı tıraşlandığında, erkekse sağ tepeye, kızsa sol tepeye bir tutam saç bırakılırdı. Çünkü erkek çocuğun koruyucu ruhu sağ tarafında, kız çocuğu ise ergenlik dönemine girdikten sonra hayat kurarken eşinin yardımcı olacağına inanılırdı, bu yüzden kızın sol tarafına bırakılırdı. Ailede de kadın, erkeğin sol tarafında uyurdu. Erkek çocuğunun kullandığı iş aletleri de evin sağ tarafına yerleştirilirken, kadının eşyaları sol tarafa konulurdu. Büyüdüklerinde, o kutsal yere, yaşam koşullarına göre buzağı veya tavuk getirilip kurban edilirdi. Çocuğun saçları da alınarak, dua edilen saçla birlikte geri getirilirdi. Bu durumda, saçın ne zaman kesileceğiyle ilgili bir yaş kısıtlaması yoktu. Yaşam koşullarına göre o kutsal mekâna gidilip saç kesimi yapılırdı.[135] "Çocuk doğduğunda değil, yaşarken sevin" atasözü boşuna söylenmemiştir. Çocuk sahibi olmak, çocukları sürekli büyütmek isteyen ebeveynler, doğan çocuğu koruyabilmek için toplumun dikkatini çekmemek adına isme büyük önem verirlerdi. Bu yüzden Toktobübü, Toktosun, Turdukan, Toktoralı, Toktobek, Toktobay, Tokto, Tezekbay, Tursun gibi isimler verilirdi. Peygamberlerin isimlerinden olan Muhammed, İsa, İlyas, İsmail, Süleyman gibi isimler de verilirdi. Böyle isimlere sahip çocukların kötü bir şekilde azarlandığında, bu durumun peygamberlere bir şekilde etkisi olacağına inanılırdı. Bazı çocuklar bu tür kutsal isimleri taşıyamaz ve sık sık hastalanırlardı. Böyle durumlarda, çocuğun ismi değiştirilirdi. Bu yüzden, çocuğa verilen ismin özel bir anlam taşımasına büyük dikkat edilirdir.

Yeni doğan bir çocuğun sağlıklı büyümesi ve kötülüklerden korunması için birçok geleneksel ritüel uygulanırdı. Bu ritüeller arasında çocuğun kulağına ezan okunması, isminin konulması, köyün saygın halkının davet edilip kurban kesilmesi yer alıyordu bunlarda dinen bir sakınca yoktur. Ancak bazı gelenekler örneğin kurbanın etinden, etin kemiklerinden çocuğa zarar gelmemesi için özenle yapıyorlarsa dinden değil eski adete bağlamış olurlar ve bid'at kurbanın etinden sonra, kemikler toplanır ve çocuğun ismi bu kemiklere yazılır, sonra bu kemikler kefenlenip uzak bir alana ya da bir ağacın altına gömülürdü. Bu uygulama, çocuğun gerçekten yaşadığını kimseye belli etmemek amacıyla yapılırdı. Ayrıca çocuğun gözünün değmemesi için, göz nazarına karşı göz boncuğu takılırdı. Eğer göz boncuğu kırılırsa, "soğuk göz" çocuğa değil, göz boncuğuna değmiştir diye inanılırdı. Bir kişinin gözü çocuğa değerse,

---

[134] Abdülkadir İnan, "Al Ruhu Hakkında: Türk Mitolojisinde Şerir Bir Ruh", *Türk Tarihi, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi* 1/1 (1933), 166-173.

[135] İbragimova Meerim, "Borborduk Aziya:Bilim,uun cana Salt", *Oşmunun Carçısı* (2016), 3 Basım, 132-134.

çocuk iştahsızlık ve hastalık yaşayabilirdi. Böyle durumlarda, çocuğun etrafındaki insanlar, kişinin kıyafetinden bir parça alır ve onu yakarak çocuğa koklatırlardı. Bu tür nazarlardan korunmak için bazen yedi farklı renkli kumaş toplanır ve bu kumaşlarla bir çeşit nazar ritüeli yapılırdı.

Bir çocuğun vücudunda göz gibi yara izleri belirebilir, bazen çocuk bu tür nazar nedeniyle ölebilirdi. Hayatta kalabilmesi için kara koyun kesilir, koyunun gözünden çıkarılan madde ile çocuğun yarası tedavi edilirdi. Çocuğun giysisinin koltuk altına da nazar değmesinden korunması için özel tılsımlar yerleştirilirdi. Ayrıca, eski giysilerle giydirilmesi yaygındı. Bir çocuk eğer yedi aylıkken doğmuşsa, köydeki saygın kişilerin kasketi istenir, çocuğa bu kasket giydirilir ve her gün farklı bir direğe takılırdı. Bu uygulama, çocuğun sağlıklı büyümesini sağlamak amacıyla yapılırdı. Bazı durumlarda, bebek hastalanıp yaşam mücadelesi verirken, köyün deneyimli ve saygın bir kadınına emzirmesi için verilir, zamanla geri alınırdı. Bu kadına "çocuğu emziren kadın" denir ve çoğu zaman, çocuğun sağlığını koruyacak tılsımlar yapılırdı. Adları genellikle Salkınbay, Satıbaldı, Satıgan, Tezekbay gibi tinsel anlam taşıyan isimlerle değiştirilirdi.[136]

Çocuk zayıf doğup et yemiyor ya da hasta oluyorsa, kara koyun kesilir, etinden, bağırsaklarından ve yağından yapılan yiyecekler aile üyelerine verilmeden, başka insanlara veya mezarlara dağıtılırdı. Ayrıca, koyunun kanı ile çocuk yıkanır ve o kanla beşiğine yatırılırdı. Bu uygulama ile çocuk sağlıklı olur ve uzun ömürlü olurdu. Bir çocuk evlat edinildiğinde, geleneksel kumaşlardan yapılan bir ceket veya kaban dikilir, üzerine yılan resmi yapılır, çocuğun sırtına kuş tüyü ve atın yelesi dikilirdi. Bu tür bir kaban "Dubana ton" olarak adlandırılırdı ve çocuk bu kabanı giyerken nazardan korunurdu. Ayrıca, bu kabanın ceplerine tatlılar konur, çocuklar o ceplerden tatlılar alarak yerdi.[137]

2.3.2 Evlilik ve Düğün ile İlgili Bid'at ve Hurafeler

Düğünler, yeni bir hayata atılan önemli adımlardan biridir. Ancak bu özel günlerde, gelenek adı altında Bid'at ve hurafelere yer verilmektedir. Mutluluk ve coşkunun hâkim olduğu düğün törenlerinde hem düşünce hem inanç hem de yaşam biçimi açısından yanlış yönlendiren uygulamalardan kaçınılmalıdır.

Evlilik, evlenme ehliyetine sahip iki bireyin karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı olarak oluşturduğu aile birliğidir. Aynı zamanda evlilik, neslin devamını sağlamak ve aile olabilmek amacıyla kurulan kutsal bir kurum olarak kabul edilir. Tarihsel süreçte evlilik, farklı isimlerle

---

[136] Meerim, "Borborduk Aziya:Bilim,uun cana Salt", 125-135.
[137] Meerim, "Borborduk Aziya:Bilim,uun cana Salt", 130-135.

anılmıştır. Eski dönemlerde "beşik kertme" ve "kıymak" gibi kavramlar yaygın olarak kullanılmıştır. Beşik kertme, ailelerin çocukları doğduğu anda onları birbirleriyle evlenecek şekilde sözleştirmesi anlamına gelir. Günümüzde ise "söz kesmek" ve "nikâh kıymak" terimleri hâlâ kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bazı Türk topluluklarında evlilik gelenekleri farklı şekillerde uygulanmıştır. Kazak Türkleri, akrabalık bağlarını güçlendirmek amacıyla çocuklarını küçük yaşta evlendirmek için törenle yemin ederlerdi. Kaşkay Türkleri ve Azerbaycan'da ise, evlenmesi planlanan çocuklar için özel ritüeller gerçekleştirilirdi. Örneğin, Kaşkay Türklerinde kız çocuğunun "göbek kordonu", ileride evlendirilmesi planlanan erkek çocuğun önünde kesilerek söz alınırdı. Ayrıca, Kaşkay Türklerinde yıllarca süren kan davalarının sonlandırılması için, iki aile arasında uygun görülen bireylerin evlendirilmesi barış sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür.[138]

2.3.2.1. Gelin ve Evlilikle İlgili İnançlar

Gelin, baba evinden çıkarken geri dönerse, geçiminin olmayacağına ve tekrar baba evine döneceğine inanılır.

Kocasının evine girerken kolunun altına ekmek sıkıştırılırsa, eve bereket getireceği düşünülür.

Düğünde gelinin kucağına küçük bir erkek çocuk oturtulursa, ilk çocuğunun erkek olacağına inanılır.

Gelin, eve geldiğinde bolluk olması için su dolu bakır bir kap veya çömlek tekmeletilir.

Yeni gelin, kırk gün boyunca dışarı çıkarılmaz.

İki bayram arasında nikah ve düğün yapmanın uygun olmadığına inanılır.[139]

2.3.2.2. Kırgızlar'da "Kız Alakaçuu" Geleneği

Kırgızlar'da "kız alakaçuu" (kız kaçırma) yüz yıllardır süregelen eski geleneklerden biridir. Bu gelenek nedeniyle pek çok genç kız, tanımadığı erkeklerle evlenmek zorunda kalmıştır. Günümüzde özellikle kırsal bölgelerde hala devam etmektedir. Erkek tarafının ailesi bu süreçte baskın rol oynar.

Bir erkek, tanımadığı bir kızı beğenip kaçırarak zorla evlenebilir. Ailesi, özellikle annesi ve diğer kadın akrabaları, kızı ikna etmeye çalışır. Kaçırma öncesinde erkek tarafı düğün hazırlıklarını tamamlar ve uygun zamanı kollayarak kızı kaçırır. Kaçırılan kız eve getirildiğinde düğün süreci başlar ve rızası gözetilmez.

---

[138] Gizem Deniz Çimen, *"Paranormal İnançlar ile Evlilik Yaşamı Arasındaki İlişki"* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2001), 49-50.

[139] Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 40-41.

Kızın ailesine haber verilir ve geldiklerinde, genellikle geleneğin baskısı nedeniyle kızlarının kalmasını kabul etmek zorunda kalırlar. Kırgızlar'ın "taş düştüğü yerde ağır" atasözü bu geleneğin temelini oluşturur. Kız gitmek isterse, büyükler devreye girer. Örneğin, evin eşiğine ekmek koyarak veya en yaşlı aile üyesini kapıya yatırarak kızı engellemeye çalışırlar. Kaçırılan kızın geri dönmesi nadiren mümkün olur ve son aşamada düğün gerçekleşir.[140]

2.4. Bid'at ve Hurafelerin Kabulünü Kolaylaştıran Unsurlar

2.4.1. Nazar

Sözlükte "bakmak, görmek, düşünmek" anlamlarına gelen nazar kelimesi, Türkçede "beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakarak ona zarar verme" anlamında kullanılırken, Arapçada ise nazara (isâbetü'l-ayn) olarak ifade edilir. Nazar kavramı genellikle kıskançlık duygusuyla ilişkilendirilen zarar verici bir bakışı ifade etse de yalnızca kıskançlık değil, hayranlık ve övgü içeren bakışların da benzer etkilere yol açabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle nazar, sadece insanlar üzerinde değil, canlılar ve nesneler üzerinde de etkili olduğuna inanılan bir fenomen olarak kabul edilmiştir.[141]

İnsanlık, tarih boyunca teknolojik ve sosyal ilişkilerindeki başarısızlıkları, özellikle de bazı biyolojik rahatsızlıkları açıklayamadığında, bunu doğaüstü güçlerle veya belirli nesneler, mekânlar ve diğer insanlarda var olduğuna inandığı gizli güçlerle izah etmeye çalışmıştır. Nazar inancı da bu tür açıklamalardan biridir. Öyle ki, bilimsel veriler göstermektedir ki nazar, tarihsel süreç içerisinde en ilkel toplumdan en gelişmişine kadar en yaygın inanışlardan biri olmuştur.[142] Nazar inancı, Asya Türkleri arasında, özellikle Şamanizm'de önemli bir yer tutmuştur. Aynı şekilde, Babil, Mısır, Sümer ve Akad uygarlıklarının yanı sıra, Anadolu'nun en eski medeniyetlerinden en yenisine kadar bu inanışın varlığı görülmektedir. İslam dininde de nazarın etkisinden bahsedilmektedir. Dünya genelinde yaygın bir inanış haline gelmesinin, günümüz Irak topraklarında yaşamış olan eski Sümerlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sümer inancına göre, bazı kişiler bakışlarıyla suyu kurutabilir ve hatta ölüme yol açabilirlerdi.[143] İslam'a gelince, Kur'an-ı Kerim bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir:

---

[140] Shurubu Kayhan, "Kırgızlar'da Evlilik Öncesi Kız Seçme Gelenekleri", *Türkish Studies* 13/18 (2018), 873-882.

[141] Salime Leyla Gürkan, "Nazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/443-444.

[142] Yahya Mustafa Keskin, "Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri Elazığ Örneği", *Dini Araştırmalar* 11/32 (2008), 191-214.

[143] Güliz Ulu, *Batıl inançların Çin toplum yaşamına etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 1-118.

"Babaları: "Oğullarım! Tek kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girin, ama Allah katında size bir faydam olmaz, hüküm ancak Allah'ındır, O'na güvendim, güvenenler de O'na güvensinler."[144]

"İnkâr edenler Kur'an'ı dinlediklerinde neredeyse seni gözleriyle yıkıp devireceklerdi."[145]

Mutezile ve Ehl-i Sünnete mensup bazı kelamcılar Eş'arî ve Mâtürîdî "Bir cismin başka bir cisim veya madde üzerinde etkili olabilmesi için dokunma veya temas gereklidir. Oysa burada herhangi bir fiziksel temas söz konusu değildir, dolayısıyla böyle bir etkinin varlığından bahsedilemez." diyerek nazarı reddetmişlerdir. Bu görüşü savunanlar, delil olarak gösterilen ayette geçen "neredeyse seni gözleriyle devirivereceklerdi" ifadesini, kâfirlerin Hz. Peygamber'e duydukları kin ve nefretin mecazi bir anlatımı olarak yorumlamışlardır. Râzî'ye (ö. 606/1210) göre, Mutezile'den Ebu Ali el-Cübbâî (ö. 303/915), göz değmesinin bir şeyi beğenmekten kaynaklanabileceğini kabul etmekle birlikte, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e hayranlıkla değil, aksine ona düşmanlık besleyerek baktıkları için bakışlarının nazar etkisi oluşturamayacağı görüşündedir. Mutezile'den Cahız (ö. 231/869) ise göz değmesini, gözden çıkan zararlı ışınların karşı tarafa etki etmesiyle açıklayarak nazarın mümkün olduğunu kabul etmiştir.[146] Nazarın en çok etkileyeceğine inanılan kişilerin, çocuklar ile güzelliği ve yetenekleriyle dikkat çeken kimseler olduğu kabul edilir. Bunun nedeni, çocukların savunmasız ve hassas varlıklar olması, güzel ve yetenekli kişilerin ise başkalarında kıskançlık duygularını uyandırmasıdır. Bu olumsuz duyguların bakışlar aracılığıyla hedefe etki ettiği ve zarar verebileceği düşünülür. Nazarın yalnızca insanlara özgü olmadığına, mal, mülk, hayvanlar, çeşitli eşyalar ve evlerin de nazardan etkilenebileceğine inanılır.[147]

2.4.2. Muska

Muska, hastalıkları, kötülükleri ve nazarı uzaklaştırmak için boyna asılan veya taşınan yazılı bir kâğıttır. Genellikle korunma veya tedavi amaçlı kullanılır ve çoğunlukla üçgen biçimindedir. Deri, meşin, gümüş veya altın kılıflar içinde saklanarak boyna asılır ya da kola takılır. Üzerine sûre, âyet, hadis, dua veya Allah'ın isimleri yazılabileceği gibi, meleklerin, peygamberlerin, efsanevi kişilerin adları, tılsımlı sözler, simgeler, yıldız işaretleri, rakamlar ve çeşitli figürler de eklenebilir.

Sözlük anlamı "yazılı şey" olan Arapça *nüsha* kelimesinden türeyen muska, genellikle insanların üzerinde taşıdığı veya belirli mekânlara yerleştirilen, kötü güçlerden koruma

---

144 Yusuf 12/67.
145 el-Kalem 68/51.
146 Selim Özarslan, *Günümüz İnanç Problemleri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 1/62-63.
147 Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 50-51.

sağladığına inanılan bir nesnedir. Prehistorik dönemlerden tek tanrılı dinlere kadar birçok inanç sisteminde yer alan muska, büyüyle yakından bağlantılı kült objelerinden biridir. Tumar, Arapçada "cilt, kâğıt rulo, dik asma yazı" anlamına gelir. Bakış açımıza göre tumar, muska gibi insanları kötü ruhlardan, nazardan ve dedikodulardan koruyan; sağlık, güvenlik, şans, inanç ve başarı getirdiğine inanılan bir takıdır.[148]

Anlamı bakımından, antik dinlerden günümüze kadar büyük ölçüde değişmeden ulaşmıştır. Bu bağlamda muska, kendisine atfedilen sihirli güç (*mana*) sayesinde kişiyi kötülüklerden koruyan ve ona şans getiren, çoğunlukla bir nesne, bazen de yazı veya sembol içeren gizemli karakterlerden oluşan özel objeleri ifade eder.[149]

Kelâm Muska, hastalık ve afetlerden korunmak veya bunları gidermek amacıyla taşınan, suda eritilerek içilen ya da yakılıp tütsü olarak kullanılan yazılı bir kâğıttır. Muskacılıkta üç temel unsur bulunur: muskayı yazan kişi (hoca), muskanın yazıldığı malzeme ve yazılar ile muska hazırlanan birey. Muska hazırlama yöntemleri arasında, dualar ve tılsımlı sözlerin yazıldığı kâğıt muskalar, ebced hesabıyla oluşturulan vefk muskaları ve yıldıznâme usulüyle hazırlananlar bulunur. Ebced hesabında harflere sayısal değerler yüklenerek özel düzenlemeler yapılır. Belirli ayetler, ilâhî isimler ve semboller kullanılarak kişiyi kötülüklerden koruyan veya istenen etkiyi sağlayan muskalar hazırlanır.[150]

Semavi dinlerin yaygın olduğu bölgelerde muska ve tılsım kullanımı sıkça görülmüştür. Örneğin, Hristiyan inancında haç sembolü taşımak, Müslümanlarda ise cevşen takmak bu geleneğin bir parçası olarak kabul edilir. Benzer şekilde, Yahudilikte yedi kollu şamdan motifli muska ve Davut Yıldızı işlemeli kolyelerin kullanımı oldukça yaygındır. Yahudilikte muskaların özellikle Orta Çağ'da popüler hale geldiği bilinmektedir. Tevrat'ın bir bölümü olan Mezmurların koruyucu gücüne inanılır. Orta Çağ'a ait *Şimuş Tehillim* adlı eserde, 67. Mezmur ilahisinin yedi kollu şamdan biçiminde yazılıp, kötülüklerden korunma amacıyla muska olarak taşınmasının önerildiği belirtilmektedir. İslam inancında da benzer şekilde, korunma amacıyla Kur'an ayetlerinden ya da ayetlerden alınan ifadelerle hazırlanmış üçgen muskalar kullanılmıştır. Ancak, İslam'ın ilk dönemlerinde, Cahiliye dönemi inançlarından kaynaklanan ve şirk unsurları içeren muskalar sert bir şekilde eleştirilmiştir. Buna karşın, şifa amacıyla kullanılan muskalar zamanla kabul görmüştür. Bazı hadislerde, tedavi niyetiyle yapılan rukye

---

[148] Abliz Muhemmed Sayrami - Nijiati Maimaiti, "Divan-ı Lugati't-Türk'teki Muskaya Ait Beyanlar", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 23 (2024), 75-81.

[149] Kürşat Demirci, "Muska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/265-267.

[150] İlyas Çelebi, "Muska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/267-269.

ve muskaların caiz olduğu da belirtilmektedir.[151] Türklerde, İslamiyet'ten önce de muskaya benzer kolye şeklinde kurt dişi veya çeşitli hayvanlara ait tırnak gibi kötülüklerden koruyucu olduğuna inanılan objelerin kullanıldığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalar, Hun mezarlarından çıkarılan buluntular arasında muska inancıyla ilişkilendirilen koç heykelleri ve koç boynuzlarının yer aldığını ortaya koymuştur. Eski Türklerde yaygın olarak kullanılan bu tür eşyalar, yeni doğan çocukları cinlerden ve nazardan korumak amacıyla çeşitli ritüellerle kutsanırdı. Ayrıca, Kazak ve Kırgız Türkleri, atlarını kötü ruhlardan ve nazardan korumak amacıyla boyunlarına boncuk ve muska asarlardı.[152]

Acar, Aytkulu'nun yaşlandığında gördüğü tek evladıydı. Daha önce Batman'ın çocukları yaşamamış, hepsi küçük yaşta vefat etmişti. Batman birkaç kez düşük de yapmıştı. Aytkulu bunun için çok çaba harcadı. Köydeki şamanlara ve mollalara Batman'ı gösterdi, birçok masrafa girdi, borçlandı. Hatta Kaşgar'dan gelen Hazret-i Appak Hoca'ya bile götürdü. O, Batman'ın boynuna bir muska taktı, bir kâseye âyet yazıp suda eriterek içirdi ve onu birkaç gün yatırdı. Gece yarılarına kadar İsm-i Azam duasından birkaçını arka arkaya okuyup birtakım ritüeller gerçekleştirdi.[153] Tumar, totemik anlayışlarla (koruyuculuk, himaye etme anlamında) da bağlantılıdır. Örneğin, baykuşun kanadı ve tırnağı, kartal, ayı, kaplan, aslan pençesi, kurt dişi gibi nesneler, zamanla zanaatkâr ustalar tarafından kemikten yapılarak süs eşyası olarak kullanılmıştır. Tumarın en yaygın biçimlerinden biri, deri malzemeden yapılan üçgen piramit formundaki şeklidir. İçine, yalnızca taşıyan kişiye özel olarak yazılmış ve başkalarına bilinmeyen dualar yerleştirilir. Bu muskanın sürekli boyunda taşınması gerektiğine inanılır. İnsanları kötülüklerden, felaketlerden ve kötü enerjilerden koruduğu düşünülür. Günümüzde de bu inanış hâlâ devam etmektedir.[154]

Bunlar arasında hayvan ve kuş figürleriyle işlenmiş gümüş veya değerli metallerden, ahşaptan yapılan kolyeler de yer alır. Bu tür tılsımlar, bazen sadece süs eşyası olarak da kullanılabilir.

Bazen tumar bir insanı ifade etmek için de kullanılır. "Manas" destanında Kanıkey, oğlu Semetey'e hitaben:

…

---

[151] Veysel Sarı - Hasan Ali Şahin, "Halk Kültüründe Muskanın Geçmişten Günümüze Yorumlanış Biçimleri", *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi* 4/1 (2024), 64-72.

[152] Hikmet Tanyu, "Büyü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/503-504.

[153] Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâṭı'i'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, 1/18-20.

[154] Samatbek İbraev, "'Manas' eposu cana Arhitekturalık Etnomadaniyat", *Sayakbay manasçı fondu* 8/22 (2017), 1-9.

"Tulparımdan kalan tuyağım,
Mukadder alın yazım,
Tuygundan kalan tumarım"
diye seslenir. Burada tumar, Semetey'in onun için kutsal ve değerli bir evlat olduğunu simgeler.[155]

Senin adın, senin ismin – benim Kur'an'ım,
Senin için atan kalbim – benim tumarım.
Hasret çekmem, susadığımda kana kana içerim,
Zemzem suyundan bin kat değerli pınarından.[156]

…

Aile kurmak isteyen ancak çocuk sahibi olamayan çiftler, çocuk sahibi olma umuduyla, "baba kokusunu" alacakları ve mutluluk dolu günler geçirecekleri ümidiyle, kutsal kabul edilen yerlere gidip ziyaret eder, Kur'an okur ve saç isteyen, saç veren kişiye "Şayık"[157] denir. O yerden istenen saçı, çocuk sahibi olma dileğiyle alıp, güvenerek götürürler. O saç "kökül" olarak adlandırılır, eskiden ise "aydar" denilirdi. Çocuk isteyen gelin, kumaştan tımar gibi yapıp, saçı içine koyar, kalbine yakın bir yere, çocuk sahibi olana kadar kıyafetinin içinde taşır.[158] Tumar, Kırgızlar arasında kutsal bir nesne olarak anlamını koruyan bir terimdir. Çeşitli maddelerden yapılan sembolik anlam taşıyan figürlerden biri ise heykellerdir. Bu heykeller, ihtiyaca göre farklı şekillerde, boyutlarda, kumaşlarda ve tematik olarak yapılır. Bunların en küçükleri figüratif sembolik işaretler olarak tasarlanır. Bu tür figürler, tumar gibi kavramlarla benzer şekilde kullanılır.

Kırgız Türklerinin destanlarından biri olan Ak Möör destanında, güzelliğiyle tanınan genç kız Ak Möör'e, kendisinden çok daha yaşlı bir adam talip olur. Babası Adıl, kızını bu evliliğe razı etmek amacıyla Anciyan'dan büyücülükle uğraşan bir hoca getirir. Hoca, genç kızın fikrini değiştirmek için özel bir şerbet hazırlar. Bu şerbeti içen Ak Möör, evlenmeyi kabul eder. Benzer şekilde, Kırgız Türklerinin bir diğer destanı olan *Cangıl Mirza*'da büyünün savaşta kullanıldığına şahit oluruz. Cangıl ile çarpışmadan önce, Tülkü Bey bir ocak kurdurarak bir

---

155 İbraev, "'Manas' eposu cana Arhitekturalık Etnomadaniyat", 1-9.
156 Gulnara Aitpaeva, *Osh Kitebi* (Bişkek: Aigine madaniy izildöö borboru, 2011), 1/58-67.
157 Şayık. Bu, Tanrı'nın sevdiği kulu olarak, tarla, mezarlıklar, türbeler gibi kutsal yerleri ifade eder. Genellikle yalnız başına dolaşır. O, mezarın sahibidir. Ziyaretçilere yardım eder, dua etme yöntemlerini öğretir. Onun barınağı kutsal bir yer, mezardır. Hayatını ve geçimini bu tür yerlerde sürdürür. Yani kendisini Tanrı'nın güvenilir temsilcisi olarak kabul eder, İbragimova Meerim, "Borborduk Aziya:Bilim,uun cana Salt", *Oşmunun Carçısı* (2016), 3 Basım, 129-130
158 Meerim, "Borborduk Aziya:Bilim,uun cana Salt", 129-130.

kısrağın kurban edilmesini ve ardından büyü yapılmasını ister. Bu büyünün amacı askerleri korumaktır. Destanın ilerleyen bölümlerinde ise büyünün farklı bir niyetle kullanıldığı görülür. Erke yenge, kocası Şırdakbek'in Cangıl'a gönlünü kaptırdığına inanır ve onun sevgisini söndürmek için bir molladan yardım ister. Molla, saç ve tırnak kullanarak bir büyü hazırlar. Bu destanda büyünün farklı amaçlarla kullanıldığı dikkat çeker. Savaş öncesinde yapılan büyü koruma amacına hizmet ederken, saç ve tırnakla hazırlanan büyü, bireyler üzerinde etkili olup olayların seyrini değiştirmek için yapılmaktadır.[159] Büyü, Türk sanatına da yansımıştır. Kartalın hızla gökyüzünün en yüksek noktalarına ulaşabilme yeteneği, ona semavî bir anlam kazandırmış, Gök-Tanrı inancı çerçevesinde şekillenerek Türk mitolojisinde önemli bir yer edinmiş ve millî bir kutsallık kazanmıştır. Örneğin, Türk kağanlık sisteminde hâkimiyet sembolü olarak kabul edilen çift başlı kartalın tasarlanmasının nedeni, kartalın büyüsel gücünü iki katına çıkarmak isteğidir. Türk sanatında büyünün bir diğer örneği, Nagyszentmiklos hazinesine ait 7 numaralı sürahi üzerindeki kartal motifinde görülmektedir. Buradaki kabartma noktalar ve hilal biçimli beneklerin büyüsel bir anlam taşıdığı düşünülmektedir. Türk sanatında at gibi bazı hayvanların beneklerle süslenmiş şekilde tasvir edilmesi yaygındır ve bu beneklerin uğurlu, tılsımlı ve büyüleyici bir niteliğe sahip olduğuna inanılır. Benzer şekilde, Pazırık kurganında bulunan aynaların da büyüyle ilişkilendirildiği bilinmektedir. Kamlar, ritüelleri sırasında bu aynaları önemli bir araç olarak kullanmış, bazen büyü yapmak, bazen de kehanette bulunmak amacıyla bu nesnelerden faydalanmışlardır.[160]

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar büyü, korunma, üstünlük sağlama ve olayları yönlendirme amacıyla kullanılmıştır. Türkler için büyü, doğayla ilişkileri ve yaşam tarzlarına bağlı olarak özel anlamlar taşımıştır. İslamiyet öncesi Türk toplumlarında hastalıkları iyileştirme, düşmana karşı üstünlük kurma ve kehanet gibi amaçlarla büyüye başvurulmuş, bu süreçte *kamlar* rehberlik etmiştir. Ayrıca, hayvan kemikleri, ya da taşı gibi nesneler büyüsel ritüellerde kullanılmış, mağara tasvirleri ve arkeolojik buluntular da bu geleneği yansıtmıştır.[161]

İslam'a baktığımızda, muska yazmanın doğrudan Kur'an ve Sünnette bir dayanağı bulunmamasına rağmen, bazı muskacılar "Biz Kur'an'dan müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. Ama bu, zalimlere ziyan arttırmaktan başka bir katkıda bulunmaz."[162] Ayetini kendilerine delil olarak görmüşlerdir. Bunula birlikte muskanın nazar, büyü ve bazı

---

[159] Şüle Gümüş, "Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 50/5 (2021), 1-20.
[160] Gülay Hoştaş, "İslamiyet Öncesi Türklerde Büyü Algısı", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2022), 111-131.
[161] Gümüş, "Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle", 1-20.
[162] el-İsra 17/82.

olumsuzluklardan koruduğuna dair Kur'an ve Sünnette kesin bir delil bulunmamasına rağmen, bazı kelâm alimleri kişinin korunma amacıyla muska taşımasını belirli şartlarla câiz görmüştür. Bu şartlar arasında, içinde yazılanların anlamının bilinmesi, şirk içeren ifadeler bulunmaması ve dinin kabul ettiği nitelikte olması yer almaktadır.

Muskayı câiz görenlerin bir dayanağı ise Hz. Peygamber'in *rukyeye* izin vermesidir. Rukye, kişinin kendisi veya bir hasta için Kur'an ayetleri okuyarak Allah'tan şifa dilemesi ve dua etmesi anlamına gelir. Bu, okumaya dayalı bir tedavi yöntemi olarak kabul edilmiştir.[163]

Bununla birlikte, tedaviyi ihmal edip hastaları türbelere götürerek iyileşme beklemek ya da üfürükçü ve muskacılara başvurmanın hastalıkları gidereceğine inanmak, günümüzde de varlığını sürdüren hurafeler arasındadır.[164]

2.4.3. Sihir- Büyü

Her Müslümana düzenli olarak yapılması gereken ve özellikle gelenekleri uygulayan Kırgızlar tarafından titizlikle yerine getirilen geleneksel "daarat" (abdest) uygulamasının yanı sıra, "ruh tazaloo" (ruhsal temizlik) adı verilen bir ritüel de bulunmaktadır. Genellikle bu ritüel, kutsal kabul edilen yerlerde — mezarlarda, saygı duyulan yer altı kaynaklarının, nehirlerin veya göllerin etrafında yapılır. Ritüelin amacı, kötü ruhları, hastalıkları ve sıkıntıları kişiden uzaklaştırmaktır. Ritüel, bir şaman ya da iyileştirici kişinin, bir elini kişinin başına koyup, diğer elini kaynaktan su alarak onu kişinin yüzüne doğru yönlendirmesi şeklinde gerçekleştirilir. Bazı Kırgız bakşı ve bübüler, suyu bir avuçla veya iki elleriyle alıp serperler. Bu esnada genellikle Arapça Müslüman duaları veya Kırgızca büyüler okunur. Yaygın bir formül, uygulayıcının su kaynağının ruhuyla birleştiğini belirten ifadelerdir, örneğin: "Bu elim temizlemez, bu el Ayçurok-apa'nın elidir." Gözlemciler, bu tür bir yıkamanın ardından katılımcıların genellikle dua ettiklerini ve üst güçlerden farklı iyilikler dilediklerini kaydetmişlerdir, ardından bir "bata" (bereket duası) söylenebilir. Ritüel uygulayanlar, bu uygulamanın temizlenen kişiye yeni yollar açtığını ve olumsuz etkilerden onu uzaklaştırdığını düşünürler. Eğer su kaynağı bir dağın zirvesinde ise, örneğin Köz-Bulak mezarında olduğu gibi, iyileştirici, kaynağın Yüce Allah'a daha yakın olduğunu ve bu nedenle kutsal olduğunu vurgulayabilir.[165]

Dem Saluu, Büyü Kırgızcada "dem" kelimesi "nefes" anlamına gelir. Nefes, yaşam ve büyü gücünün bir karşılığı olarak düşünüldüğünden, büyüsel ritüellerde sürekli olarak

---

[163] Çobanoğlu, *Halk Arasında Yaşayan Hurafeler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa / Osmangazi Örneği)*, 1-104.

[164] Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 82-90.

[165] Gulnara Aitpaeva, *Kırgızıstandagı Mazar basuu: Talas Tavrıybası Negizinde* (Bişkek: Aigine madaniy izildöö borboru, 2010), 1/247-248.

kullanılır.[166] Büyücüler ve şifacılar, dualar ve büyü metinleri arasında "dem sal" ifadesini kullanarak okuma, büyü yapma, muska yazma' gibi anlamları kastederler. Büyü ve tılsımlı duaların belirli ve sabit kuralları yoktur. Kimileri Arapça dualar kullanırken, kimileri halk arasında bilinen sözleri söyler, bazıları ise ruhlar tarafından fısıldandığını iddia ettikleri doğaçlama sözlerle büyü yapar. Çoğu zaman tesbihler kullanılır ve "Sübhanallah" gibi dualar tekrar edilerek sayılır. Baytik Kanaev[167] Türbesi yakınlarında şifa veren B. Modubaeva[168] dem saluu ritüelini gerçekleştirirken bir mum yakar, yanına su dolu bir bardak koyar, tesbih çekerek dua eder ve kısa bir süreliğine uykuya dalar. Bu uyku sırasında hastanın nasıl tedavi edilmesi gerektiğine dair bir işaret alabilir. Uyandığında hastanın üzerine "suf-suf" diyerek nefes üfler, bazen hastanın bedenine tesbih, bıçak veya kırbaç dokundurur.[169]

2.4.4. Bakşı-Büyü

"Dem saluu" herkesin kendi yöntemiyle yaptığı bir işlemdir; bunu, arkasında duranlar, yani ata ruhları nasıl öğretirse öyle yapar. Nazar gibi olumsuz etkileri gidermek için, üzerine okunmuş su veya içinde yazılı büyü metinleri bulunan ve eritilmiş kağıtlı su kullanılabilir. Ayrıca ipler, taşlar ve ateş de bu amaçla kullanılmaktadır. Kültürel Araştırma Merkezi "Aygine" uzmanları tarafından görüşülen halk şifacıları, dem saluu uygulaması sırasında her birey için hangi duaların kaç kez okunması gerektiğine dair bilgiyi alabileceklerini belirtmişlerdir. Özellikle çocuklar kolay nazara geldiği düşünüldüğünden, dem saluu en çok onlar için yapılır. Bu tür durumlarda, çocukların ve annelerin koruyucuları olarak bilinen Batma Zuura[170] ve Umay-Ene'den[171] yardım istenir. Bazen bu ritüele masaj veya büyüsel unsurlar da eklenir. Örneğin, köpek kafatasının kaynatılması ya da gübre ile yapılan bazı işlemler büyü uygulamalarının bir parçası olabilir.[172]

Kırgızların dini şarkılarında eski çağlardan beri korunagelen şamanizm izleri, Kuzey Sibirya'daki tüm halklarda ve Türk boylarında temel inanç sistemi olarak varlığını sürdürmektedir.

---

[166] Ağız yoluyla dışarıya ve içeriye yönlendirilen hava akımıdır. Kırgız şamanizminde ve geleneksel inançlarda nefes, ruhani ve enerji aktarımının önemli bir unsuru olarak kabul edilir.

[167] Baytik Kanaev (Baytik-Batır) (1820–1886) – Kırgız devlet ve askeri adamı, Solto boyunun lideri, Rus İmparatorluğu ile ittifak kurmuş bir şahsiyettir. Halk arasında doğru ve kutsal bir kişi olarak saygı görmektedir.

[168] Saha Materyalleri – Yazarın Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Çuy Bölgesi'nde gerçekleştirdiği derinlemesine, resmiyetsiz röportajlar ve gözlemler temel alınarak toplanmıştır.

[169] Maniçkin Aleksandroviç Nestor, "Some Modern Magical Rites of the Kyrgyz People: a Shamanistic Perspective", *Ethnology&Anthropology* 29/1 (2017), 48-57.

[170] Genelde Kırgız dualarında "koruyucu iyeler" olarak Muhammet, İlyas, Suleyman, Fatma – Zuhra, Nuh, Ulukman, Umay, ata baba arbagı, Manas ata arbagı gibi isimler sık sık geçmektedir.

[171] Mayramgül Dıykanbaeva, "Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar", *A. Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 29/49 (2013), 131-144.

[172] Gulnara Aitpaeva, *Svetıye Mesta Yuga Kırgızıstana: Priroda, Manas İslam* (Bişkek: Kulturno-issledovatelskiy sentr Aigine, 2013), 1/56-78.

"Şamanist dinin en temel meselesi, içinde büyülü ve doğaüstü güçlerin bulunmasıdır. Yalnızca onlara tapınarak insan kendisini çeşitli felaketlerden koruyabilir." Bu inanç sisteminde özel kurallar, ritüeller ve şarkılar bulunur. Bakşı (bakşı – "kahinler") ve Bübü ("kadın kahinler"), kendilerine yardım eden ruhları çağırabilen kişiler olarak görülür. Şamanist inançların etkisiyle, çeşitli hastalıklardan kurtulma ve hastalıklardan korunma amacıyla önceden yapılan büyüler ve ritüeller yaygın şekilde uygulanmıştır.[173]

2.4.5. Ateş Ritüelleri: Şam Caguu ve Alastoo

Şam (Şam Caguu), ışık kaynağı olarak kullanılan ve özel bir ritüelde yakılan bir meşaledir. Bu meşale, çiğ bitkisinin birkaç sapının yağlanmış beyaz pamukla sarılmasıyla hazırlanır. Genellikle 40 adet meşale kullanılır, ancak 7, 9, 41 veya 72 gibi kutsal sayılan rakamlarla da hazırlanabilir. Eğer ritüel bir grup halinde yapılıyorsa, genellikle 40 veya daha fazla meşale yakılır. Kutsal sayıların anlamı, ritüeli uygulayan kişiye göre değişebilir. Örneğin, M. Yegemkulova, 9 rakamının Babür Şah için kutsal olduğuna inanarak, onun anısına 9 meşale yakmaktadır. Manas'ın hatırasına adanan ritüellerde ise 7 veya 40 meşale yakılmaktadır.[174]

Çiğ bitkisi, mümkün olduğunca kutsal yerlerden veya en azından şehir merkezlerinden uzak alanlardan toplanır. Sarma işlemi için doğal pamuk, yün veya tıbbi sargı bezleri kullanılır. Bunlar bitkisel veya hayvansal yağlarla ovulur ve un ya da kül dolu bir kaba yerleştirilerek dik durması sağlanır. Meşale, dastorkon (sofra) üzerine veya bazen ekmeklerin üzerine konularak yakılır. Yakma işlemi, genellikle Fatiha Suresi veya Kur'an'dan başka sureler okunduktan sonra yapılır. Ateş, ruhani ve maddi dünyaların birleştiği bir kapı olarak görülür. D. Davletaliyeva, "Ruhlarımız ateşin ışığı aracılığıyla şama gelir", diyerek bu inanışı desteklemektedir. Ateşin içindeki şekiller bazen ruhların mesajları olarak yorumlanırken, kalan kül de uygulayıcıya bazı işaretler verebileceğine inanılan bir unsur olarak değerlendirilir. Gece karanlığı çöktüğünde, insan ruhu ata ruhlarına açılır. Şam caguu, yani kutsal ışık yakma ritüeli, işte tam da bu zamanda gerçekleştirilir. Ateşin titrek alevleri, geçmişle bugün arasındaki köprüyü aydınlatırken, ruhlar alemiyle bağ kurmanın kapısını aralar. Alev kutsaldır, arındırıcıdır. Ritüele katılanlar ellerini ateşin içinden hızla geçirir, sonra bu sıcaklığı yüzlerine, göğüslerine ve ayaklarına yönlendirirler. Bu, ateşle yapılan ruhsal bir temizliktir, bir yenilenme anıdır.[175]

Bu gelenek, Orta Asya'nın kadim kültürlerinden günümüze taşınan bir mirastır. İslam öncesi çağların yankısı, belki de Zerdüştlüğün izler. Ancak, zaman içinde farklı inançlarla

---

[173] Mustafa Yılmaz, "Şamanistkie Verovanie Kırgızov i Obrazsı Pervıh Religioznıh Pesen", *Nauçno-Metodiçeskiy Jurnal"Nauka i Obrazovaniye: Novoe Vremya"* (2018), 2 Basım, 1-6.

[174] Denis Aleksandroviç Brusilovskiy, "Şamanizm Türkoyazıçnıh Narodov Sibirii i Sentralnoi Azii", *Vestnik KRSU* (2012), 12 Basım, blm. 3, 135-138.

[175] Aitpaeva, *Svetıye Mesta Yuga Kırgızıstana: Priroda, Manas İslam*, 1/47-61.

kesişen bu ritüel, bazı kutsal mekânlarda yasaklanmıştır. Evlerde yapılan şam ritüelleri ise daha serbesttir. En uygun günün perşembe olduğu söylenir, ancak bu kutsal ışık, haftanın herhangi bir günü yanabilir. Çünkü ateş, zamanı aşan bir sırdır ve ruhlar, ne zaman çağrıldıklarını her zaman bilirler.[176]

Şam Caguu ritüeli, Orta Asya'nın kadim kültürlerinden gelen, ateşin ruhani bir sembol olarak kullanıldığı bir gelenektir. Ancak bu ritüelin İslam'ın temel kaynaklarında yeri yoktur ve Ehl-i Sünnet açısından bid'at olarak değerlendirilir. Ateşle ruh çağırmak, kutsal sayıların meşale sayısına anlam yüklemek gibi uygulamalar, tevhid ilkesine aykırıdır ve ibadetlerin özünden sapmadır. Bu nedenle, bu tür ritüeller İslam dışı sayılmaz ancak Ehl-i Sünnet inancına göre bid'at ve hurafe kapsamındadır. Dinî saflığın korunması için bu tür uygulamalardan uzak durulması ve İslam'ın asli kaynaklarına uygun ibadetlerin gerçekleştirilmesi önemlidir.

2.4.6. Gaybı Bilme Merakı

İnsanın görünmeyene ve bilinmeyene duyduğu merakın temelinde, çoğunlukla geçmişin karanlık noktalarından ziyade, geleceğin kendisine neler getireceğini öğrenme isteği yatmaktadır. Bu istek doğrultusunda insan, çeşitli arayışlara yönelmiştir. Geleceğe dair bilgi edinme ve bilinmeyeni anlama çabası içinde, ilahi ya da bilimsel kaynaklara dayanmayan bazı yöntemlerle- belirli yetenekler aracılığıyla birtakım varlıklarla iletişim kurma, nesne ve davranışları yorumlayarak anlam çıkarma gibi yollarla- bilgi edinme yoluna gitmiştir.[177]

Bilme ve anlama arzusu, insanı her şeyi öğrenme çabasına sevk etmiş; bu da onu geçmiş, şimdi ve geleceğe dair bilgi edinmeye yönlendirmiştir. "Haber alma" ya da "haberdar etme" şeklinde tanımlanabilecek bu süreçte, geleceğe ilişkin bilgilerin elde edilmesi, somut ve nesnel kaynaklarla ulaşılması güç, özel kişi ve nesneler aracılığıyla sağlanan bilgiler açısından diğer bilgi türlerinden ayrılmaktadır. Zira insanın sahip olduğu imkânlar, geçmişe ve mevcut zamana dair bilgilere belli bir zaman diliminde ulaşmasını mümkün kılarken; geleceğe dair bilgilere aynı yollarla ulaşmak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu noktada, geleceğe dair haber verdiğine inanılan kişiler ve bu bilgilerin kendisi devreye girmekte, insanlar onların bu türden bilgiler verebildiklerine inanmaktadır.[178]

İnsanın bilinmeyen ve görünmeyene yönelik merakının temelinde, özellikle geleceğe dair bilgi edinme arzusunun yer aldığı bilinmektedir. Geçmiş ve mevcut zaman dilimine dair bilgilere ulaşma imkânı nispeten mümkünken, geleceğe dair bilgilere erişim arzusu, insanları farklı yöntemler arayışına sevk etmiştir. Bu kapsamda, ilahi veya bilimsel temellere

---

[176] Nestor, "Some Modern Magical Rites of the Kyrgyz People: a Shamanistic Perspective", 48-57.
[177] Sezai Demirtaş, "Gelecekten Haber Veren Oğuz Bilgesi: Dede Korkut", *Selçuk Türkiyat* 63/1 (2024), 137-154.
[178] Demirtaş, "Gelecekten Haber Veren Oğuz Bilgesi: Dede Korkut", 137-154.

dayanmayan birtakım yöntemler aracılığıyla bilgi edinme çabaları ortaya çıkmıştır. Söz konusu metin, bilme ve anlama arzusunun bireyleri geçmiş, şimdi ve geleceğe dair bilgi arayışına yönlendirdiğini ve özellikle geleceğe dair haber alma isteğinin, toplumlar nezdinde çeşitli inançlar ve uygulamalarla meşruiyet kazandığını vurgulamaktadır.

2.4.6.1. Gayb Bilgisi ve Haber Hırsızlığı

Kur'an'da cinlerin gayba ilişkin bilgilere ulaşabilecekleri yönündeki inançlara açık bir biçimde karşı çıkmakta; onların vahye herhangi bir şekilde müdahale edemeyeceklerini ve bu konuda meleklerden haber alamayacaklarını ifade etmektedir[179]. Bu bağlamda, cinlerin ulûhiyet alanına giren gayb bilgisine sahip oldukları yönündeki iddialar, Kur'an'ın temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca cinlerin doğru sözlü olmamaları ve yalan söyleyebilmeleri sebebiyle, onlardan gelebilecek gündelik bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği belirtilmektedir.

İslami anlayışa göre cinler, insanlara kıyasla daha uzun ömürlü, maddi yapıları daha latif ve algı kapasiteleri daha geniş varlıklar olarak kabul edilmektedir. Bu özellikleri sebebiyle, onların geleceğe dair bazı olayları önceden sezebildikleri veya yorumlayabildikleri düşünülmektedir.[180] Ancak bu durum, onların gaybı tam anlamıyla bilebildikleri anlamına gelmez. Nitekim Kur'an'da, "Onlar (şeytanlar) kulak verirler; çoğu da yalancıdır."[181] buyrularak, cinlerin yalnızca sınırlı ve doğruluğu şüpheli bilgiler elde edebildiklerine dikkat çekilmiştir. İslami rivayetlere göre, Allah yeryüzünde meydana gelecek bir olayı gökteki meleklere bildirir; melekler ise bu bilgiyi kendi aralarında konuşurlar. Cinler bu konuşmalara kulak misafiri olur ve işittikleri bilgileri kahinlere ulaştırırlar. Ancak kahinler, cinlerden aldıkları bu sınırlı bilgilerin üzerine çeşitli yalanlar ekleyerek, onları insanlara aktarmaktadırlar. İslam'ın gelişiyle birlikte Kur'ân'da yer alan ayetler, cinlerin gaybı bilme yetisine sahip olmadıkları yönünde insanları bilgilendirmiştir.[182]

"Gayb" terim olarak, insanın akıl ve duyular yoluyla ulaşmasının mümkün olmadığı alanları ifade eden bir kavramdır. Gaybın sınırlarını belirleyebilmek için, öncelikle insanın bilgiye ulaşma imkânlarının ve bu bilginin sınırlarının ortaya konması gerekmektedir. Bu bağlamda, insanın bilgiye hangi yollarla ulaşabileceği konusu araştırılmış ve çeşitli bilgi edinme yöntemleri tespit edilmeye çalışılmıştır.[183]

---

179 el-Cîn 72/8-9.
180 En-Nesefî, *Şerhu'l-Akaid en-Nesefiyye*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: MEB Yayınları, 1992), 157-158.
181 eş-Şuarâ 26/223.
182 Elif Erdoğan, *İmam Mâturidî'nin Te'vîlâtu'l-Kur'ân'da Gaybî Konulara Yaklaşımı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2020), 73-74.
183 Erdoğan, *İmam Mâturidî'nin Te'vîlâtu'l-Kur'ân'da Gaybî Konulara Yaklaşımı*.

Arapça'da "gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak" anlamında mastar ve "gizlenen, hazırda olmayan bulunmayan şey" manasında isim veya sıfat olarak kullanılır.[184] Kur'an'da duyular, haber ve akıl yoluyla bilinmesi mümkün olmayıp gayb âlemine ait konuların yalnızca Allah tarafından bilinebileceği açıkça ifade edilir. Bununla birlikte, tasavvuf çevrelerinden pek çok kişi, bazı seçkin Sufilerin keramet yoluyla gayba vakıf olabileceğine inanır. Ayrıca, yıldızlardan hüküm çıkarma, kahve, ok, bakla, iskambil kâğıdı, suya bakma ve kitap açma (Kur'ân veya diğer kitaplar gibi) gibi yöntemlerle gerçekleştirilen falcılık, İslâm öncesi dönemin bâtıl inançları arasında yer almakta olup, bazı İslâmî gruplar tarafından da benimsenmiştir.[185] Kelâm âlimlerine göre cinler, kendilerine özgü varlıkları bulunan ve gayb âlemine mensup canlılardır. Bu varlıkların mevcudiyeti yalnızca vahiy yoluyla bilinebilmektedir. Akıl ise, cinlerin varlığını imkân dâhilinde kabul edebilir; ancak bu hususta kesin bir bilgiye ulaşması mümkün değildir. Bununla birlikte, Kelâm ilmi açısından cinler, gayb âlemini bilmenin bir aracı olarak değerlendirilmemektedir. Zira cinlerin mutlak gaybı bilmeleri kesin olarak reddedilmekte; sadece izâfî gayb olarak ifade edilebilecek, bazı sınırlı bilgilere meleklerden sızdırılan ölçüde vâkıf olabilecekleri dile getirilmektedir.

Toplumda cinlere dair birçok hurafe ve yanlış telakki bulunmakla birlikte, bu tür varlıklarla ilgili herhangi bir vesvese veya olumsuz bir etki hissedilmesi durumunda, Allah'a sığınmanın yeterli olacağı özellikle vurgulanmaktadır.[186]

2.4.7. Fal ve Şansını Deneme Merakı

Arapçada "fâl" (fe'l), "uğur ve uğurlu şeyleri simgeleyen işaret" anlamına gelir. Batı dillerinde ise genellikle "geleceği tahmin etme (kehanet)" anlamına gelen Grekçe "manteia" ekinden türeyen kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimeler, fal türlerine göre değişiklik gösterir (örneğin, "geomancy" toprak falı, "ornithomancy" kuş falı).[187] İslam'da fal, etnolojik bir terim olarak özellikle gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi edinme amacı taşıyan esrarengiz faaliyetleri ifade eder. "Fal tutmak" anlamına gelse de genellikle geleceğe dair iyimser beklentileri dile getiren tefe'ül (tefe''ül) kavramı Cahiliye döneminde de mevcuttu. Buna karşılık, Arapça'da "uğursuzluk" anlamına gelen tıyere ile "bir nesneyi veya olayı uğursuz kabul ederek gelecekte olumsuz durumların meydana geleceğini sanma" anlamındaki

---

184 İlyas Çelebi, "Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/404-409.
185 Yavuz, "Hurafe", 18/382-384.
186 en-Nâs 114/1-6; Ahmet Saim Kılavuz, "Cin (Kelâm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/10.
187 Mehmet Aydın, "Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/134-138.

teşe'üm (teşe'üm), tefe'ülün zıt anlamlısı olarak kullanılmıştır. Ancak bu kavramların ortak noktası, gelecekte gerçekleşecek olaylara dair işaretler taşıdığına inanılmasıdır.[188]

Falın tarihsel geçmişi incelendiğinde, farklı uygulama şekillerinin ve araçlarının kullanıldığı görülmektedir. En eski dönemlerde, yıldızlardan hayvanların karaciğerlerine, kürek kemiğinden kuşların uçuşuna kadar pek çok farklı yöntemle fal bakma geleneği bulunmaktaydı. İslamiyet'in ortaya koyduğu yeni anlayış ve yasaklar doğrultusunda, fal geleneği de evrim geçirmiştir. Müslümanlar arasında, özellikle Kuran'a dayalı fal yöntemleri daha hoşgörülü bir şekilde kabul edilmiş ve bu gelenek devam etmiştir.[189]

Kur'an'da fal kelimesi doğrudan geçmemekle birlikte, Cahiliye dönemine ait bir gelenek olan şans oklarıyla (ezlâm) fal tutma ve kısmet arama uygulaması yasaklanmıştır.

Cahiliye dönemi Arap toplumunda kâhinlere, üstün nitelikler atfedilmiş ve çeşitli kötülüklerden korunmak amacıyla bu kişilere sığınılmıştır. Ancak İslâm inancı açısından bu tür uygulamalar, açık bir şekilde şirk kapsamında değerlendirilmiş ve tevhid inancına aykırı bir tutum olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise astroloji (gök cisimlerinin insan hayatına etkisi), numeroloji (harf ve sayıların mistik anlamları) ve grafoloji (el yazısından kişilik analizi yapma) gibi çeşitli kehanet yöntemleri, sıkça başvurulan uygulamalar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra kurşun dökme, zar atma, kitaptan medet umma ve el falı gibi uygulamalar da günümüzde yaygın olarak karşılaşılan fal türleri arasında yer almaktadır.[190]

Fal uygulamalarında, kâhinlikte olduğu gibi cin, şeytan ya da ölülerin ruhlarıyla iletişime geçilerek bilgi alınması ya da ruhani varlıklarla temas kurma inancı genellikle söz konusu değildir. Fal, daha çok kişilik analizi yapmak veya geleceğe ilişkin iyimser yorumlarda bulunmak şeklinde tezahür etmektedir.

İslâm'da ise fal bakmak ve falcıya inanmak, Hz. Peygamber'e indirilen vahyi inkâr ile eşdeğer görülmüştür. Kur'ân, insanın geleceğe dair kesin bilgiye ulaşma ve kaderi değiştirme gibi gaybî konularda yetki sahibi olamayacağını açıkça ifade etmiştir. Hadislerde de falcılara inanan kişilerin ibadetlerinin kabul edilmeyeceği ve cennete giremeyecekleri vurgulanmıştır.

Kelâm ilmi açısından ise falı dinî bir kaynak hâline getirmek ve ondan medet ummak, özellikle tevhid ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle kesin olarak reddedilmiştir. İstidlal (aklî delil) yöntemiyle de anlaşıldığı üzere, tüm kâinatta geleceğe ilişkin mutlak bilgi yalnızca Allah'a aittir. Yine aynı şekilde, tüm varlıklar üzerinde gerçek bir kudret yalnızca Allah'a

---

188 İlyas Çelebi, "Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/138-139.

189 Gülay Durmaz - Şükrü Baştürk, "Bir Kuran Falı Örneği: Fâl- I Türkî-İ Manzûm ve Dil Özellikleri", *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi [OĞUZTAD]* 1 (2019), 1-22.

190 Gün, *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler*, 116.

mahsustur. Bu nedenle, falın etkili olduğu ya da fal yoluyla bilgi elde edilebileceği yönündeki inanç, kelâm ilmi açısından mümkün görülmemekte ve uzak durulması gereken bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.[191]

2.4.8. Burçlar

Burçlar, Müslüman toplumlar içinde güncel bir önem taşıdığından, bu konunun dini epistemolojik temellerinin belirlenmesi büyük bir değer arz etmektedir.[192]

Burç (çoğulu burûc ve ebrâc), Arapça kökenli bir isim olup, "güzelleşmek, örtüsünden sıyrılmak, yükselerek görünmek" anlamlarına gelen berec kökünden türemiştir. Gökyüzündeki burçlar, yükselmeleri, belirginleşmeleri veya açığa çıkmaları nedeniyle bu adı almıştır. Benzer şekilde, surlarla çevrili şehirlerin, sarayların kuleleri ya da kalelerin stratejik ve yüksek konumlu noktaları da aynı sebepten burç olarak adlandırılmıştır.[193]

Kur'an'da dört kez çoğul formunda geçen ve bir sûrenin adını oluşturan (el-Burûc) kelime, bir yerde "kale burcu"[194], diğer yerlerde ise "gökteki burç"[195] anlamında kullanılmıştır. Müfessirler, bu iki anlamı kimi zaman "semavî surların kuleleri" şeklinde bir benzetmeyle birleştirmiştir. Genellikle burç kelimesinin "belirginleşen, yüksek olan; kale veya saray burcu" anlamlarıyla açıklamalar yapmış ve gökyüzündeki burçların da benzer bir mantıkla bu ismi aldığını belirtmişlerdir. Ayrıca, burçların ayın menzillerini belirleyen yıldızlar olduğu ifade edilmiştir. Zaman zaman "gök kapıları" anlamında kullanılan burç kelimesine, dikkat çekici olmaları nedeniyle, bazen "büyük yıldız" anlamının da verildiği görülmektedir.[196]

Astronomi ile yakından ilişkili olan ve tarih boyunca belirli dönemlerde bu bilimle iç içe varlığını sürdüren Astroloji, İslam dünyasında İlm-i Ahkâm-ı Nücûm adıyla anılmıştır. "Erken dönem astronomlarının, Dünya'daki gelecekteki olayları öngörmek amacıyla sabit yıldızlar, Güneş, bilinen gezegenler ve Ay'ın konumlarına dair gözlemler yaparak yorumlaması" şeklinde tanımlanmıştır. Kullanılan yöntemler ve bilgi türü açısından tarih boyunca yıldız falcılığı ve müneccimlik olarak da adlandırılan Astroloji ile Astronomi arasında tanımlardan da anlaşıldığı üzere önemli farklılıklar bulunmaktadır.[197]

---

[191] Sadüddin Mes'ûd b. Ömer Teftâzanî, *Serhu'l-Akäidün-Nesefiyye*, thk. Hicazi es-Sakkâ Ahmet (Kahire: Mektebetü'l-Külliyetü'l-Ezheriyye, 1988), 60-72.

[192] Davut Ağbal, "Kur'ân'da Burçlar Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında", *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 250-275.

[193] Kürşat Demirci, "Burç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/421-422.

[194] en-Nisâ 4/78.

[195] el-Hicr 15/16. el-Furkān 25/61. el-Burûc 85/1.

[196] İlhan Kutluer, "Burç (İslâm Literatüründe Burç)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/422-424.

[197] Ağbal, "Kur'ân'da Burçlar Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında", 250-275.

İnsanın kaderini belirlemek veya geleceğine yönelik öngörülerde bulunmak, İslam dini tarafından kesin bir biçimde yasaklanmıştır. Kur'an'da, falcılığı şeytan işi birer kötülük ve pislik olarak nitelendirirken, bu bağlamda astrologların iddialarıyla falcılık arasında herhangi bir fark gözetmemektedir. Burçlar aracılığıyla kişinin geleceğine dair tahminlerde bulunmak ve gayb âlemine ilişkin haberler vermek, İslam inancına göre mümkün değildir. Tarih boyunca pek çok müneccimin geleceğe dair yaptığı tahminlerin asılsız ve gerçekle bağdaşmayan bilgiler olduğu tecrübelerle defalarca ortaya çıkmıştır.[198]

Kur'an'da, geleceği bilme yetisi yalnızca Allah'a mahsus bir sıfat olarak vurgulanmıştır. Hz. Peygamber de falcı ve kâhinlere başvurmayı ve onların sözlerini tasdik etmeyi, Allah'ın kendisine vahiy yoluyla bildirdiği hakikatleri inkâr etmekle eşdeğer bir fiil olarak değerlendirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, "Ay ve güneş, hiçbir kimsenin ölümü veya doğumu için tutulmaz." buyurarak, bu tür inançları reddetmiştir.

Buna benzer şekilde, bir hadis-i kutside Allah Teâlâ, "Şu yıldızlar sayesinde yağmur yağdı." diyenlerin, Allah'ı inkâr ederek yıldızlara (yani onların etkilerine) iman ettiklerini bildirmiş ve gök cisimlerinin etkili olduğu inancını kesin bir şekilde reddetmiştir.[199]

Manas Destanı'nda astroloji, gökyüzü cisimlerinin (özellikle yıldızların) konumlarıyla insanlar, halklar ve tarihi olaylar arasındaki ilişkiyi konu edinen bir anlayıştır. Kırgız halkının efsane ve destanlarında astrolojik inançlar önemli yer tutar. Ay, Güneş, Çolpan (Venüs), Ürker (Pleiades), Jeti Gen (Büyük Ayı) gibi gök cisimleri hakkında pek çok mit ve efsane üretilmiştir. Bu inanışlara göre yıldızlar ve gezegenler, insanların ve toplumların kaderini etkiler. Kırgızlar geçmişte yıldızların konumlarına bakarak geleceği tahmin etmekte, savaş zamanlarını belirlemekte ve tarım işlerini planlamaktaydı.

Manas Destanı'nda, kahramanın doğumu sırasında görülen Ay ve Güneş, onun gelecekteki talihine işaret eder. Kırgız inancına göre her insan, belirli bir yıldızın altında doğar ve bu yıldız, insanın kaderini etkiler. Uğurlu ve başarılı kimseler için "yıldızı yüksek" veya "ayı uğurlu doğmuş" denir. Destanda, yıldızlara bakarak savaş veya göç zamanlarının belirlendiği de anlatılır.

Burçlar veya halk arasında bilinen şekliyle yıldızların insanlar üzerindeki etkisine inanmak, İslam'ın temel inanç ilkelerinden biri olan ilahi iradenin mutlak hâkimiyet anlayışıyla çelişmektedir. Ayrıca, geçmiş dönemlerde ve önceki kavimlerde görüldüğü üzere, burçlara ve yıldızlara bağımsız bir güç atfetmek ya da onlara tapınmaya varan inançlar, tevhid akidesiyle

---

[198] Gün, *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler*, 114.
[199] Ahmed b.Hanbel, *el-Musned*, çev. Rıfat Oral (Ensar Yayıncılık, ts.), 109.

bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte, İslam kültürü içerisinde burçlar ve fal uygulamaları her zaman var olmuş; bu alanla birçok kişi ve hatta bazı âlimler dahi ilgilenmiştir.

Bazı divan-namelerde ise burçlara dayalı uygulamalar, daha çok günlük yaşamla ilgili tavsiyeler ve hesaplamalar etrafında şekillenmektedir. Bu hesaplamalar arasında; yeme-içme düzeni, çocuk sahibi olmak için uygun gün ve saatlerin seçimi, çocuğun doğacağı günün onun karakterine etkileri, sefere çıkma zamanı, ağaç dikme, ekin ekme, tırnak kesme, ata binme, kan aldırma, elbise diktirme, tıraş olma, hamama girme, bina yapma, alışveriş yapma, köle alım-satımı ve anlaşma gibi konular yer almaktadır. Ancak, incelediğimiz eserde bu tür günlük pratiklere yönelik detaylı hesaplamalara rastlanmamaktadır.[200]

Divan-namelerin en belirgin özelliklerinden biri ise Hz. Süleyman'ın adının sıkça anılması ve Kur'an'dan alınan bazı ayetlere yer verilmesidir. Bu eserlerde genellikle çeşitli burçlara mensup kişilere, burçlara ait olduğu düşünülen "perilerden" korunmaları için bazı koruyucu dualar ve talimatlar sunulmakta; bu talimatlar da çoğunlukla bir ayetle ilişkilendirilmektedir. İnceleme konusu olan eserde de bu uygulamanın mevcut olduğu görülmektedir.

Günümüzde de burçlar, halk arasında önemini korumakta; İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerde olduğu gibi, insan hayatında her zaman merak edilen ve açıklanmaya muhtaç bir konu olarak varlığını sürdürmektedir.

2.4.9. Sayı

İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve hadislerde, çeşitli konuların anlatımında sayısal ifadelere yer verildiği görülmektedir. Bazı sayılar genel bir ölçü sunarken, bazıları ise hükümlerin sınırlarını kesin olarak belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Örneğin, boşanma süreci, işlenen suçlara verilecek cezaların miktarı, çeşitli davalar için gerekli şahit sayısı, ganimet ve miras paylaşımında kişilere düşen oranlar gibi hukuki düzenlemelerde sayılar belirleyici bir rol üstlenmektedir. Aynı şekilde, bazı ibadetlerde de sayısal ifadeler kesin hüküm bildiren unsurlar arasında yer almaktadır.[201]

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar halk kültüründe belirli sayıların önemli bir yer tuttuğu ve varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Toplum içinde sıkça kullanılan ve çeşitli ritüellerde yer alan bu sayıların kökeni mitolojik döneme kadar uzanmakta olup inanç sistemleriyle bağlantılı olduğu dikkati çekmektedir.

---

[200] Mustafa Bingöl, "Halk İnanişlari Kapsaminda İncelenen Bir Astroloji Metni: 'Dîv-Nâme'", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13/30 (2020), 717-735.

[201] Ümmühan Yücel, *Türk halk inanışlarında sayılar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 28.

Sayılara anlam yüklenmesi ve halk kültüründe kullanımı, en eski Türk inanç sistemlerinden Şamanizm'den başlayarak İslamiyet'e kadar varlığını sürdürmüştür. Anohin, Altay Şamanlığına Ait Materyaller adlı çalışmasında, Altaylarda Şamanlık ve dinî ritüellerle ilgili detaylı bilgiler sunarken, şaman elbisesi "manyak" üzerine de ayrıntılı değerlendirmeler yapmıştır. Bu çalışmada, şaman elbisesinin her bölümünde kullanılan sembollerin belirli sayılarda olması dikkat çekmektedir. Örneğin, elbisede 3 tutam ip, arka kısmında Tanrı Ülgen'in kızlarını simgeleyen 9 sembol, 3'er tane dokuzluk sedef, sırt bölümünde 2 büyük metal parça ve çıngıraklarda 3 metal düğmenin kullanıldığı belirtilmektedir. Bu veriler, İslamiyet'ten önce de sayılara özel anlamlar yüklendiğini gösteren önemli bir kanıt niteliğindedir.[202]

İslamiyet'in kabulüyle birlikte benzer sayıların kullanılmaya devam ettiği ve bu sayıların İslamiyet'te de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İslam'ın temel kaynaklarında geçen sayılar oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Örneğin, Safa ve Merve arasında 7 defa say yapılması, şeytan taşlama esnasında 7 taş atılması, Kâbe'nin 7 kez tavaf edilmesi ve namazda secde edilirken bedenin 7 noktasının yere temas etmesi bu durumun en belirgin örneklerindendir.[203]

Bunun yanı sıra, Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'da da belli sayıların öne çıktığı ayetler bulunmaktadır. Ayrıca, gusül ve abdest gibi ibadetlerde ağza ve burna su verilmesi belirli sayılarla sınırlıdır. Bu örnekler, İslamiyet'te de sayılara özel anlamlar atfedildiğini ve dinî uygulamalarda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.[204] Kur'ân yaratılışla ilgili ayetlerde belirli sayıların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle Allah'ın gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattığı ifade edilmektedir.[205]

Türk inanışlarında ve pek çok kültürde önemli bir yere sahip olan kırk sayısı, Kur'an'da dört yerde geçer. Bunların üçü Hz. Musa ile ilgilidir. Allah, İsrailoğullarına arz-ı mukaddesi kırk yıl yasaklamıştır.[206] İslam dünyasında hadisleri kırk sayısına göre derleme geleneği, *kırk hadis* anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu gelenek, Hz. Peygamber'e atfedilen, "Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis ezberleyeni Allah fakihler ve âlimler zümresiyle haşreder" sözüne dayandırılarak benimsenmiştir.[207]

---

[202] Söngül Keskin, "Türkmen Efsanelerinde Sayılar", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 11/1 (2024), 27-37.
[203] Yücel, *Türk halk inanışlarında sayılar*, 30.
[204] Keskin, "Türkmen Efsanelerinde Sayılar", 29.
[205] el-A'râf 7/54. Yûnus 10/3. el-Hud 11/7. el-Furkān 25/59. es-Secde 32/4. el-Hadîd 57/4.
[206] el-Maide 5/26.
[207] Yücel, *Türk halk inanışlarında sayılar*, 32.

Kur'an'da yetmiş sayısı da çeşitli bağlamlarda geçmektedir. Hz. Peygamber'e hitaben, "Onlar için yetmiş defa af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek."[208] buyrularak, bazı kişilerin bağışlanmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

Kur'an'da bu sayılar dışında da çeşitli sayıların kullanıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı, yüz, bin ve elli bin gibi çokluk bildiren sayılar olarak yer alırken, bir kısmı ise hukuki meselelerde kesinlik ifade eden rakamlardır. Ayrıca, farklı anlam katmanlarına sahip çeşitli sayı kullanımları da bulunmaktadır.[209]

Türk kültüründe sayı-harf ilişkisi temel alınarak geliştirilen hesaplama yöntemleri, bilim, sihir, büyü, kehanet, sanat, edebiyat, tasavvuf ve mimari gibi pek çok alanda kullanılmıştır. Bu yöntemler, bazen mistik ve sembolik anlamlar yüklenerek, bazen de pratik hesaplamalar ve estetik düzenlemeler için uygulanmıştır. Özellikle tasavvuf ve edebiyat alanlarında sayıların derin anlamlar taşıdığı, mimaride ise yapısal düzenlemelerde belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir.

2.4.9.1. Manas Destanı'nda Sayılar

Kırgızların en büyük destanı sayılan Manas Destanı'nın başkahramanı Manas, eserde Kırgızların hanı olarak tasvir edilir.[210]

Dünyanın en uzun destanı olma özelliğini taşıyan ve edebiyat dünyasında bir şaheser olarak kabul edilen Manas Destanı, halk inanışları, dini motifler ve kültürel uygulamalar açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Toplumların inanç sistemleri, genellikle eski kabuller ve uygulamalar üzerine inşa edilerek yaşamsal alanın bir parçası haline gelir.[211]

Göçebe ve savaşçı kimliğiyle öne çıkan Kırgız Türklerinin mitolojisini, en eski dini anlayışlarını, doğum, düğün ve ölüm merasimlerini açık bir şekilde yansıtan *Manas Destanı*, İslam öncesi dönemden kalma yaşam biçimlerinin ve geleneklerinin izlerini barındırmasıyla Türk kültür tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu bağlamda, destanda sayıların kullanımını incelemek, Türk halk inanışlarında sayı sembolizminin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

"Manas Destanı" incelendiğinde, özellikle 3, 6, 7, 8, 9, 12, 40 gibi sayılar ve bu sayıların onlu katlarının diğer sayılardan belirgin şekilde ayrılarak öne çıktığı görülmektedir. Bu durum,

---

[208] et-Tevbe 9/80.
[209] Yücel, *Türk halk inanışlarında sayılar*, 32.
[210] Er Kebaev, "Manas Ansiklopediya", *Manas Ansiklopediya* (Bişkek: Kırgız Respublikasının "Akıl"Konserni, 1995), 9.
[211] Mustafa Gülensoy, "Manas Destanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/557-558.

sayıların sadece matematiksel bir değer taşımakla kalmayıp, kültürel ve inançsal anlamlar da barındırdığını göstermektedir.[212]

Sayılar, tarihsel ve kültürel bağlamda birçok inanç ve hurafeyle bağlantılıdır. Türk halk inanışlarında olduğu gibi, belirli sayılara kutsal ve mistik anlamlar yüklenmiş, bu sayılar çeşitli ritüel ve uygulamalarda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 3, 7, 9 ve 40 gibi sayılar, halk arasında çeşitli hurafelerle ilişkilendirilmiş ve bu sayılara olan inanç, bazen bilimsel temele dayanmadan, kültürel ve dini uygulamalarla pekiştirilmiştir. Bu durum, sayılarla ilgili hurafelerin halk arasında yayılmasına ve kültürel bir sembol haline gelmesine yol açmıştır.

[212] Yücel, *Türk halk inanışlarında sayılar*, 55.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN VE ÇEVRESİNDE YAŞATILAN BİD'AT VE HURAFELER

3.1. Kırgızistan'ın Tarihteki Konumu ve Bugünü

Kırgızlar, Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kırgız isminin kaynağı ve anlamı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu isim, Çin, Yunan, Köktürk, Arap, Çağatay, Acem ve Moğol kaynaklarında geçmektedir. Ancak, en güvenilir bilgiler Miladi 8. yüzyıla ait Köktürk yazıtları ile Köktürk harfleriyle yazılmış Uygur Kitabelerinde bulunur. Kırgız adına ilk kez M.Ö. 1. yüzyılda Çin kaynaklarında rastlanılmış ve bu ismin 8. yüzyılda "Kırgız" şekline dönüştüğü kabul edilmiştir. Kırgız isminin kökenine dair farklı görüşler ve çeşitli menkıbeler bulunmaktadır.[213] Kırgızlar, M.Ö. II-I. yüzyıllar arasında Doğu Tyan-Şan ile Tannu-Ola arasındaki bölgede "Kien-Kun" adıyla bir devlet kurmuşlardır. M.Ö. 201-49 yılları arasında Hunlara bağlı olarak bu devletin batı kesimindeki Usun birliğini oluşturmuşlardır. Ancak Hunların, Usunları Tyan-Şan'a doğru itmesi sonucu Milattan sonra Usun birliği dağılmış, bu birliği oluşturan kavimler ise sırasıyla Köktürk, Karluk, Kara-Hıtay ve Moğol devletlerinin hakimiyetine girmiştir.[214] İpek Yolu'nun tam merkezine yerleşmiş olan Orta Asya, eski zamanlardan beri sadece malların ve bilgilerin değil, aynı zamanda doğu ile batı arasında manevi değerlerin de değiş tokuş yapıldığı bir köprü olmuştur. İşte burada, Budizm, Hristiyanlık ve İslam bir arada uzun süre var olmuş ve birbirleriyle yakın temas içinde bulunmuştur.[215]

Kırgızistan topraklarında İslam dininin yayılması ve güçlenmesi süreci yaklaşık 1300 yıl öncesine dayanır ve birçok tarihi olayla ilişkilidir: imparatorlukların oluşumu ve çöküşü, savaşlar, halkların tarihi-kültürel ve manevi entegrasyonu. V. V. Barthold, O. Karayev, yerli tarihçilerden A. Mokeev, N. Kurbanova, Abu Hasan, S. Kıdırmışev, A. Tabışaliyeva, A. Yarkov, Asan Aji Saipov, A. Jusubaliev, I. Aslanova ve diğerlerinin çalışmalarına göre İslam dini, Kırgızistan topraklarında VII-VIII. yüzyıllardan itibaren yayılmaya başlamıştır. Gerçekten de bu bölgede İslam dininin yayılması, gelişimi ve güçlenmesi süreci yaklaşık 1300 yılı kapsamaktadır. Bu süre zarfında devletler kurulmuş, imparatorluklar şekillenmiş, farklı halkların kültürleri birbirine entegre olmuş, yıkıcı savaşlar yaşanmış ve yaşam tarzları

---

[213] Saul Mendeleviç Abramzon, *Kırgız Cana Kırgızstan Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter* (Bişkek: "Kırgızıstan-Soros" Fondu, 1999), 1/1-868.

[214] Abramzon, *Kırgız Cana Kırgızstan Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter*, 1/1-868.

[215] Anvarbek Mokeev, "Rol Sufiyskih Şeyhov v Rasprostranenii İslamskoi Religii v Kırgızıstane", *Kırgızko-Tureskiy Universitet "Manas"* 2/1 (2006), 125-136.

değişmiştir.[216] Maveraünnehir Türkleri'nin İslam diniyle ilk karşılaşmaları ticari ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmiştir; ancak bu karşılaşma genellikle bireysel düzeyde kalmıştır. Öte yandan, Türkler'in İslam'la tanışmalarında askeri faaliyetler de önemli bir etkide bulunmuştur. Araplar, fethettikleri bölgelerin yerli halkından zaman zaman milis ve muhafız birlikleri oluşturmuşlardır. Bu duruma örnek olarak, 674 yılında Ubeydullah b. Ziyad'ın düzenlediği Buhara seferi dönüşünde Basra'ya götürdüğü, Buhara'da yaşayan Mâverâünnehirli askerler gösterilebilir.[217] Bölge halkının İslamlaşmasında ilk kayda değer adım, Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği döneminde (705-715) atılmıştır. Kuteybe b. Müslim, önceki Horasan valilerinden farklı olarak, Maveraünnehir'de siyasi hâkimiyeti sağlamakla kalmamış, aynı zamanda İslam'ın bölge halkı tarafından benimsenmesi ve yaşanması için de çalışmalar yapmıştır. Örneğin, Maveraünnehir'in ileri gelenleriyle samimi ilişkiler kurarak onları İslam'a kazandırmış ve halkı camiye teşvik etmek amacıyla çeşitli uygulamalar gerçekleştirmiştir.

Maveraünnehir'de İslam'ın yayılmasında ikinci büyük adım ise Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği döneminde atılmıştır. O, İslam'daki eşitlik ilkesini hayata geçirerek Türkler'in İslam'a geçişini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Ömer b. Abdülaziz, Müslüman âlimleri İslam'ı tebliğ etmeye ve mescitlerde konuşmalar yapmaya davet etmiştir.[218] Kırgızlar dil olarak saf Türklerdir, din olarak ise Sünni Müslümandırlar ve Hanefi mezhebine bağlıdırlar. Başka bir deyişle, dini ve küçük çaplı meseleleri, büyük ölçüde İmam Ebû Hanife'nin (Numan bin Sabit) hukuk kurallarına göre çözmektedirler.[219]

3.2. Kırgızistan'da Bulunan Türbeler

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık kazanmasının yanı sıra, İslam dininin bu bölgelerde marjinal konumdan çıkarak toplumsal hayatta daha aktif bir rol üstlenmesine de zemin hazırladı. Bölgedeki dini uyanışı inceleyen birçok sosyal bilimci, genellikle İslam'ın politik amaçlarla nasıl kullanıldığına odaklandı. Ancak bu tek yönlü yaklaşım, toplumda köklü bir geçmişe sahip olan İslami inanç ve pratiklerin göz ardı edilmesine neden oldu. Orta Asya'daki dini canlanışın en belirgin göstergelerinden biri, kutsal mekanlara yapılan ziyaretlerin yeniden canlanması ve yaygınlaşmasıdır. Bölgede uzun süre ihmal edilmiş veya harap durumda bulunan türbeler ve anıt mezarlar restore edilmekte, buralara yönelik ziyaretçi sayısı ise giderek artmaktadır.[220] Özbekistan'daki Nakşibendi Türbesi ve

---

[216] Dinara Tursunkulova, "Doislamskiye Verovaniye i Religii na Territori Kırgızıstana", *İstoriçeskiye Nauki* 3/1 (2019), 26-31.
[217] Ali Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2007), 41-44.
[218] Jusubaliev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, 41-45.
[219] Aleksandr Lopuhin, "Kirgizi i ih Religiya" (1911), 695-707.
[220] Barış İşçi Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", *Folklor/Edebiyat* 20/77 (2014), 101-112.

Kazakistan'daki Ahmet Yesevi Türbesi, restore edilen en ünlü kutsal mekanlar arasında yer almaktadır. İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan türbeler, tarih boyunca genellikle belirli mimari plan anlayışına göre inşa edilmiş olup; cenazelik, ziyaret ya da dua odası gibi bölümlerden meydana gelmektedir.[221] Kırgızistan'da bu ölçekte büyük türbeler bulunmamakla birlikte, din üzerindeki baskının azalmasıyla mezar adı verilen daha küçük ve yaygın kutsal mekanlara yapılan ziyaretlerde belirgin bir artış yaşanmıştır.[222]

3.2.1. Mezarlarla İlgili İnanışlar

Orta Asya genelinde, özellikle de Kırgızistan'da mezarlara yönelik inanışlar ve ritüeller, bölge halkının İslamiyet'ten önce sahip olduğu "Ata Kültü" ve "Gök Tanrı" inancı ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte, Deweese'in (1994) de dikkat çektiği üzere, bu inanç ve uygulamaları yalnızca İslam öncesi inançların kalıntısı olarak değerlendirmek ve bölge halkının "yetersiz" bir şekilde Müslümanlaştığını iddia etmek doğru değildir. Aksine, Orta Asya halkı, tanıştıkları İslami unsurları kendi yerel düşünce sistemleri ve kültürel pratikleriyle harmanlayarak özgün bir dini yapı oluşturmuşlardır. Bu çerçevede, İslam öncesine ait inanç ve gelenekler tamamen ortadan kalkmamış; İslam dinine entegre edilmiş, içselleştirilmiş ve yeni bir form kazanarak yaşamaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği döneminde bu dini pratikler baskıya uğrayıp dönüşüme maruz kalmış olsa da bölge halkı arasında varlığını sürdürmüştür.

Kırgız inanç dünyasında mezar anlayışının temelinde "kayıp düynö" anlamına gelen kayıp dünya kavramı yer almaktadır. Bu inanca göre, bir insan öldüğünde onun ruhu, yani arbak, dünyayı tamamen terk etmez; görünmeyen bu saklı dünyada yaşamını sürdürür ve yaşadığımız dünyayı etkilemeye devam eder. Bu ruhların insanlarla ilişki kurabildiği, onları ödüllendirebildiği ya da cezalandırabildiğine inanılır.[223]

Kırgız halkı, her mezarın belirli bir kutsallığı (*kasiyet*) olduğuna ve bu alanların kutsal bir ruh (arbak) tarafından mesken tutulduğuna inanır. Herkes bu ruhlardan yardım talebinde bulunabilirken, doğrudan iletişim kurabilen özel kişiler de vardır. Bu kimseler, "görünmeyeni gören" anlamına gelen közü açıklar olarak adlandırılır. Halk arasında bu kişilerin ruhlarla bağlantı kurabildikleri, kehanette bulunabildikleri ve bireylerin ekonomik, ailevi ya da psikolojik sorunlarına çözüm bulabildikleri düşünülmektedir. Çoğu közü açık, aynı zamanda geleneksel şifacılar anlamına gelen tabıplar olarak da bilinir. Modern tıptan sonuç alamayan ya da alternatif çözüm arayan birçok kişi doğrudan bu geleneksel şifacılara başvurmaktadır.

---

[221] Fatih Topaloğlu, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2012), 67-93.
[222] Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 101-112.
[223] Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 101-112.

Her közü acıkın kendine özgü bir yöntemi ve yaklaşımı vardır. Ancak genellikle İslam'la uyumlu olduklarını ifade ederler. Kadın közü açıklar ritüeller sırasında başlarını örter, alkol kullanmaz, abdestli ve temiz olmaya özen gösterirler. Evlerinde ya da pazarlarda hizmet verseler de mutlaka ilişki kurdukları bir mezarla bağlantılıdırlar. Mezarların tüm bekçileri aynı zamanda birer közü açıktır ve bu kişiler *başçı* olarak adlandırılır. Bekçi olmayan közü açıklar dahi düzenli olarak mezarları ziyaret eder; hem manevi arınma için kendileri gider, hem de şifa bulmaları amacıyla hastalarını bu kutsal mekânlara götürürler.[224]

Mezar kelimesi, Arapça ve Türkçede "ölünün gömüldüğü yer" anlamına gelmektedir.[225] Hz. Peygamber, İslam'ın ilk dönemlerinde kabir ziyaretini yasaklamış, ancak daha sonra bu yasağı kaldırmıştır. İlk yasaklama, cahiliye döneminden kalma aşırı yas ve matem adetlerini terk ettirmek, kabirlere kutsiyet atfedilmesini ve şirke düşülmesini engellemek amacıyla getirilmiştir. Ancak Müslümanların bu bilinç seviyesine ulaşmasının ardından, Hz. Peygamber kabir ziyaretine izin vermiş ve hatta teşvik etmiştir. Bu, ahireti hatırlatması açısından önemli görülmüştür. Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabrini ziyaret ettiği ve duygulandığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde özellikle kutsal mekânlar ve peygamber türbelerinin ziyaret edilmesi konusunda farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, mezar ve türbe ziyaretlerinin bidat olup olmadığı, ne ölçüde yapılması gerektiği gibi konular, İslam alimleri arasında tartışmalı bir mesele olmuştur. [226] Türbelere bez bağlama, eski Türk inançlarından gelen bir gelenektir ve İslam'da yeri yoktur. Bu tür uygulamalar, zamanla halk arasında yaygınlaşmış ancak dinî bir dayanağı bulunmamaktadır. İslam, doğrudan Allah'a yönelmeyi öğütler ve türbelere bez bağlama gibi aracılı inançları uygun görmez.[227] Çağımızda en yaygın bid'at ve hurafelerden biri, türbe ziyaretlerinde karşılaşılan yanlış davranışlardır. İslam hem dirilere hem de ölülerine saygı gösterilmesini ister. Türbeler de birer kabirdir ve ziyaret edilmesinde dinen bir sakınca yoktur. Ancak, bu ziyaretlerde İslam'ın belirlediği ölçülere uyulmalıdır. Ölüden medet umma, dua etmek yerine ona ibadet etme gibi inançlar, İslam'da bid'at ve hurafe olarak kabul edilir. Bu tür uygulamalar, tevhid inancına aykırıdır ve imanın selameti için kaçınılması gereken davranışlardır. Müslüman için doğru olan, Kur'an ve Sünnete uygun hareket etmektir.

---

224 Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 102-103.

225 Nebi Bozkurt, "Mezarlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/519-522.

226 Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 41-42.

227 Fatma Yılmaz, *Din Eğitimi Işığında Kadınlar Arasında Yaşayan Hurafeler* (Ankara: Cihan Yayınları, 2008), 1/61-62.

Kırgızistan'da mezar kelimesi en yaygın kullanım şekliyle "kutsal yer" (ıyık cer) anlamına gelmektedir. Bu kutsal mekanlar genellikle pınarlar, mağaralar, sıra dışı kaya oluşumları, karınca yuvaları, dağlar ve ağaçlar gibi doğal oluşumlardan oluşur. Bazı mezarlar ise önemli olayların gerçekleştiğine inanılan yerlerde bulunur. Örneğin, bir erenin dua ettiği, bir kahramanın öldüğü veya kaybolduğu yer mezar olarak kabul edilebilir. Bazılarında defnedilmiş bir kişi bulunmasına rağmen, bir yerin mezar sayılması için mutlaka bir ölünün gömülü olması gerekmez. Kırgızistan'daki mezarların çoğu, bu farklı türlerin bir birleşimi niteliğindedir.[228]

3.2.2. Mezarlarda Yapılan Ritüeller (Kırgızistan Örneği)

Kırgızistan'da mezarlar, halk arasında hem dini hem de kültürel anlamda önemli yerlerdir. Bu kutsal mekânları en çok ziyaret edenler kadınlardır. Kadınlar, çoğunlukla mezarların bekçiliğini (başçı) yapar, ziyaretçilere rehberlik eder, dua eder ve bakım işlerini üstlenirler. Mezar bekçileri, kutsal ruhlarla (arbak) iletişim kurabildiklerine inanılan özel kişiler olarak görülürler.

Mezarlarda sık yapılan ritüellerin başında dua (bata), dilek adama (tülöö), kurban kesme, zikir ve mum yakma gelir. Bu uygulamalar genellikle şifa arayışı, kısırlık tedavisi, ekonomik sorunlara çözüm, yağmur duası veya hayvanların korunması gibi dünyevi amaçlarla yapılır. Ritüeller sırasında Arapça dualar ile Kırgızca dilekler birlikte kullanılır.[229]

Kırgız Türkçesinde "dilek", "dilekte bulunma", "adak adama" ve "kurban" gibi anlamlarda kullanılan tülöö kavramı; dileklerin gerçekleşmesi, kaza, bela ve hastalıklardan korunmak ya da kurtulmak amacıyla icra edilen, kanlı veya kansız kurbanların sunulduğu geleneksel bir uygulamanın genel adıdır. Tülöö uygulamasından türeyen tülöö ötkörüü veya tülöö berüü gibi kavramların yanı sıra, benzer işlevleri yerine getirmek üzere kan çıgaruu/akıtuu, cıt çıgaruu, kudayı, kuday ötkörüü/kıluu ve kuday tamak gibi terimler de bölgesel farklılıklara bağlı olarak kullanılmaktadır.

Kırgızlar, hastalık, bela ve kaza gibi olumsuz durumlardan korunmak ya da huzur, mutluluk ve güzellik içinde bir hayat sürmek amacıyla gerçekleştirdikleri pek çok uygulamayı tülöö kavramı çerçevesinde değerlendirir. Bu bağlamda, Tanrı'ya çeşitli istek ve dileklerini iletmek, ata ruhlarını anmak ve onların rızasını kazanmak gibi amaçlarla tülöö aracılığıyla sevdiklerini, akrabalarını ve dostlarını memnun eder, onlara yemek ikram ederler.[230]

---

[228] Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 101-112.
[229] Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 101-112.
[230] Arzu Kiyat, "Kırgız Kültüründe Kanlı ve Kansız Kurban Geleneği: Tülöö", *Millî Folklor* 18/143 (2024), 53-64.

Tülöö ve benzeri adlandırmalarla sürdürülen bu pratikler, genellikle mazar adı verilen kutsal mekânlarda ya da çeşitli türbe (kümböz) ve yatır ziyaretleri eşliğinde gerçekleştirilmektedir.[231] Tülöö, tülöö ötkörüü, kudayı, kuday tamak, kuday ötkörüü, cıt çıgaruu ve kan çıgaruu gibi pratikler genellikle kutsal kabul edilen mekânlarda icra edilmektedir. Bu kutsal mekânlar, başlıca kümböz ve mazarlar olarak iki temel gruba ayrılabilir. Kümböz, Yudahin'e göre "kubbe", "kümbet" ve "türbe" anlamlarına gelirken; mazar ise Müslümanların ibadet ve ziyaret amacıyla gittikleri kutsal yerler olarak tanımlanmaktadır.

Kırgızistan'da Sulayman-Too, Koçkor-Ata ve Arstanbap gibi ziyaret mekânları halk nezdinde kutsal olarak kabul edilmekte ve buralarda çeşitli ibadet ve ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bu tür mezarlar yalnızca yerli halk tarafından değil, komşu ülkelerden gelen ziyaretçiler tarafından da rağbet görmekte; çeşitli dilek ve adak pratiklerine sahne olmaktadır. Kırgızistan'ın hemen her bölgesinde bu tür ziyaret geleneklerine rastlamak mümkündür. Bu kutsal mekânlara gelen ziyaretçiler, hastalıklardan şifa bulmayı, çocuk sahibi olmayı ya da başka dileklerinin gerçekleşmesini umut ederek tülöö ötkörüü yaparlar. Bu ritüeller kapsamında genellikle koyun ve keçi gibi hayvanlar kurban edilir. Öte yandan, Kırgızlar çocuk sahibi olma arzusu ile zaman zaman su kaynaklarını ziyaret etmiş, oradaki ağaçların yanında kurban keserek tülöö gerçekleştirmiştir. Karatayev ve Eraliyev'in aktardığına göre, mazarlara ya da ata-babaların mezarlarına gidilerek ritüeller icra etmek, eski dönemlerden kalma ata ruhuna inanma geleneğiyle ilişkilidir. Bu anlayış, zamanla İslamî bir form kazanmış; keramet sahibi, kutsal kabul edilen kişilerin mezarları mazar veya kümböz gibi yapılar aracılığıyla yaşatılmaya devam etmiştir. Günümüzde Kırgızlar, "evliya" kavramının karşılığı olarak oluya, ata, ata-baba ve pir gibi ifadeleri kullanmaktadır.[232]

Kırgızistan'daki kutsal mekânlar temelde iki gruba ayrılabilir. Birincisi, doğada kendiliğinden oluşmuş kutsal alanlardır. Bunlara pınarlar, dağlar, ormanlar, taşlar ve kayalıklar örnek verilebilir. İkincisi ise insanlar tarafından oluşturulmuş mezarlardır. Bu gruba evliya, pir, peygamber, ulu kişi ya da şehit mezarları dâhildir. Ayrıca, önemli bir olayın gerçekleştiği yerler de mezar olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin, keramet sahibi bir kişinin dua ettiği yahut bir kahramanın kaybolduğu yerler bu kapsama girer. Hatta bazı mezarların içinde bir ölü bulunmamasına rağmen, halk tarafından mezar olarak kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bir yerin mezar olarak nitelenebilmesi için fizikî anlamda bir mezar içermesi şart değildir. Kırgızistan'daki mezarların büyük çoğunluğu da bu niteliktedir.[233] Zikir törenleri genellikle

[231] Kiyat, "Kırgız Kültüründe Kanlı ve Kansız Kurban Geleneği: Tülöö", 53.
[232] Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 53-54.
[233] Kiyat, "Kırgız Kültüründe Kanlı ve Kansız Kurban Geleneği: Tülöö", 58.

gece yapılır, katılımcılar abdestsiz gelmez ve tören sırasında dini dualar, gözyaşı, tespih çekme gibi uygulamalar görülür. Mum yakma ise özellikle kadınlar arasında yaygındır; yedi mum tamamen yanarsa dileklerin kabul olacağına inanılır. Bazen küçükbaş hayvanlar da kurban edilir.

Şifa arayışıyla yapılan ziyaretlerde, özellikle içinde su bulunan mezarlara gidilir. Tabip olarak bilinen *közü açıklar* hastalara mezar suyunu uygular, dualar okur ve bazen özel eşya ya da objeler kullanır. Diğer uygulamalar arasında mezara bez bağlamak, onu belli sayılarda dönmek, taş veya su almak ve orada gece geçirmek gibi sembolik pratikler bulunur. Mezarlara yapılan ziyaretler ibadet, dilek, şükür, anma, sosyal rahatlama ve eğlenme gibi çok yönlü motivasyonlara dayanır. Kadınlar daha çok sağlık ve doğurganlık; erkekler ise iş ve geçim gibi nedenlerle ziyaretlerde bulunurlar.[234] ansal kökenli ilaçlarla yapılan tedavi (organoterapi), şifalı mineraller, epik (destansı) ilaçlar, halk cerrahisine ait aletler (aştar, tintüür) ve çeşitli cerrahi yöntemler gibi çok çeşitli tedavi metotlarını kullandıkları anlatılır.[235]

Türkler, hastalıkların kötü ruhların etkisiyle ortaya çıktığına inanmış ve bu ruhlar vücuttan uzaklaştırıldığında iyileşmenin sağlanacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle, hastalıkların tedavisinde ruhani ve şamanistik yöntemler önemli bir yer tutmuştur. Kötü ruhları vücuttan kovmak için özel dualar okuyan, ritüeller gerçekleştiren ve trans hâline geçerek hastaları iyileştirmeye çalışan kamlar veya bakşılar[236], geleneksel sağlık uygulamalarında önemli bir rol oynamıştır.[237] Bunun yanı sıra, doğadaki şifalı bitkileri kullanarak ilaç hazırlayan ve bunları hastalar üzerinde uygulayan otacılar da halk hekimliğinin önemli temsilcileri arasındaydı. Bu iki grup, biri ruhani diğeri ise bitkisel tedavilere dayalı olmak üzere, eski Türk tıbbının temelini oluşturmuştur.[238] Günümüzde de modern tıptan istediği sonucu alamayan veya alternatif yöntemleri denemek isteyen kişiler, halk hekimliğine başvurmaktadır. Şifalı bitkiler, doğal tedavi yöntemleri, manuel terapiler, enerji uygulamaları ve geleneksel ritüeller gibi çeşitli yöntemler, modern tıbbi tedavilere tamamlayıcı veya alternatif olarak kullanılmaktadır. Özellikle kronik hastalıklar, psikolojik rahatsızlıklar ve ağrılı durumlar gibi alanlarda halk hekimliği uygulamalarına yönelim devam etmektedir.[239]

---

234 Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 105-107.

235 N Tentigul kızı - Ç Beksultanova, "Epos 'Manas' Kak İstoçnik İzuçeniya Narodnoi Medisinı Kırgızskogo Naroga", *Biyletten Praktiki i Nauki* 10/67 (2021), 527-535.

236 Kazak ve Kırgızlarda büyücü ve duahan manalarında kullanılmaktadır.

237 Brusilovskiy, "Şamanizm Türkoyazıçnıh Narodov Sibirii i Sentralnoi Azii", 135-138.

238 Namık Aslan - Meryem Arslan, "Halk İnanışlarına Dayalı Halk Hekimliğinin Tarihî Türkçe Tıp Metinlerindeki (16.-17. Yüzyıl) İzleri", *Millî Folklor* 16/128 (2020), 206-217.

239 Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 80-81.

İslam inancına göre, türbeler aşırı yüceltilmemeli, dua ve ibadet mekânı hâline getirilmemelidir. Türbelerde yatan kişiler, sadece rahmet ve dua bekleyen insanlardır; onlardan bir şey istemek, onları Allah ile kul arasında aracı kabul etmek tevhid inancına aykırıdır. Günümüzde hastalık, geçim sıkıntısı, evlilik veya çocuk sahibi olma gibi sebeplerle türbelere gidilip dilek dilenmesi, İslamî ölçülerle bağdaşmaz. Türbedeki kişilerin fayda ya da zarar verme gücü yoktur; onların dünyayla ilişkileri kesilmiştir. Türbe etrafında ritüeller yapmak, kapı ve eşiği öpmek, oradan medet ummak, İslam'da şirk olarak kabul edilir. Dua yalnızca Allah'a yöneltilir; türbede yatanlardan bir şey beklemek, inanç açısından büyük bir sakıncadır.

3.2.2.1. Süleyman Dağı ve Babür'ün Evi Türbesi

Süleyman Dağı, Oş şehrinin tam ortasında yer aldığı için elbette herkesin dikkatini çekmektedir. Dağın çevresi tamamen şehirle kuşatılmış olup, Ak-Buura Nehri şehri ikiye bölerek akmaktadır. Süleyman Peygamber'in cinleri kendi özel kudretiyle çalıştırdığına dair rivayetlerin bu bölgede bir efsane hâline geldiğini görmek mümkündür.[240] Halk arasında kutsal kabul edilen mekanlar, dünyanın her yerinde yerli ve yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir. Kutsallık atfedilen ve binlerce yıldır ziyaret edilen bu yerlerden biri de Kırgızistan'ın tarihi kenti Oş'ta bulunan Süleyman Dağı'dır. Süleyman Peygamber'in yaşadığı yer olarak bilinen ve efsanelere konu olan Süleyman Dağı, bu özelliği nedeniyle büyük bir manevi öneme sahiptir. Ayrıca, dünya genelinde yalnızca üç dağın isminin yer aldığı UNESCO'nun "Kutsal Dağlar Listesi"ne dahil edilerek uluslararası düzeyde tanınmıştır.[241] Oş şehrinde bulunan Süleyman-Too, yani Süleyman Dağı, tarihi hakkında birden fazla hikâye barındırması, çeşitli mezarları içermesi ve kutsallığına yaygın bir şekilde inanılması sebebiyle dikkat çekici bir örnektir. Kırgızistan'ın her bölgesinden ve çevre ülkelerden pek çok kişi burayı ziyaret etmektedir. Birçok Kırgız, Süleyman Dağı'nı "ikinci Mekke"[242] olarak tanımlar. Beş tepeli bu dağ, genellikle düz bir coğrafyaya sahip olan Oş şehrinin üzerinde 175 metre yükselir ve deniz seviyesinden yüksekliği 1175 metredir.[243] Dağın zirvesinde, 16. yüzyıldan kalma ve imparator Babür'e adanmış "Babür'ün Evi" adı verilen bir türbe yer alır. Rivayete göre Babür, Hindistan'a giderken burada konaklamış, dağa hayran kalmış ve dua etmiştir. Türbeye giden

---

[240] Ferhat Gökçe, *Sulaiman Too Cana Aga Taandık İşenimder*, "Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2018), 573.

[241] Aygerim Aitpaeva, "Kırgızistan'da Din ve Kültür Turizminin Geliştirilmesi Açısından Süleyman Dağı'nın Önemi: SWOT Analizi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/4 (2014), 64-80.

[242] Bazı Kazaklar tarafından Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesi "İkinci Mekke" olarak kabul edilmektedir. Bu düşüncenin, Sovyet döneminde Müslüman halka dini kısıtlamalar getirildikten sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Halk arasındaki anlatımlara göre, Hz. Süleyman'ın Süleyman Dağı'nda namaz kıldığı ve secde ettiği taşın üzerinde diz izlerinin oluştuğuna inanılmaktadır. Babür Şah da bu kutsal mekâna duyduğu saygıdan dolayı Oş şehrine özel bir önem atfetmiştir.

[243] Elmurat Asan, "Köp Kırduu Sulaiman Too", İnternet (12 Kasım 2018).

patika üzerinde bulunan bir taşın ise kemik hastalıklarına iyi geldiğine inanılır. Ziyaretçiler, şifa bulma umuduyla bu kayanın üzerinden geçerken zamanla taş aşınarak cilalı bir hale gelmiştir.[244]

Süleyman Dağı'nın yapısının taşlı olması sebebiyle, burada kutsal kabul edilen yerler, Türk halklarının taşla ilgili inançlarıyla çevrilmiştir. Bu tür halk inançları, Türk topluluklarının ortak inançları arasında yer alır ve benzer örneklerine Türklerin yaşadığı hemen her bölgede rastlamak mümkündür. Çünkü eski Türk toplulukları, dağları *Tanrı'nın tahtı* olarak görürdü.[245] Mahmud el-Kaşgarî de Türklerin büyük dağlara "Tanrı" diyerek saygı gösterdiğini belirtmiştir.[246]

3.2.2.2. Davud Pirim Türbesi

Celal-Abad, Kırgızistan'ın güneybatısında, Fergana Vadisi'nin kenarında yer alan ve Celal-Abad Vilayeti'nin merkezidir. Şehir, tarih boyunca İpek Yolu üzerindeki konumu nedeniyle ticaret ve kültür açısından önemli bir merkez olmuştur. Ekonomisi tarım, kaplıca turizmi ve küçük ölçekli sanayiye dayanmaktadır. Özellikle pamuk, meyve ve ceviz üretimi yaygındır. Dünyanın en büyük doğal ceviz ormanlarından biri olan Arslanbob da bu bölgededir. Ayrıca kaplıcalarıyla sağlık turizminde ön plana çıkar. Celal-Abad eyaletinin Pazarkurgan ilçesine bağlı Arıstanbab Köyü'nün batısında yer alan Davud Pirim[247] türbesi, yeşilliklerle çevrili doğal bir bölgede bulunmaktadır. Türbenin yanında bir mezarlık yer almakta olup, mihmandarların aktardığı bilgilere göre, günümüzde bu mezarlığa türbenin bekçiliğini yapan kişiler defnedilmektedir. Hz. Davud, altın, demir ve diğer metallerin piri olarak kabul edilmekte olup, eline aldığı demiri ısıtmadan şekillendirebildiğine inanılmaktadır.[248] Bu nedenle, demircilerin piri olarak anılan Hz. Davud'un hem Kırgızistan'da hem de Kazakistan'da ziyaret edilen kutsal mekanları bulunmaktadır. Kazakistan'daki ziyaretgâh, Çimkent şehrine yakın Sarıağaç ilçesi civarında, Özbekistan sınırına yakın yüksek bir bölgede yer almakta ve Er Davud-Ata olarak bilinmektedir. Hz. Davud'a atfedilen bir diğer ziyaretgâh ise Davud Mezarı olarak adlandırılmaktadır. Bu ziyaretgâhlar, Hz. Davud'a duyulan manevi bağlılık ve çeşitli

---

[244] Pembeci, "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri", 101-112.

[245] Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973), 30.

[246] Mahmud Kaşgârî, *Divânu Lugâti't-Türk*, çev. Besim Atalay (Ankara: TDK Yayınları, 1943), 3/377-378.

[247] İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Tahmini olarak M.Ö. 1006-966 yılları arasında saltanat sürmüştür. Ordusuyla ülkenin sınırlarını Mısır'dan Toroslar'a kadar genişletmiş ve Kudüs'ü başkent yapmıştır. Kudüs tarafını çevirip Mescid-i Aksa'yı yaptırmıştır. Hz. Davud'un zırh ustası olduğu rivayet edilmektedir. Kur'an'da da demiri yumuşattık, geniş zırhlar yap denilmektedir Mustafa Yıldırım - Sümeyye Çelik, "Kırgız Toplumunda Geçmişten Günümüze Kalın (Başlık Parası) Geleneği", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010), 67-94.

[248] Ali Yaman, ""Türk Dünyasında Süreklilik Unsurları: Orta Asya'da Hikmet Geleneği (Divan-ı Hikmet ve Deste-i Gül)", *Hacı Bektaş Velî araştırma Dergisi* 16/6 (2005), 231-252.

inançlar sebebiyle ziyaret edilmektedir. Özellikle demircilerin piri kabul edilmesi dolayısıyla, adak olarak demir ve metal eşyalar, özellikle de araba parçaları bırakılmaktadır. Aynı zamanda hastalar, çocuğu olmayanlar ve farklı dileklerde bulunmak isteyen kişiler de bu kutsal mekanları ziyaret etmektedir.[249]

3.2.2.3. Arıstan-Bab Türbesi

Arıstan-Bab ismindeki "bâb"[250] kelimesi, Arapça kökenli olup "kapı" anlamına gelmektedir. Bu kelime, genellikle manevi bilgiye, hakikate veya kutsal mekânlara açılan bir kapıyı simgeleyen unvanlar içerisinde kullanılmaktadır.[251] "Bab" kelimesi, Türkler arasında baba anlamında kullanılmış ancak yaygın olmamıştır. Fuat Köprülü'ye göre "baba" kelimesinin kısaltılmış hâlidir ve Arapça "bâb" (kapı) ile ilgisi yoktur. Farsça'da da "bâbâ" ve "bâb" eş anlamlıdır.[252] Arıstan-Bab, Hoca Ahmet Yesevi'nin üstadı olduğu tahmin edilen Türk şeyhlerinden biridir. Eski Oturar şehri yakınlarında bulunan türbesi, Timur tarafından büyük bir yapı olarak inşa ettirilmiştir. İlk türbe bir zelzeleyle yıkılmış, daha sonra aslına uygun şekilde yeniden yapılmıştır. Türbenin yanında bulunan su kuyusunun şifalı olduğuna inanılmaktadır.[253] Sözlü kaynaklara göre Arıstan-Bab, 33 dini bilmekte olup sadece İslamiyet'i kabul etmiştir. Cebrail, 400 yıl sonra gelecek olan Ahmet Yesevi'ye hurmayı kimin vereceğini sormuş, Arıstan-Bab bunu kendisinin yapacağını söylemiştir. Bunun üzerine Cebrail, Yesevi'nin ne zaman ve nerede doğacağını anlatmıştır. Arıstan-Bab, Sayram'a giderek emaneti teslim etmiş ve bir süre Ahmet Yesevi'nin üstadı olmuştur. Vefatından sonra Yesevi, ilmini ilerletmek için Buhara'ya gitmiştir.[254]

Arıstan-Bab köyündeki türbenin ilk ne zaman kurulduğuna dair kesin bilgi yoktur. Sovyet döneminde yıkılan türbe, 1985 yılında halk tarafından yeniden inşa edilmiştir. Arıstan-Bab'ın hayvanlarla konuştuğuna inanıldığı için türbenin giriş kapısının üstüne geyik boynuzu yerleştirilmiştir. [255]

Kırgızistan'ın Celal-Abad bölgesindeki kabir ziyaretleri, halkın ruhların insanları koruduğuna inançlarından kaynaklanmaktadır. Ziyaretçiler, kabirlerin dışında su kaynakları ve

---

[249] Yaman, "Türk Dünyasında Süreklilik Unsurları: Orta Asya'da Hikmet Geleneği (Divan-ı Hikmet ve Deste-i Gül)", 231-252.

[250] Metin Yurdagür, "Bab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/359.

[251] Kadir Tuğ - Yaşar Bedirhan, "Kızgızistan'ın Celal-Abad Şehrinde Mezarlık ve Ziyaret Yerleri İle İlgili Halk İnançları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/12 (2016), 193-207.

[252] Süleyman Uludağ, "Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/365-366.

[253] Tuğ - Bedirhan, "Kızgızistan'ın Celal-Abad Şehrinde Mezarlık ve Ziyaret Yerleri İle İlgili Halk İnançları", 193-207.

[254] A.g.e.

[255] A.g.e..

ağaçları da kutsayarak, hastalıklardan şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, dilek tutmak ve geçim sıkıntısını aşmak gibi amaçlarla bu yerleri ziyaret etmektedirler. Ayrıca, Hızır'ın korunma sağlayacağına inanarak, dualar ederler. Bu tür uygulamalar, İslamiyet'ten önceki geleneklerin etkisiyle devam etmekte ve bazı halk, bu davranışları İslam'ın bir parçası olarak kabul etmektedir. Oysa, İslam'da bu tür inançlar ve davranışlar bid'at olarak kabul edilir ve tevhid inancına ters düşer. İslam, yalnızca Allah'a yönelmeyi ve O'ndan yardım dilemesini öğütler. Bu tür davranışlar, İslam'ın temel inançlarına ve öğretilerine aykırıdır. Türbelerde şifa beklemek, medet ummak, mum yakmak, bez bağlamak gibi uygulamalar, İslam'da yer almayan ve halk arasında zamanla ortaya çıkan hurafelerdir. Bu tür uygulamalar, genellikle insanlara bir tür büyü veya mistik bir etki vaadiyle sunulmuş olsa da aslında İslam'ın tevhid inancına zıt hareketlerdir. Türbelerde veya diğer kutsal kabul edilen yerlerde bu tür davranışlardan kaçınılması, imanın saf ve doğru bir şekilde korunması için önemlidir.[256]

3.2.2.4. Apşır-Ata

Apşır-Ata, Külätov köy yönetimine bağlı kutsal ve dinlendirici bir mekândır. İnsanlar buraya hem ziyaret hem de dinlenmek için gelirler. Burası, eşsiz doğası ve mistik atmosferiyle kutsal bir yer olarak kabul edilir. Apşır-Ata'da Şelale, Sırdlı-Taş, Şifalı-Pınar ve Mağara gibi özel mekânlar bulunur. Şelalenin kaynağının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Sırdlı-Taş'a gelenler, yedi taş atarak yedi dilek tutarlar ve bu dileklerin gerçekleşeceğine inanırlar. Şifalı-Pınar'ın suyu ise vücuttaki yaraları iyileştirdiği söylenir. Mağara, halk arasında Mekke'ye açılan gizli bir yol olarak bilinir. Dindar ve Allah'ın sevgili kullarının bu yoldan kolayca Mekke'ye ulaştığına, ancak günahkârların bu yolculuğa çıkamadan hayatlarını kaybettiğine inanılır. Apşır-Ata, özellikle çocuk sahibi olamayanların ve dileklerine ulaşamayanların dua etmek için geldiği bir yerdir. Büyükler, burada yapılan duaların kabul olduğunu söylerler. Apşır-Ata'nın batı tarafında büyük bir mağara bulunmaktadır. Batı kıyısında yer alan bu mağaranın kutsallığı, burayı ziyaret eden kişinin duasının kabul olmasıyla ilişkilendirilir. Halk arasında, burada yapılan ziyaretin kabul olması halinde kişinin hac yolculuğuna çıkacağına ve ailesinde huzur ve bereketin artacağına inanılır.[257]

Ayrıca, çocuğu olmayan kişiler Allah'tan evlat dilemek için bu kutsal Apşır-Ata'yı ve burada bulunan aziz velileri ziyaret ederler. Samimi bir kalple dua edenlerin dualarının kabul olup çocuk sahibi olduklarına dair birçok anlatım vardır. Ancak, kötü niyetli insanlar buraya

---

[256] Faruk Gün - Busalikha Uraim kyzy, "İslâmiyet'ten Önce ve Sonra Kırgızlar'da İnanç Esasları", *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (2024), 187-208.

[257] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/14-18.

saygısızlık edip günah işlerse veya mağaraya girerse, nefes almakta zorlanır ve büyük sıkıntılar yaşar.[258]

3.2.2.5. Dul-Dul-At

Bu kutsal mekân; türbe, çilehane ve kaynaktan oluşmaktadır. Arawan ilçesinin merkezinin doğu tarafında, yaklaşık 800-900 metre mesafede, A. Anarov köy meclisi sınırlarında yer almaktadır. Başka bir deyişle, merkezi hastanenin doğu tarafında konumlanmıştır. Türbeye girişte bir kemer bulunur. Sol tarafında insanların mezarları, bir cami, sağ tarafında ise türbenin bakıcısı tarafından dikilmiş ağaçlar ve çiçekler yer almaktadır. Ayrıca karşı tarafta, türbe görevlisinin oturacağı bir sundurma ve dinlenme alanı bulunmaktadır. Sağ tarafından çıkan kaynak suyu, dağın eteklerinden yüzeye ulaşmaktadır. İlginç olan ise, suyun her gün farklı bir noktadan fışkırmasıdır. Bu kaynak, ekim aylarında kuruyup, haziran aylarında tekrar akmaya başlar. Şifalı olduğuna ve dua edenlere olumlu etkiler sağladığına inanılır.[259]

Dağın yamacında, bir at ve tayın silueti taşa kazınmış olarak görülmektedir. Dağın dik kayalardan oluşması nedeniyle, bu resmin insan eliyle çizilmesi yalnızca merdivenle çıkılarak mümkün olabilirdi. Bu durum, doğanın bir armağanı olabileceğini düşündürmektedir, çünkü yüzyıllar boyunca görüntünün solmadan korunmuş olduğu belirtilmektedir. Kaynağın yanında, kimliği bilinmeyen bir âlimin mezarı bulunmaktadır. Türbenin bakıcısı, kime ait olduğunu bilmediğini ve mezarın açılmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Eski nesiller bunu biliyor olabilir, ancak Sovyet döneminde kutsal yerlere ziyaret yasağı getirilmişti.[260]

Bölgedeki en önemli kutsal emanetlerden biri de Peygamber'in dirseğinin, alnının ve parmaklarının izinin olduğu taş olarak kabul edilir. Bu taş, özel bir mülkiyetin avlusunda yer almaktadır. Taş üzerindeki oyukların, Oş'taki Süleyman Dağı'ndaki Babür'ün eviyle benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir. Yağmur yağdığında, bu oyuklara su dolmaktadır. Bir iki metre ilerledikten sonra, iki tarafı kayalarla çevrili dar bir patika ile yukarıya, çilehaneye[261] ulaşılabilir. Buraya gelen ziyaretçiler, pamuk fitillerini yağa batırıp yakarak dua eder, para bırakır ve pişirdikleri ekmekleri orada bırakırlar. Evin sahibi, çilehanenin önüne bir ocak yapmıştır ve ziyaretçiler burada yedi adet çörek pişirerek adaklarını sunarlar.

---

[258] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/14-18.
[259] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/22-25.
[260] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/23-25.
[261] Tarikat yapılarında dervişlerin çile dönemleri için yapılmış, yalnızca küçük bir kapısı bulunan, penceresiz ve dar oda.

M.Ö. II. yüzyılda, Büyük İpek Yolu döneminde, bu bölgede Davan ülkesinin ünlü Argımak (soylu) atları satılır, Çinliler buraya gelip atlarını değiştirirdi. Daha sonra, Han Hanedanı, İpek Yolu üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla Davan Devleti'ne savaş açtı.[262]

"Argımak"[263] kelimesi Arapçadan geldiği gibi, "Dul-Dul-Ata" ifadesi de Arapça kökenlidir. Filologlar bu kelimeyi inceleseler de benim çevirime göre anlamı "güzel, asil at" şeklindedir. Sözlü tarihe göre, bu bölgede mistik veya efsanevi bir at olduğu anlatılır. Bu atın kişnemesi sadece bin kişiden birine duyulabilirmiş. Ziyaretçilerin bazen bu yere akın etmesi, bazen ise hiç kimsenin gelmemesi, kaynağın kuruması ya da henüz yeniden akmamış olmasına veya hava koşullarının kötüleşmesine bağlanır.[264]

Kırgızlarda İslâmiyet öncesi inançlar, Gök Tanrı anlayışı, atalar kültü ve tabiat güçlerine bağlı ritüeller etrafında şekillenmiş, İslâmiyet'in kabulünden sonra ise bu inançların bir kısmı tamamen terk edilmeyip halk inançları şeklinde yaşamaya devam etmiştir. Bu devamlılığın en belirgin örneği, türbe, yatır ve mezar ziyaretleridir. Halk, bu mekânları kutsal kabul etmiş; buralarda tabiatüstü güçlerin tecelli ettiğine inanarak çeşitli dilek ve adak ritüelleri gerçekleştirmiştir. İslâm öncesi dönemdeki kutlu kağanlar ve atalar kültü, İslâm sonrası dönemde evliya inancına dönüşmüş; hayatta iken dinî şahsiyet olarak kabul edilen şeyh ve âlimler öldükten sonra da "veli" sıfatıyla halk arasında kutsanmıştır.[265] Böylece, mezar ve türbe ziyaretleri, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kutsallık atfedilen bir inanç pratiği hâline gelmiştir. Ancak bu tür uygulamalar, İslâm'ın tevhid anlayışı açısından ciddi sorunlar barındırmaktadır. Zira İslâm inancında ölülerden medet umma, onlara adak adama veya onları kutsal bir güç kaynağı gibi görme kesinlikle yasaklanmış ve bu tür davranışlar bid'at ve hurafe olarak değerlendirilmiştir. Nitekim kelâm âlimlerinin çoğunluğu, kabir ve türbe ziyaretini ancak ibret alma ve dua etme niyetiyle yapılması şartıyla caiz görmüş, bunun dışındaki uygulamaları ise tevhid inancına zarar veren bir sapma olarak nitelendirmiştir. Kırgız toplumunda mezar ve türbe geleneğinin İslâm öncesi inançlardan devralınarak günümüze taşınması, bu bid'at ve hurafelerin köklü kültürel etkilerle desteklendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, İslâm'ın tevhid esaslarını korumak için bu tür inanç ve uygulamaların dinî açıdan yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.[266]

---

[262] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/22-25.
[263] Anlamı "Asil atlar" olan bir Orta Asya ezgisi.
[264] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/22-25.
[265] Gün - Uraim kyzy, "İslâmiyet'ten Önce ve Sonra Kırgızlar'da İnanç Esasları", 187-208.
[266] Aitpaeva, *Osh Kitebi*, 1/22-25.

3.3. Tabiat Olaylarına Dair Bid'at ve Hurafeler

Hurafelerin ortaya çıkışında etkili olan bir diğer unsur da mahiyeti bilinmeyen doğa olaylarının farklı şekillerde yorumlanmasıdır. Gerçek nedeni anlaşılamayan tabiat olayları, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde olağanüstü anlamlarla açıklanmış ve dini içerikten bağımsız yaklaşımlar benimsenmiştir. Deprem, sel, çığ gibi doğal afetler, çeşitli sembolik anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, hayvanların çıkardığı seslerin uğursuzluk getirdiğine inanılması, ay ve güneş tutulmasının felaket habercisi olarak yorumlanması ve bu durumu değiştirmek amacıyla silah atılması ya da tenekelere vurularak gürültü çıkarılması gibi uygulamalar bu tür inanışlara örnek teşkil etmektedir. Bu tür kabuller ve inanışlar, hurafelerin yayılmasına önemli ölçüde zemin hazırlamaktadır.

İnsanlar doğaları gereği çevrelerindeki gelişmelerden etkilenmektedir. Özellikle kendilerine zarar veren doğal olaylar karşısında çözüm üretme ve çare arama eğilimi göstermektedirler. Bu süreçte, kendi kültürel birikimleri ve anlayışları doğrultusunda bazı nesnelere anlam yükleyerek onlardan medet umma yoluna gitmektedirler.[267]

Kırgızlarda doğa kültü olağanüstü derecede genişti. Bu kültürün bileşenleri arasında tengricilik (gökyüzüne, güneşe, dağlara ve suya tapınma); ataların ruhlarına ve kutsal hayvanlara (örneğin, Bugu-Ene) saygı yer alır. Doğaya olan sevgi ve çevreye özenli, hatta akrabalık derecesinde saygılı bir yaklaşım, daha sonra Kırgız folklorunda da kendini göstermiştir. Atalarımız bir nehre, ağaca veya dağa yaklaşırken, onlardan geçmeden önce yeryüzü, dağ, ağaç, dere ve nehir ruhlarından izin isterdi. Doğadan ihtiyacından fazlasını talep etmez, hiçbir şeyi izinsiz almazlardı. Onlar için doğa, duygusuz ve cansız bir madde olmaktan çıkıp Tanrı'nın bulunduğu bir mekâna dönüşmüştü. Örneğin, Manas destanında, en eski mitolojik tasavvurlarla bağlantılı kutsal ağaç Bayterek'e (kutsal kavak) dair bilgiler bulunmaktadır. Kutsal ağaca duyulan saygı ve bu çerçevede gerçekleştirilen ritüeller, Kırgızların belirli dünya görüşleriyle ilişkilidir.

Bu yüzden, eski çağlarda Kırgızlar göksel unsurlara, güneşe, yıldızlara ve aya taparlardı. Yeni ay döneminde genellikle şu sözleri söylerlerdi: "Canlı ayı gördüm. Altın perçemli bir oğlan gördüm. Altın toynaklı hayvanlar gördüm. Bizi azgın akıntıdan ve tüm felaketlerden koru..." İlkbahardaki ilk gök gürültüsü sırasında ise atalarımız dua eder ve kurbanlar sunarak doğaya yakarırdı: "Ey kutsal su! Ey kutsal toprak! Sürümüzü felaketlerden ve amansız hastalıklardan koru..." Ana yurtları, çocuklarının dualarını asla cevapsız bırakmazdı.[268]

---

[267] Haber Diyanet, "Hurafelerin kaynakları nelerdir?", *Diyanet Haber* (2021).

[268] Kanıbek İmanaliev, "Kult Prirodı v Nasionalnom Samoznanii Kırgızov", *Vestnik KRSU* (2009), blm. 9, 168-172.

Tengricilik dünya görüşüne göre ağaç, yaşayan bir varlıktır. Arça (ardıç) da canlı bir varlıktır. Çünkü arça uzun ömürlü bir ağaçtır ve ortalama yaşı 500–600 yıldır. Bu ağacın direnci ve yaşama azmi hayranlık uyandırır. Arça, halk için yalnızca tarihlerinin bir unsuru ya da geçmiş zamanların bir hatırası değildir; aynı zamanda oldukça sağlam bir ağaca sahiptir. Bu sağlamlık sayesinde eskiden beri gündelik eşyalar bu ağaçtan yapılırdı. Bu eşyalar nesilden nesille aktarılır ve birçok kuşağa hizmet etmiştir.[269]

Özellikle arçadan yapılan "beşik" (kundak), göçebe ailesi için en değerli kutsal emanetlerden biri sayılırdı. Ataların beşiklerinde büyüyen nesiller, burada konuşmayı ve hatırlamayı öğrenir, hayatla tanışırlardı. Ormanda bulunan farklı türdeki ağaçlar, otlar, çiçekler, karıncalar, böcekler, kuşlar ve hayvanlar da tıpkı insanlar gibi yaşayan bir bütünü oluşturur.

Tengriciliğin vahşi doğaya ilişkin temel ilkeleri şunlardır:

1. Vahşi doğayı kutsal bir emanet olarak görmek ve ona saygı göstermek.
2. Vahşi doğanın ve içinde barındırdığı tüm türlerin doğal haklarına saygı duymak.
3. Vahşi doğaya zarar vermemek, çünkü bu zarar cezasız kalmaz.
4. Doğada yaşayan tüm canlıları sevmek ve değer vermek.
5. Bu dünyada herkes eşittir: insanlar, hayvanlar ve bitkiler.[270]

Kırgızlar arasında bulunan Çohan. Valihanov[271] şöyle yazmıştı: "Ateş, ay ve yıldızlar onların tapınma nesneleridir." O ayrıca Kırgızların yeni ayı gördüklerinde üç kez yere eğildiklerini gözlemlemiştir. F.V. Poyarkov da benzer şekilde şunları kaydeder: "Ayı gördüğünde her Karakırgız ona 'batu' yapar (yani dua ve iyi dilekte bulunur), hem erkek hem de kadın."

Eski Kırgızların dini inanç sisteminde göksel cisimlere tapınmanın özel bir yeri vardı. A. Baybosunov, geniş çaplı veriler temelinde hazırladığı ünlü çalışması "Kırgızların Bilim Öncesi Doğa Anlayışları" adlı eserinde, Kırgızların gökyüzüne, güneşe, aya ve diğer gök cisimlerine büyük önem verdiğini belirtir. Bu göksel varlıklar, insanların hayatını etkileyen gizemli güçler olarak kabul edilirdi. Onların konumlarına bakarak göç zamanını, hasat vaktini, hayvanlar için kışlık ahır yapımını, askeri seferlerin veya uzak yolculukların başlangıcını belirlerlerdi. Eski Kırgızlar doğadaki birçok olguyu açıklayamadıkları için göksel cisimleri ve gökte meydana gelen esrarengiz olayları kutsallaştırmışlardır. Örneğin, pek çok parlak gök cismi, onların

---

[269] İmanaliev, "Kult Prirodı v Nasionalnom Samoznanii Kırgızov", 168-172.
[270] İmanaliev, "Kult Prirodı v Nasionalnom Samoznanii Kırgızov", 168-172.
[271] İbrahim Kalkan, "Velihanov Çohan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2/645-646.

inancında Tanrı (Kuday) ve onun elçileri olarak kabul edilmiştir. Ay ve güneş tutulmaları, gezegenlerin gökyüzünde hareket etmesi veya "savrulması", doğaüstü güçlerin etkisine bağlanmıştır.[272]

Bu nedenle, İslamiyet öncesi pagan döneminde Kırgızlar güneşe tapınmaktaydı. Güneşi onurlandırmak için, güneş doğmadan önce yıkanarak onu temiz bir şekilde karşılarlardı. Ay ve güneşe uzun süre bakmak ise yasaktı. Orta Çağ'da Farsça yazılmış "Kitab Hudud al-Alam min al-Maşrik ila'l-Mağrib" ("Doğudan Batıya Dünyanın Sınırları Üzerine Kitap", 10. yy) adlı anonim eserde, daha sonra Kırgız halkının bir parçası haline gelen Çigil halkından bazılarının güneşe ve yıldızlara taptığı, bu insanların iyi, dost canlısı ve hoş tabiatlı oldukları yazılmıştır. Yeni ayı gördüklerinde eğilerek saygı gösterirlerdi; muhtemelen bu anı hayatın iyiye doğru değişmesiyle ilişkilendirirlerdi. Yaz aylarında, tapınma yerinden bir tutam ot alıp eve götürerek yakarlardı. Bu gelenekte, eski Kırgızların pagan inançlarından miras kalan kadim ateş kültünün izleri görülmektedir.[273]

3.3.1. Cenaze, Taziye ve Yemek İkramı

Cenaze törenleri, her toplumda farklı geleneklerle var olmuştur. Öldükten sonra yapılan bazı ritüeller, İslam'da belirli kurallara ve fıkhî eserlere dayanır. Ancak, cenaze evinde yemek ziyafeti düzenlemek ve cenaze taşınırken yüksek sesle ağıt yakmak gibi iki davranış, İslam'da bid'at olarak kabul edilir. Bu uygulamalar, İslam'ın öğretilerine ve geleneklerine aykırıdır.[274] Hanefî âlimlerinden İbnü'l-Hümâm, taziye sahiplerinin yemek hazırlayıp insanlara ikram etmelerini mekruh olarak değerlendirir. Ona göre, yas günlerinde yemek hazırlama geleneği hoş karşılanmaz, çünkü yemekler sevinç günlerinde yapılmalıdır ve böyle bir uygulama bid'at olarak kabul edilir. İmam Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce'nin rivayetlerine göre, ölünün yakınlarının yemek hazırlayıp insanları çağırmaları, yüksek sesle ağlayarak yas tutmak gibi bir uygulama olarak görülür.[275] Halebî, benzer bir şekilde ölünün yakınlarının yemek hazırlamasını mekruh olarak görür, ancak komşuların ve uzak akrabaların taziye sahipleri için yemek hazırlamalarını müstehap (tercih edilen) olarak niteler. Bezzâzî de, ölüm sonrası belirli günlerde taziye sahiplerinin yemek hazırlamasını mekruh kabul eder ve özellikle fakirlere yemek ikram edilmesinin daha uygun olduğunu belirtir. Bu tartışmalar, İslam âlimlerinin yas ve taziye süreçlerindeki geleneklere dikkatle yaklaşmalarını ve bu tür uygulamaların bid'at olma

---

[272] Salamat Düyşenbiev, "Domusulmanskoe Verovaniye Kırgızov", İnternet, *Religia* (07 Ekim 2015).
[273] Düyşenbiev, "Domusulmanskoe Verovaniye Kırgızov" (07 Ekim 2015).
[274] Ahmet Özdemir, "Hanefî Fıkıh Kitaplarında Bid'at Olarak Tanımlanan Başlıca Uygulamaların Tespiti ve Değerlendirilmesi", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (01 Eylül 2021), 1-16.
[275] Nizamettin Ergüven, "Vefat Edenin Yakınları Tarafından Taziyeye Gelenlere Yemek ve İçecek İkramında Bulunulmasının Dini Açıdan Durumu", (25 Aralık 2022), 313-326.

ihtimaline karşı uyarılarını yansıtmaktadır.[276] Cenaze törenleri, her toplumda ölümün kaçınılmaz gerçeğiyle ilgili bir gelenek olarak vardır. İslam'da, vefat eden kişinin yakınlarına sabır tavsiye etmek ve onları teselli etmek sünnettir. Bu, acıyı paylaşma ve destek olma amacı taşır.[277]

Vefat eden kişinin defnedilmesinden sonra insanlara verilen yemeği "Kara aş" olarak adlandırılır Kırgızlarda.[278] Ölüm, insan hayatının kaçınılmaz bir gerçeğidir ve toplumların bu sürece ilişkin gelenekleri, inançları ve ritüelleri, kültürel kimliklerinin önemli bir parçasını oluşturur. Kırgız toplumunda ölüm ve cenaze merasimleri, İslam dininin esasları çerçevesinde gerçekleştirilen, ancak aynı zamanda geleneksel unsurların da yaşatıldığı bir süreçtir.[279]

Bir kişi vefat ettiğinde, cenaze için gerekli hazırlıklar başlar. Öncelikle cenaze yıkanır (gusül) ve kefenlenir. Daha sonra, defin işlemi için uygun bir mezar hazırlanır. Bu süreçte, ölen kişinin ailesi ve yakınları bir araya gelerek yas tutar ve taziye ziyaretleri kabul eder. Kırgız geleneklerinde, ölüm günü akrabalar ve komşular toplanarak bir kurban keserler. Bu, cenaze merasimine katılanlara ve defin sürecinde yardımcı olanlara ikram edilir. Ayrıca, vefat eden kişinin borçları ve topluma katkıları hakkında bilgi almak için cenaze namazından önce cemaate sorular yöneltilir. Kırgız kültüründe, ölen kişinin ardından kötü konuşmak hoş karşılanmaz ve onun ruhuna saygı gösterilir. Defin işlemi tamamlandıktan sonra, "karşılıklı dua" olarak adlandırılabilecek bir ritüel gerçekleştirilir. Bu bağlamda, ölen kişinin ruhu için Kur'an okunur. Cenazeye katılanlara ise yemek (kara aş) ikram edilir. Cenaze töreninin ardından, vefat edenin giysileri ve kişisel eşyaları ihtiyaç sahiplerine dağıtılır.[280]

Ölüm sonrası anma törenleri belirli zaman dilimlerinde devam eder. Vefattan kırk gün sonra (kırkıncı gün yemeği) ve bir yıl sonra (anma yemeği) olmak üzere iki önemli tören düzenlenir. Bu törenlerde Kur'an okunur ve yemekler dağıtılır. Bu süreçler hem İslami hem de geleneksel Kırgız değerlerinin bir parçası olarak, toplumsal dayanışmayı ve saygıyı pekiştiren ritüellerdir. Bu uygulamalar yemek ikram etmenin zorunlu bir dini yükümlülük gibi görülmesine yol açmıştır. Bu algı, çeşitli maddi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Cenazesi olan kişinin ekonomik durumu iyi olmadığında, borçlanmak zorunda kalabilmektedir. Dinen

---

[276] Ergüven, "Vefat Edenin Yakınları Tarafından Taziyeye Gelenlere Yemek ve İçecek İkramında Bulunulmasının Dini Açıdan Durumu", 318.
[277] Gün - Uraim kyzy, "İslâmiyet'ten Önce ve Sonra Kırgızlar'da İnanç Esasları", 187-208.
[278] Düyşeeyev Şayloobek, "Kara Kırgız-"Çernıy kırgız" emes", internet, *Azattyk* (17 Mayıs 2020).
[279] Gün - Uraim kyzy, "İslâmiyet'ten Önce ve Sonra Kırgızlar'da İnanç Esasları", 187-207.
[280] Kemal Polat, *Kırgızlar'da Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 1-274.

böyle bir zorunluluk bulunmamasına rağmen, toplumsal baskı nedeniyle bu durum maddi imkânları kısıtlı olanlar için büyük bir yük haline gelmektedir.[281]

3.3.2. Halk Hekimliği

Halk hekimliği, insanları çeşitli ilaçlar, şifalı bitkiler (çoğunlukla otlar), mineraller, bazı hayvanların eti ve iç organları gibi tedavi edici özelliklere sahip maddelerle iyileştirmeye yönelik halk arasında toplanmış deneyimsel bilgiler ve anlayışlardan oluşur.[282] Halk hekimliği, insanların maddi imkânsızlıklar, coğrafi engeller veya kişisel tercihler gibi çeşitli nedenlerle modern tıbbi hizmetlere ulaşamadığında ya da ulaşmayı tercih etmediğinde, hastalıkları teşhis ve tedavi etmek amacıyla geliştirdiği geleneksel yöntem ve uygulamaların bütünüdür. Bu yöntemler, nesiller boyunca aktarılan bilgi birikimi ve gözlemlere dayanır. Şifalı bitkiler, mineraller, hayvansal ürünler, manuel terapiler, dualar, büyüler ve çeşitli ritüeller halk hekimliğinin temel unsurları arasında yer alır. Toplumun kültürel yapısına, inanç sistemine ve coğrafi özelliklerine bağlı olarak farklılık gösteren bu uygulamalar, bazı durumlarda modern tıpla iç içe geçerek tamamlayıcı bir rol de üstlenebilir.[283]

Tabıp (Arapça tabib – doktor, hekim): Empirik yöntemler ve şifalı bitkilerle hastaların tedavisiyle uğraşan halk şifacısıdır. A. Aydaraliyev'in belirttiğine göre, tedavi yöntemleri dua (büyü, muska) okumak ve hastanın bedeninden kötü ruhları (cinler, şeytanlar) kovmakla sınırlı olan bakşı'nın aksine, tabıp'ın kullandığı ilaçlar ve tedavi yöntemleri halkın yüzyıllar boyunca edindiği deneyimlere ve Kırgız halk hekimliğine oldukça yakındı.

"Manas" destanında, düşman tarafından zehirlenerek ölüm döşeğine düşen baş kahramanı tedavi eden hekimler tabıp olarak adlandırılır. Destanda bu tabıplar, kahramanı Kırgız halk hekimliğine özgü yöntem ve araçlarla tedavi ederler. Destanda tabıpların şifalı bitkiler ve otlarla yapılan tedavi (*fitoterapi*), hayvansal kökenli ilaçlarla yapılan tedavi (organoterapi), şifalı mineraller, epik (destansı) ilaçlar, halk cerrahisine ait aletler (aştar, tintüür) ve çeşitli cerrahi yöntemler gibi çok çeşitli tedavi metotlarını kullandıkları anlatılır.[284]

Türkler, hastalıkların kötü ruhların etkisiyle ortaya çıktığına inanmış ve bu ruhlar vücuttan uzaklaştırıldığında iyileşmenin sağlanacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle, hastalıkların tedavisinde ruhani ve şamanistik yöntemler önemli bir yer tutmuştur. Kötü ruhları vücuttan kovmak için özel dualar okuyan, ritüeller gerçekleştiren ve trans hâline geçerek

---

[281] Polat, *Kırgızlar'da Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri*, 1-274.

[282] Elmira Abdırasulova, "Bayırkının Taberigi-Eldik Medisina", *Kyrgyz State Medical Academy named after I.K. Akhunbaev* 2/5 (2019), 163-168.

[283] Aslan - Arslan, "Halk İnanışlarına Dayalı Halk Hekimliğinin Tarihî Türkçe Tıp Metinlerindeki (16.-17. Yüzyıl) İzleri", 206-217.

[284] Tentigul kızı - Beksultanova, "Epos 'Manas' Kak İstoçnik İzuçeniya Narodnoi Medisinı Kırgızskogo Naroga", 527-535.

hastaları iyileştirmeye çalışan kamlar veya bakşılar[285], geleneksel sağlık uygulamalarında önemli bir rol oynamıştır.[286] Bunun yanı sıra, doğadaki şifalı bitkileri kullanarak ilaç hazırlayan ve bunları hastalar üzerinde uygulayan otacılar da halk hekimliğinin önemli temsilcileri arasındaydı. Bu iki grup, biri ruhani diğeri ise bitkisel tedavilere dayalı olmak üzere, eski Türk tıbbının temelini oluşturmuştur.[287] Günümüzde de modern tıptan istediği sonucu alamayan veya alternatif yöntemleri denemek isteyen kişiler, halk hekimliğine başvurmaktadır. Şifalı bitkiler, doğal tedavi yöntemleri, manuel terapiler, enerji uygulamaları ve geleneksel ritüeller gibi çeşitli yöntemler, modern tıbbi tedavilere tamamlayıcı veya alternatif olarak kullanılmaktadır. Özellikle kronik hastalıklar, psikolojik rahatsızlıklar ve ağrılı durumlar gibi alanlarda halk hekimliği uygulamalarına yönelim devam etmektedir.[288]

3.3.3. Hayvanlarla İlgili Hurafeler

Geleneksel inanışlarda hayvanlar, doğaüstü güçlerle bağlantı kurmaya yarayan, tanrı ile iletişim sağlayan "aracı" veya "kutsal" varlıklar olarak kabul edilir. Bazı hayvanlar uğurlu ya da uğursuz olarak görülür ve ritüel veya törenlerde önemli roller üstlenir.[289]

Kırgız göçmenlerin yaşamında hayvanların yeri ve önemi oldukça büyüktür. Kırgızlar, bir yerden başka bir yere göç ederken hayvanları temel taşıma aracı olarak kullanmış, savaşlarda en etkili araçlardan biri olarak değerlendirmiş ve düğünlerde paha biçilemez hediyeler olarak görmüşlerdir. Hayvanların Kırgızların yaşamındaki vazgeçilmez rolü nedeniyle, "hayvan" ile "nimet" kavramları sıklıkla aynı anlamda kullanılmıştır. Bu anlayış, hayvanlara yönelik getirilen yasaklarda da açıkça görülebilir. Örneğin, Kırgızlarda hayvanı vurmak, dövmek ya da ağır şekilde yaralamak yasaktır. Hayvanı döven bir kişinin rızkını, nimetini kaybedeceğine ve kimsesiz, yetim (tomayak) kalacağına inanılır. Bu inanç, hayvanlara karşı gösterilen saygının ve hassasiyetin bir ifadesidir. Bu nedenle, Kırgızlar birbiriyle karşılaştığında, konuşmalarına genellikle hayvanlarla ilgili bir soru sorarak başlar. Örneğin, "mal-baş amanbı" ya da "mal-can amanbı" (yani "Evdeki hayvanlar ve sen sağ salim misiniz?") şeklinde selam verirler.[290] Kırgızların hayvanlara yönelik hem kültürel değerlerinden hem de İslam dininden kaynaklanan pek çok inançları ve yasakları bulunmaktadır. Bu inançlar,

---

[285] Kazak ve Kırgızlarda büyücü ve duahan manalarında kullanılmaktadır.
[286] Brusilovskiy, "Şamanizm Türkoyazıçnıh Narodov Sibirii i Sentralnoi Azii", 135-138.
[287] Aslan - Arslan, "Halk İnanışlarına Dayalı Halk Hekimliğinin Tarihî Türkçe Tıp Metinlerindeki (16.-17. Yüzyıl) İzleri", 206-217.
[288] Yıldırım, *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*, 80-81.
[289] Dilara Can Öztürk, "Hayvanlarla İlgili İnanışlar ve Toplum Etkileşimi: Anadolu Örneği", *Kadim Akademi* 6/3 (2022), 201-211.
[290] Dinara Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.* (Bişkek: İşenalı Arabaev Kırgız Devlet Üniversitesi., 2016), 1-150.

hayvanlara karşı saygı ve şefkati temel alırken, aynı zamanda dini ve ahlaki değerlerle uyumlu bir yaşam biçimini de yansıtır.[291] Her türlü kültürel birikim, insan topluluklarının çeşitli inanç, değer ve sembolizmler aracılığıyla şekillenir. Bu bağlamda, bazı kültürlerde hayvanlar, uğursuzluk ve kötülükle ilişkilendirilen figürler olarak kabul edilmiştir. Halk arasında bazı hayvanların görülmesi veya seslerinin duyulması, belirli günlerde veya zamanlarda yapılan işler, mavi boncuk (halk arasında "nazar boncuğu" ya da "nazarlık") gibi objeler taşımak ve bazı rakamlar, uğur ya da uğursuzluk getirdiği kabul edilmektedir. Türk kültüründe hayvanların uğursuz sayılmasının sebepleri arasında doğa gözlemleri, batıl inançlar ve sembolik anlamlar yer alır. Gece aktif olan ya da tehlikeli hayvanlar (baykuş, yılan, karga) kötü olaylarla ilişkilendirilmiş, davranışları insanlar arasında korku yaratmıştır. Ayrıca, bazı hayvanlar kötü ruhlarla ilişkilendirilmiş ve felaketin habercisi sayılmıştır. Örneğin, köpeklerin uluması, kargaların sesleri veya siyah kedilerin geçmesi uğursuzlukla bağdaştırılmıştır. Bu inançlar, halkın doğaüstü güçlere karşı duyduğu korku ve toplumsal psikolojiden beslenmiştir. Geçmişte Kırgızlar, halk bilgilerini gerçek anlamda taşıyan insanlardı. Dini inançlarında iyi ruhlar baskındı. Örneğin, her hayvanın kendine ait bir ruhu "sahibi" bulunurdu. Destanlarda en çok adı geçenler arasında atların koruyucusu Kambar Ata, develerin koruyucusu Oysul Ata, koyunların koruyucusu Çolpon Ata ve diğerleri yer alır. Destanda ayrıca tüm hayvanların koruyucusu olarak kabul edilen Kayberen de anılır ve günümüzde hâlâ kutsal bir hayvan ruhu olarak görülmektedir.[292]

3.3.3.1. Atla İlgili Yasaklar

Dört toynaklı hayvanlar arasında Kırgızlar, ata özel bir ilgi göstermiş ve ona diğer hayvanlara kıyasla daha özenli bir tutumla yaklaşmıştır. At, Kırgızların yaşamında en değerli hayvan olarak kabul edilir ve hayatın tüm evrelerinde – doğum, yetiştirme, evlilik ve ölüm – gerçekleştirilen geleneklerin, ritüellerin ve törenlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. N. Smirnov, Kırgızların ata olan bu yakınlığını, "Atsız Kırgız olmaz, daha doğrusu bu mümkün değildir; eğer böyleyse, o kişi Kırgız değildir" diyerek vurgulamıştır.

Kırgızların ata olan ilişkisi halk deyimlerinde geniş bir şekilde yansımıştır. Örneğin:

"At, insanın kanadıdır."

"Kıyamet, attan ayrılan yerde başlar."

"Atın varken yeri, baban varken halkı tanı."

---

[291] Rifat Nergiz, "Kırgız Ağıtlarında Bir Mitolojik Unsur 'At'", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 16/42 (14 Aralık 2022), 608-619.

[292] İmanaliev, "Kult Prirodı v Nasionalnom Samoznanii Kırgızov", 168-172.

"Arıkan at koşulunca küheylan, satılınca para olur."

"At, attan sonra yat."

"At okşanmadan binilmez, erkek saygı görmeden dışarıda kalmaz."

"Atı olmayanın ayağı yoktur."

"At – yiğit, at bakan – er kişi."

"At, murada ulaştırır."

"İyi atın yelesini, iyi er kişinin kıymetini koru."

"Er kişinin adı başka er kişiye eşittir." ve benzeri birçok deyim vardır.[293]

Kırgızların yaşamında atla ilgili çok sayıda ritüel, yasak ve inanç yer almıştır. Bu uygulamalar, diğer hayvanlarla kıyaslandığında daha fazla ve daha belirgin şekilde kendini göstermiştir. Bu durum da halkımızın ata olan özel yaklaşımının başka bir örneğidir.

Kırgızlarda ata kamçıyla vurmak yasaklanmıştır. Başkasının atına kamçı vurmak ise, sahibine vurmakla eşdeğer kabul edilmiştir. Ayrıca, ata binmiş bir kişinin atın yelesine ayağını koymasına da izin verilmemiştir. Çünkü halk inancına göre, atın yelesi kutsaldır ve orada melekler dolaşır. Geleneklere göre, Kırgızlarda kadınlar ata çıplak (eğer kullanmadan) binemezdi; mutlaka semerlemiş ata binmeleri gerekirdi. Çünkü halkımızın geleneksel görgü kurallarına göre, bir kadının çıplak ata binmesi ahlaki normlara aykırı sayılırdı. Daha açık bir ifadeyle, evlilik sadakatini ihlal eden kadınlar için uygulanan cezalardan biri, kadının çıplak ata bindirilerek ailesine geri gönderilmesiydi.[294]

Kırgızlarda kişinin ata biniş şekline göre pek çok şey anlaşılırdı. Örneğin, nişanlısını görmeye gelen bir genç, ikinci ya da üçüncü kez geldiğinde, kızın köyüne atını sert adımlarla sürerek yaklaşıyorsa, bu onun bir şeye kızgın olduğunu, kızın anne babasına öfkeli olduğunu ya da nişanı bozmaya geldiğini ifade ederdi. Bir misafir, köye geldiğinde atından inip yürüyerek köye girmeliydi. Ata binip, hızlı şekilde ya da bağırarak köye girmek saygısızlık ve görgüsüzlük olarak kabul edilirdi. Sadece özel durumlarda, özellikle kötü haber getiren kişiler ata binerek hızla köye girerdi.[295]

---

[293] Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 86-90.
[294] Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 86-90.
[295] Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 86-90.

3.3.3.2. İnekle İlgili İnançlar ve Yasaklar

Talas ilçesinin Kara-Oy köyü sakini Terekan Janteliyeva'nın verdiği bilgiye göre, Kırgızlarda ineğin evden kaçıp gitmesi kötü bir alamet olarak kabul edilmiştir. Örneğin, bir aile başlık parası, süt hakkı veya ek mal olarak bir inek alırsa ve o inek geldiği yere geri kaçar ise, bu çok kötü bir işaret sayılırdı. Böyle bir durumda evde birinin ölebileceği düşünülerek uğursuzluk olarak yorumlanırdı. Ayrıca, kaçıp giden ineği eski sahibi tekrar geri almamalıdır.

İneğin memesine vurulmaz, tekme atılmaz ve kirli ellerle tutulmazdı. Süt sağacak kişi, sağmadan önce mutlaka ellerini yıkamalı ve ardından "Bismillah" diyerek sağmaya başlamalıdır. Kırgızlarda, sütle dolup taşmak üzere olan bir ineğin memesine hayranlıkla bakmak, imrenmek yasaklanmıştır. Çünkü bu durumda nazar değeceği, ineğin memesinin iltihaplanabileceği veya hayvanın ve doğacak yavrusunun zarar görebileceği yönünde bir inanç vardı. Zira çoğu zaman doğum zamanı yaklaşan ve sütle dolu memesi olan ineklerin memeleri, normalden daha hassas ve dolgun olurdu. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki zaman (gün, ay, yıl), mekân, sayı, hayvan ve benzeri şeyleri uğursuz veya uğurlu kabul etmek, İslam'dan değil, Cahiliye dönemine ait geleneklerden kaynaklanmaktadır. Herhangi bir şeyi uğursuz görmek, İslam hukukunda yasaklanmıştır. Müslümanın yapması gereken, bir şeyi uğursuz saymaksızın yoluna devam etmek ve her durumda Allah Teâlâ'ya tevekkül edip O'na güvenmektir.[296]

3.3.3.3. Günlük hayattaki bazı hurafeler

Kırgızların günlük yaşamlarında çok sayıda yasak (tabu) uygulanmıştır. Bu yasakları kullanım alanlarına göre aşağıdaki gruplara ayırarak inceledik: Mutfak eşyaları, ev ve avcılıkla ilgili nesnelere dair yasaklar ve inanışlar: İp, ala-bakan (yük taşıma sopası), tuzak ve su taşımada kullanılan sırık atlanmaz. Koçkor ilçesinden Akmatbek Tokbayev ve At-Başı ilçesinden Kenzhe Borbashova'nın verdiği bilgilere göre, içinde "kan" (yaşam, soy) kelimesi geçen bu tür eşyalar Kırgızlar tarafından atlanmazdı. A. Myrzakmetov'a göre ise "ters doğumdan korkulduğu için gelinler bu sırığı (bakan) atlamazdı." Bu tür yasaklar diğer Türk halklarının günlük yaşamında da görülmüştür. Örneğin Karakalpaklarda bakan kutsal kabul edilir ve üzerinden atlamak veya sıçrayarak geçmek yasaklanmıştır. Çünkü bu tür hareketlerin kişinin sağlığına zarar vereceğine inanılırdı.[297]

Biri iğne istemeye geldiğinde, ipliği geçirilmiş halde verilmez. Çünkü iğne sahibinin "kısmeti" veya "uğuru" da onunla gider denirdi. Ayrıca Kırgızlarda kızın iğneye uzun iplik takarsa uzak yere, kısa iplik takarsa yakın yere gelin gideceğine inanılırdı. Kazanı ters çevirmek

---

[296] Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 90.

[297] Toktobübü Junuşakunova Bayalieva, *Do İslamskiye Verovaniye i ih Perejitki u Kıgızov* (Frunze: Akademiya Nauk Kirgizskoi SSR, 1672), 70-81.

yasaktır. Bu yasağın halk arasında çeşitli açıklamaları vardır. Bazı bilgilere göre, kazan ters çevrilirse yüzüne "rızık" düşmez ve o evin bereketi azalır. Kırgızlarda "kazanı ters çevrilip ocaktan düşmüş" sözü, "aç kalmış" anlamında kullanılırdı. Kazan tekmelenmez, kaybolmasına izin verilmez**.** Genel olarak yemek hazırlamada kullanılan kap-kacaklara tekme atmak ve onları kırmak yasaktır. Çünkü bu tür davranışlar o evin bereket ve uğurunun kaçmasına neden olurdu. Ayrıca, bir kabı başa takmak (şapka gibi giymek) de yasaktır; böyle yapıldığında kıtlık olacağına inanılırdı.[298]

Yemek yeme sırasında çay içilen fincanı ya da yemek konulan kabı elin dışıyla itip kaydırmazlar; bu davranış, şeytana tekme atmakla eşdeğer sayılır. Geceleri kirli kapları yıkamadan bırakmamak gerekir, çünkü şeytan karışır; kaplar dere suyunda yıkanmaz, rızık suyla birlikte akıp gider; bulaşıklar yemek artıklarıyla birlikte yıkanmaz. Önce artıkları başka bir kaba elle sıyırarak almak, ardından kapları yıkamak gerekir, aksi takdirde uğursuzluk getirir. Eğer bir kap kazara kırılırsa, birinin aceleyle geldiği şeklinde yorumlanır. Genelde kırık parçalar toplanır ve ailenin bir ferdine çoğunlukla küçük bir çocuğa üç kez tükürtülüp başının etrafında üç defa döndürülerek, "tüm felaket bununla birlikte gitsin" denilerek atılır.[299]

Süpürge dik vaziyette bırakılmaz. Bilgi toplama sırasında bu yasağın birkaç açıklamasına rastladık: Çünkü dileği kötüdür; başka bir deyişle, "bu evde kadın kız kalmasın, ben köşede boynum bükük durayım" diye niyet eder ev sahibinin eşinin ölümünü diler; o aileye kötülük ister, ev sahibinin düşmanı çoğalır, yükselip başa geçer. Çöpler toplanıp bırakılmaz, hemen atılmalıdır. Çünkü aksi takdirde o aile hakkında dedikodu çoğalır ve orası cin-şeytanların barınağı olur. Aynı zamanda onun (çöpün) üzerine oturulmaz, "beni süpürüp temizledi, sonra tekrar çağırdı" diyerek şeytan evi sarar. Çöp ile ateş külü dışarı çıkarılmaz; çünkü kötülükle iyilik yani ölümle düğün aynı anda gelir. Süpürgenin üzerine oturulmaz, üzerinden atlanmaz ve evin baş köşesine çıkarılmaz. Onunla birine vurulmaz, su serpilmez, aksi halde hastalık bulaşır. Evdeki baş köşeye veya bir kişiye doğru süpürülmez. "Şeytanı süpürüp attı" inancıyla karanlıkta evin ya da avlunun süpürülmesi yasaktır ve o saatte süprüntüler dışarı dökülmez.[300]

Kur'an okunurken sofrada bıçak bulundurulmaz; çünkü bu, büyü yapılmış kişiye değebilir ya da duayı keser inancı hâkimdir. Kavurma tavasının (arpa, buğday kavrulan tava) ağzı evin içine bakacak şekilde bırakılmaz, yoksa kıtlık olur. Maşaya basılmaz, onunla kimseye vurulmaz; boyna kemer veya ip takılmaz, çünkü yemin olur; orakla üstüne yürünmez, hayvan güdülmez; kazma çiğnenmez, sacayağı, kulp, dibek çiğnenmez, üstüne basılmaz veya

---

298 Junuşakunova Bayalieva, *Do İslamskiye Verovaniye i ih Perejitki u Kıgızov*, 80.
299 Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 98.
300 Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 98-99.

tekmelenmez; demir çiğnenmez, üzerine idrar yapılmaz. Yemek için kullanılan kaşıkla köpeğe yemek verilmez; kırık aynaya bakılmaz, makas kapının üstüne asılmaz. Evin kapısı hızla ve sertçe açılmaz, tekmelenmez. Çünkü bu davranış evin bereketini ve uğurunu kaçırır; evin duvarı da tekmelenmez. Kapı üzerinde durarak selam verilmez veya vedalaşılmaz. Eve girmeden kapıdan konuşulmaz. Kapıya sadece düşman kişi basar.[301]

Sıcak mevsimlerde keçe çadırın (boz üy) kapısı her zaman açık olurdu. Ancak evde birisi vefat ettiğinde ve cenaze töreni yapıldığında, çadırın kapısı hep kapalı kalırdı. Normal günlerde çadırın kapısı kapalıysa, küçükler kapıyı açıp büyüklerin girmesine izin verirdi. Evden çıkarken de küçükler kapıyı açıp büyükleri çıkarırdı. Ancak böyle bir yas durumu varsa, herkes kapıyı kendi açar girer, kendi açar çıkardı. A.P. Smirnov'un verdiği bilgiye göre, eğer Kırgızlarda keçe çadırın kapısı açıksa, bu ev sahibinin evde olduğunu gösterirdi ve içeri girmek isteyen herkes girebilirdi. Ancak kapalıysa ya ev sahibi evde yoktur ya uyuyordur ya da misafir kabul etmek istemiyordur. Böyle bir durumda kapalı çadıra izinsiz girmek terbiyesizlik sayılırdı. [302]

3.4. Uğursuzluk

Sözlükte "işlerin ters gitmesine yol açtığına inanılan nesne, olay, fiil ve durum" anlamına gelen uğursuzluk kelimesi, "uğur" veya "uğurlu şeyleri gösteren simge" anlamına gelen fâl kavramının tam zıttadır. Uğursuzluk, genellikle bir kişinin gördüğü veya işittiği zaman nefret hissi uyandıran ve kişinin reddettiği şeyler olarak tanımlanır. Bu nedenle, uğursuzluk hem bireylerin algılarına hem de toplumsal inanışlara dayalı bir kavram olarak şekillenmiştir.[303] Terim olarak tıyerâ, kuş uçurarak fal tutma ve kuşların duruş ve hareketlerinden uğursuz anlamlar çıkarma anlamına gelir. Aynı kökten türeyen tâir kelimesi ise uğursuz kabul edilen kuşları ve diğer nesneleri ifade etmektedir. Bu kavramlar, özellikle eski inanışlarda, kuşların hareketlerini ve yönelimlerini bir tür işaret ya da kehanet olarak yorumlama uygulamalarıyla ilişkilidir.[304]

İslam'ın ilk dönemlerinde Mekke müşrikleri ve diğer din mensupları arasında farklı inanç sistemleri yaygındı. Bu inançlardan biri, uğursuzluk kavramına dayanıyordu. Uğursuzluk inancı, insanların hayatlarını etkileyen kararlarını alırken çekinceler yaşamalarına ve günlük hayatta çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmalarına neden oluyordu. Örneğin, belirli bir olayın, nesnenin ya da kişinin uğursuzluk getirdiğine inanılıyor ve bu tür durumlar, bireylerin sosyal ilişkilerinde, ticari faaliyetlerinde ve kültürel pratiklerinde büyük bir rol oynuyordu. İslam'ın

---

301 Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 97-100.
302 Moldokulova, *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.*, 97-100.
303 İlyas Çelebi, "Uğursuzluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/51-52.
304 Çelebi, "Uğursuzluk", 42/51-52.

gelmesiyle bu tür batıl inançların yerini tevhid inancı alması hedeflenmiş olsa da, uğursuzluk kurgusu zamanla bazı Müslüman toplumlarda farklı biçimlerde yaşamaya devam etti.[305]

Kırgızca'da "Kuu Joltoy" (Куу жолтой) ifadesi, bir kişiyi tarif etmek için kullanılır ve "Kara Joltoy" (Кара жолтой) ifadesi de buna karşılık gelir. Örneğin, "Kuu Joltoy kişiymiş" ya da "Kara Joltoy gelin oldu" gibi ifadelerle karşılaşılır. Bu ifadeler bazen bahtsızlık veya talihsizlik anlamında da kullanılır. Genellikle çocuklarını azarlarken dile getirilen bir ifadedir. Örneğin, "Güzel gidiyorduk, ama yolumuzun üstüne 'kuu joltoy' oğlum çıkıp bizi şaşırttı" denilir.[306] Eski sözlük manası ak yollu, kara yollu gibi durumlarda kullanılan yollu kelimesi, "yol" kökünden türemiş bir sözcüktür. Bu kelimenin anlamı "mutluluk, talih, kısmettir. Zıddı ise uğursuzdur.[307]

3.5. Bid'at ve Hurafelerden Korunma

Bütün Müslümanlar için bid'at ve hurafelerden korunmanın en sağlam yolu, Peygamberimizin örnek hayatını iyi bilmek ve şuurlu bir şekilde bu hayatı yaşamakla mümkün olacaktır. Peygamberimizin hayatı, Sünnet-i Seniyye olarak adlandırılır ve bu Sünnet, Müslümanlar için en doğru yol ve rehberdir. Kur'an'da ve hadislerde Sünnete uymanın önemi defalarca vurgulanmıştır. Sünnete uymanın gerekliliği, pek çok ayet ve hadisle açıklanmış ve bu konuda kapsamlı eserler yazılmıştır. Biz burada, sadece Sünnete uymanın önemini anlatan bazı ayet ve hadisleri inceleyerek konuyu ele alacağız. Sünnet, İslam'ın temel değerlerini doğru bir şekilde yaşamanın, bid'at ve hurafelerden uzak durmanın en etkili yoludur. Sünnete sıkı sıkıya bağlı kalmak, bireylerin ve toplumların doğru yolu bulmalarını sağlayacaktır. Peygamberimizin yaşamını örnek alarak, dini inanç ve ibadetleri sadece şekil olarak değil, öz olarak yaşamak, Bid'atlerden korunmanın en güzel yöntemidir.[308] Yüce Rabbimiz: "Doğru yol, sapıklıktan; hak, batıldan ayrılıp belli olmuştur. Artık kim tağutu (putlar) reddedip Allah'a iman ederse, işte o, kopması mümkün olmayan en sağlam tutamağa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir, bilir."[309] "Kim etrafına hep iyi davranarak yüzünü ve özünü Allah'a teslim ederse, o kimse, en sağlam tutamağa sarılmıştır. Bütün işlerin sonu Allah'a döner."[310]. Bu ayette geçen "urve-i vüskâ" ifadesi, kopması imkânsız, sağlam bir bağ veya tutamak anlamına gelir. "Urve-i vüskâ"dan kastedilen, Kur'an ve Peygamberimizin sünnetidir. Bu iki kaynağa tutunan kimse,

---

[305] İbrahim Sağlam, "'Uğursuzluk Üç Şeydedir…' Rivayetinin İsnad ve Metin Yönünden Tahlili", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2017), 81-108.
[306] Şayloobek, "Kara Kırgız-"Çernıy kırgız" emes" (17 Mayıs 2020).
[307] Kasımbek Seydakmatov, *Kırgız Tilinin Kıskaça Etimalogiyalık Sözdügü* (Frunze: İlim Basmakanası, 1988), 1/6-336.
[308] Hasan Cihan Güneş, *Bid'at ve Hurafeler* (İzmir: Rehber Yayınları, 2006), 150-151.
[309] el-Bakara 2/256.
[310] Lokmân 31/22.

gerçek anlamda kurtuluşa ermiş demektir. Bu bağlamda, ayet, Müslümanların hayatında temel referans noktalarını oluşturan Kur'an ve Sünnete sıkı sıkıya sarılmanın hem dini hem de dünyevi açıdan doğru yolu bulmanın en sağlam yolu olduğunu ifade etmektedir. Bu sağlam bağ, kişi için bir yönlendirici, koruyucu ve doğruyu gösterici bir rehberdir.[311]

3.5.1. Dinin Temel Kaynakları

Çağımızda bid'at ve hurafeler, bireysel ve toplumsal yaşamın birçok yönünü etkilemektedir. Modern ve gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan batıl inançlar ve bid'atler, dünyanın diğer bölgelerindeki toplumlara kıyasla daha yaygındır. Ne yazık ki, İslam ülkeleri de dâhil olmak üzere tüm dünya milletleri bu tür yanlış inanışlardan etkilenmiştir. Bireysel ve toplumsal düzeyde sert tepkilerle karşılaşılsa da bid'at ve hurafeler, genel olarak tüm insanlığı, özelde ise İslam dünyasını derinden etkilemektedir. İşlevsel açıdan bakıldığında, Müslümanların inançlarını, ibadetlerini ve ahlaki tutumlarını olumsuz yönde etkileyen ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Yanlış yönlendirme ve hatalı din anlayışı gibi pek çok riski beraberinde getiren bid'at ve hurafeler, dini değerlerin yozlaşmasına ve toplum yapılarının zayıflamasına neden olmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber, Allah'ın kitabına ve kendi sünnetine sıkı sıkıya bağlı kalınarak bid'at ve hurafelerden uzak durulmasını tavsiye etmiştir. İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet hakkında doğru bilgi edinmek ve bilinçlenmek, bu tür hataların önüne geçmek için gereklidir. Özellikle eğitim kurumları başta olmak üzere, resmi ve özel kuruluşlarda her türlü kültürel ve dini bilginin doğru, sade ve kaynaklara bağlı bir şekilde aktarılması büyük önem taşımaktadır.[312]

Bid'atların yayılmasına neden olan her türlü yanlış düşünce ve cehaletin ortadan kaldırılmasına çalışılmalıdır. Nitekim Hz. Peygamberde bid'at ve hurafelerden korunmanın yolunun Kur'an ve Sünnete bağlı kalmak olduğunu şu sözleriyle vurgulamıştır: "Size iki şey bırakıyorum; onlara sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmazsınız. Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Nebisinin Sünnetidir." Gerçekten de dini görev ve sorumluluklar, Kur'an ve Sünnetin rehberliğinde öğrenilmeli ve uygulanmalıdır. Dinimizin iki temel kaynağının doğru anlaşılması, bid'at ve hurafelerden uzak durmayı sağlayacaktır. Unutulmamalıdır ki dinin asıl amacı, insanları yeniliklerden alıkoymak veya toplumu durağanlaştırmak değil, aksine doğru ve ileri hedefler belirleyerek onları aydınlatmaktır. Elbette dinin özüne aykırı olmayan, onu zorlaştırmayan ve Müslümanların yaşamını daraltmayan tutum ve davranışlar sakıncalı

---

311 Güneş, *Bid'at ve Hurafeler*, 151-152.
312 Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği", 21-46.

değildir. Çünkü toplum, sanat, teknoloji ve yenilikler alanında sürekli ilerlemekte ve gelişmektedir.[313]

3.5.2. Eğitim ve Öğretim Açısından Bid'at ve Hurafeler

Eğitim, bireylerin bilgiye dayalı doğru düşünce yapısı geliştirmesini, akıl ve bilim ışığında ilerlemesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Ancak eğitim ve öğretim sürecinde bid'at ve hurafelerin etkili olması, bireylerin yanlış bilgilerle yönlendirilmesine, bilimsel gelişmelerin önünün kesilmesine ve toplumun gerilemesine neden olabilir. İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet, akıl ve bilgiye büyük önem verir. Peygamber Efendimiz, ilim öğrenmeyi teşvik etmiş ve hurafelerden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak tarih boyunca bazı yanlış inanışlar, gelenek adı altında eğitim sistemlerine sızarak hurafelerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Mehmet Akif'e göre toplumun yaşadığı sorunların temelinde cehalet yatmaktadır. Bu cehalet, Müslümanların bilinçli bir şekilde örnek almayı bırakıp körü körüne taklitçiliğe yönelmesine, dinin hurafe ve bid'atlerle kuşatılmasına ve ahlaki değerlerin zayıflamasına yol açmaktadır. Müslüman toplumu, erdem ve özellikle bilgi birikimi açısından Batı toplumlarının oldukça gerisinde kalmıştır. Akif'e göre, Müslümanlar en az üç yüzyıldır ilim ve bilgiyi ihmal ettikleri için gerekli ilerlemeyi kaydedememişlerdir.[314]

Akif, Safahat'ı ahlaki yozlaşmayı ve dini bozulmayı gidermek, toplumu bilinçlendirmek ve doğru yolu göstermek amacıyla kaleme almıştır.[315] Her eylemin toplumun faydası gözetilerek gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuş, yazdığı nesir ve manzum eserleri de bu doğrultuda şekillendirmiştir. Bir eğitimci edasıyla insanlara dini ve milli değerleri aşılamaya çalışarak, Türk toplumunun yüksek ahlaki ve manevi değerlere sahip olmasını hedeflemiştir.[316]

İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet, akıl ve bilgiye büyük önem verir. Peygamber efendimiz, ilim öğrenmeyi teşvik etmiş ve hurafelerden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak tarih boyunca bazı yanlış inanışlar, gelenek adı altında eğitim sistemlerine sızarak hurafelerin yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Eğitim ve öğretimin amacı bireyleri sadece bilgi ile donatmak değil, aynı zamanda onların akılcı, bilinçli ve doğru kararlar verebilen bireyler olmasını sağlamaktır. Kur'an ve Sünnetin ışığında eğitim veren bir sistem, bid'at ve hurafelerden arındırılmış, doğru ve sağlam temellere dayanan bir toplumu inşa etmede önemli bir rol oynayacaktır.

---

313 Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği", 21-46.

314 Ahmet Bağlıoğlu, "Mehmet Akif'in Eğitim Bağlamında Geleneğe Eleştirileri", *Turcology Research* 77/1 (2023), 140-154.

315 M. Orhan Okay, "Safahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/442-444.

316 Bağlıoğlu, "Mehmet Akif'in Eğitim Bağlamında Geleneğe Eleştirileri", 140-154.

3.5.3. İletişim Araçların Doğru ve Yerinde Kullanılması

Günümüzde kitle iletişim araçları, bilginin hızlı ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Ancak, bu araçların yanlış veya eksik bilgilerle dolu olması, bid'at ve hurafelerin yayılmasına zemin hazırlayabilir. Bu nedenle, medya ve iletişim araçlarının doğru ve bilinçli kullanımı kritik bir öneme sahiptir. Kitle iletişim araçlarının dini algıları şekillendirmedeki rolü üzerine yapılan bir çalışmada, medyanın dini iletişimdeki etkisi ve önemi vurgulanmıştır.[317]

Bilgi ve teknolojideki hızlı gelişmeler, popüler kültürün etki alanlarını her geçen gün genişletmektedir. Popüler kültür, beraberinde çeşitli sorunlar getirirken aynı zamanda yeni imkânlar da sunmakta, hayatımız üzerindeki etkisini her zamankinden daha fazla hissettirmektedir. Bu etkinin din alanına da yansıyacağı açıktır. Burada önemli olan, popüler kültüre yönelik seçkinci ve sürekli eleştirilerde bulunmak yerine, onun doğurduğu sorunların farkına vararak bunları çözmeye çalışmaktır.[318]

Günümüzde hurafelerin yayılmasında televizyon ve gazetelerin yanı sıra internetin de büyük bir rolü bulunmaktadır. İnternet ortamında fal, astroloji ve batıl inançları teşvik eden sitelerin yaygınlaşması, toplumun yanlış yönlendirilmesine neden olmaktadır. Kitle iletişim araçları, hurafelerin yayılmasında olumsuz etkiler yaratabileceği gibi, doğru ve bilinçli kullanıldığında bunlarla mücadelede olumlu bir rol de oynayabilir.

Özellikle halk arasında dağıtılan broşürler, sadece bilinçsiz bireyler tarafından değil, aynı zamanda dini istismar eden kişiler tarafından da kötüye kullanılmaktadır. Bu tür broşürler genellikle vasiyetname, öğüt veya nasihat adı altında yayılarak toplumda yanlış inanışların yerleşmesine sebep olmaktadır.[319]

"Bakın ne hâle getirmiş ki cehaletimiz dini,
Hurafeler bürümüş en temiz menbaını;
Kitabı, Sünneti, İcmâ'yı kaldırıp attık,
Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık." [320]

3.5.4. Vaaz ve Hutbeler

Hutbeler, ibadet ve ahlaki değerlerin yanı sıra, Müslümanların gündemini oluşturan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik meseleler hakkında bilinçlendirme ve rehberlik etme amacı taşımaktadır. Toplumsal dayanışmayı güçlendirmek, bireysel ve kolektif sorumlulukları

---

317 Mustafa Arslan, "Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine", *Birey ve Toplum* 6/11 (2016), 5-25.
318 Arslan, "Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine", 5-25.
319 Arslan, "Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine", 5-25.
320 Mehmet Akif Ersoy, *Süleymaniye Kürsüsünde* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 1/37.

hatırlatmak, dini ve ahlaki ilkeleri pekiştirmek gibi işlevleriyle, Müslümanlara yol gösterici öğütler sunmayı hedeflemektedir.

Camiler, ibadet mekânı olmanın yanı sıra din ve toplum eğitiminin merkezlerinden biridir. Bu bağlamda hutbe, haftada en az bir kez Müslümanlara hitap eden, dini, toplumsal ve siyasi mesajlar içeren bir konuşmadır. Arapça "hatabe" fiilinden türeyen hutbe, hatibin topluluk karşısında yaptığı konuşma anlamına gelir. Yaygın din eğitiminin bir parçası olarak hutbe, cuma namazından önce, bayram namazlarında ise namazdan sonra imamın minberden cemaate hitabıyla gerçekleşir. Hutbeler, bireysel ve toplumsal bilinçlenmeye katkı sağlayarak manevi değerlerin pekiştirilmesine yardımcı olur.[321] Hutbeler, İslam toplumlarında sadece ibadetle sınırlı bir uygulama olmayıp, dini bilgilendirmenin, toplumsal bilinç oluşturmanın ve manevi değerleri pekiştirmenin etkili araçlarından biridir. Camilerde minberden yapılan bu konuşmalar, bireylerin hem dini sorumluluklarını hatırlamalarına hem de güncel meseleler karşısında İslamî perspektiften bir duruş geliştirmelerine katkı sunar.[322]

[321] Ahmet Can, "Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/38 (2017), 507-552.

[322] Can, "Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği", 507-552.

SONUÇ

Bu çalışma, Kırgızistan özelinde bid'at ve hurafelerin toplumsal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alındığı ve kelâm ilminin evrensel prensipleriyle karşılaştırıldığı ilk akademik çalışmadır. Daha önce genellikle sadece itikadî sapmalar olarak değerlendirilen bu uygulamaların, Kırgız toplumundaki kültürel kökenleri ve sosyal işlevleriyle birlikte analiz edilmesi bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Ayrıca çalışmada, sahih İslam bilgisine duyulan ilginin artışının bu hurafelerin değişiminde etkili olabileceği vurgulanarak, literatüre yeni bir perspektif kazandırılmıştır.

Kırgız toplumunda varlığını sürdüren birçok örf ve âdet, dışarıdan bakıldığında ilk etapta dinî uygulamalar gibi algılansa da, derinlemesine incelendiğinde bunların büyük bir kısmının kültürel kökenli olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da tespit edildiği üzere; türbe ziyaretleri, çocuk sahibi olmak için yapılan ritüeller, nazardan korunma amacıyla muska takmak ya da uğurlu-uğursuz sayılarla ilgili inançlar gibi uygulamalar, İslam'ın temel kaynaklarında açık bir delile dayanmamakta; daha çok geleneksel inançların İslam'la harmanlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Hurafe, bazı kişiler tarafından ortaya atılan ve kendisinden uğursuzluk, zarar veya yarar geleceğine inanılan batıl inançlardır. Günümüzde, toplum hayatında dinî inanç ve ibadet alanlarında halkın alışageldiği, dinin bir gereği zannedilen pek çok uydurma, bid'at ve hurafe bulunmaktadır. Ne yazık ki eğitimli ya da eğitimsiz birçok insan, hatta kendini dindar olarak gören bireyler bile bu hurafelere inanabilmektedir. Aklı, ilmi ve düşünceyi esas alan bir dinin mensuplarının bu denli batıl inançlara kapılmaları ciddi bir sorgulama konusudur. Zira dinimiz, Cahiliye döneminden miras kalan anlayışlara karşı açık bir tavır sergilemiş; açıkça şirk içeren unsurları tamamen ortadan kaldırmış, esaslara aykırı olmayanları ise ıslah ederek veya aynen koruyarak devam ettirmiştir. Bu kapsamda, gaipten haber verme, falcılık, cincilik, kurşun dökme, türbelerden yardım dileme, türbelere kurban adama, çaput bağlama, kuş ötmesini uğursuz sayma, bazı sayı ve hayvanları uğursuz kabul etme, kadınlar ve çocuklarla ilgili akıldışı inanışlar gibi birçok uygulama hurafe kapsamında değerlendirilmektedir. Bu inançların yayılmasında cehalet, menfaat arayışı, körü körüne taklit, bazı kişi ve mekânlara duyulan aşırı ilgi ve geçmişten gelen yanlış inanışlar etkili olmaktadır. Hurafeler, bireyi tevhid inancından uzaklaştırarak Allah'ın yolundan saptırmakta; manevi dejenerasyona, toplumsal ayrışmalara ve hatta bireysel mutsuzluklara neden olmaktadır.

Kur'an ve Sünnet, Müslümanlar için temel ölçüdür. Fatiha Suresi'nde bildirildiği üzere, ibadet yalnızca Allah'a yapılmalı, yardım yalnızca O'ndan dilenmelidir. Bu ilke, hurafelere karşı inanan bireyin sağlam bir akideye sahip olmasını zorunlu kılar. Çünkü hurafeler, sadece

bireysel bir zaaf değil, aynı zamanda ümmetin birlik ve beraberliğini zedeleyen, fitneye kapı aralayan tehlikeli inanç unsurlarıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, Kırgızistan özelinde yapılan değerlendirmeler de bid'at ve hurafelerin toplumsal yapı içindeki etkisinin hâlen canlı bir şekilde sürdüğünü göstermektedir. Türbe merkezli ziyaretler, muskacılık, bakşıya okutma, uğursuz sayılardan korkma ve yıldız falına inanma gibi uygulamalar halk arasında dinî gerekçelerle meşrulaştırılmakta; bu ise sahih İslam anlayışını zedelemekte ve tevhid inancını tehdit etmektedir. Kelâm ilmi açısından bu tür uygulamalar yalnızca kültürel bir zenginlik değil, inanç bütünlüğünü tehdit eden itikadî sapmalardır. Ancak son yıllarda Kırgızistan'da özellikle gençler arasında sahih İslam bilgisine duyulan ilginin artması ve bu alanda yapılan akademik çalışmalar, geleceğe yönelik umutları artırmaktadır. Dolayısıyla bid'at ve hurafelerin bugün olumsuz bir seyir izlediği kabul edilse bile, ilmî, dinî ve toplumsal bilinçlendirme faaliyetleri sayesinde bu gidişatın olumlu yönde değişmesi mümkündür.

Kelâm ilmi açısından bakıldığında, bu tür uygulamaların itikadî bir boyut kazanması – yani Allah'tan başkasından medet umma, türbede yatanlardan yardım bekleme, yıldızların insan kaderine etki ettiğine inanma gibi durumlar– tevhid akidesine zarar verir ve bid'at kapsamında değerlendirilir. Ancak bu âdetlerin tamamı dinî nitelik taşımaz; bir kısmı ise sadece sosyal dayanışma, bereket temennisi veya estetik unsurlar taşıyan kültürel davranışlardır. Bu nedenle her örf ve âdetin "dine aykırıdır" diye toptan reddedilmesi doğru değildir. Son kertede, Kırgız örf ve adetlerine dış gözle bakıldığında, bu geleneklerin bir kısmının İslam dışı dönemlerden kalan kültürel miraslar olduğu, bir kısmının ise zamanla dinle iç içe geçirilerek halk arasında meşrulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür pratikleri değerlendirirken, dinî ve kültürel sınırların dikkatli şekilde ayırt edilmesi, hem akademik hem de ilmî sorumluluğun bir gereğidir.

İnceleme sonucunda ortaya çıkan temel tespitler şunlardır: Kelâm ilmi, İslam inancının akıl, vahiy ve nakil temelinde doğru anlaşılması ve yaşanması için vazgeçilmez bir disiplindir. Kırgızistan gibi farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda ortaya çıkan bid'at ve hurafelerin kelâm açısından değerlendirilmesi, hem dini doğruluğun korunması hem de kültürel zenginliklerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması açısından büyük önem taşır. Bu bağlamda, Türkiye ve Kırgızistan arasında kelâm ilmi üzerinden kurulan entelektüel köprü, iki ülkenin dinî ve kültürel miraslarının karşılıklı olarak anlaşılmasına ve ortak bir ilmî dil geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Çalışma, Kırgız toplumundaki geleneksel inançlar ile İslam'ın evrensel prensipleri arasındaki ilişkiyi derinlemesine ortaya koyarak, iki ülke arasında hem akademik iş birliğini hem de kültürel diyaloğu güçlendirmektedir. Böylece, kelâm ilminin rehberliğinde

bid’at ve hurafelerin analiz edilmesi, yalnızca Kırgızistan’da değil, ortak İslam coğrafyasındaki pek çok toplumda doğru dinî anlayışın gelişimine hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

Abdıkulova, Roza. "Kırgız Toplumunda Sufizm Geleneği: Örf-Adetlere ve Edebiyata Yansımaları". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/35 (02 Haziran 2016), 513-531.

Abdırasulova, Elmira. "Bayırkının Taberigi-Eldik Medisina". *Kyrgyz State Medical Academy named after I.K. Akhunbaev* 2/5 (2019), 163-168.

Abdülkâhir el-Bağdâdî. *Usûlü'd-Dîn*. İstanbul: Matbaatu'd-Devle, 1928.

Abramzon, Saul Mendeleviç. *Kırgız Cana Kırgızstan Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter*. Bişkek: "Kırgızıstan-Soros" Fondu, 1999.

Acer, Sena. *İslâm Tarihinde Hadis İstismarı*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022. https://avesis.ebyu.edu.tr/dosya?id=cdd840cf-a3ae-42d9-b649-0e89b4f67912

Ağbal, Davut. "Kur'ân'da Burçlar Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 250-275.

Ahmed b.Hanbel. *el-Musned*. çev. Rıfat Oral. Ensar Yayıncılık, ts.

Aitpaeva, Aygerim. "Kırgızistan'da Din ve Kültür Turizminin Geliştirilmesi Açısından Süleyman Dağı'nın Önemi: SWOT Analizi". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/4 (2014), 64-80.

Aitpaeva, Gulnara. *Kırgızıstandagı Mazar basuu:Talas Tavrıybası Negizinde*. Bişkek: Aigine madaniy izildöö borboru, 2. Basım, 2010.

Aitpaeva, Gulnara. *Osh Kitebi*. Bişkek: Aigine madaniy izildöö borboru, 2011.

Aitpaeva, Gulnara. *Svetıye Mesta Yuga Kırgızıstana: Priroda, Manas İslam*. Bişkek: Kulturno-issledovatelskiy sentr Aigine, 1. Basım, 2013.

Altındaş, Ramazan. "Bid'atın Tanımı ve Ortaya çıkış Sebepleri". *Eğitim,Kültür ve Düşünce Dergisi* 1/276 (2024), 18.

Arslan, Mustafa. "Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine". *Birey ve Toplum* 6/11 (2016), 5-25.

Asan, Elmurat. "Köp Kırduu Sulaiman Too". İnternet. 12 Kasım 2018. Erişim 05 Şubat 2025. https://esimde.org/archives/312

Aslan, Namık - Arslan, Meryem. "Halk İnanışlarına Dayalı Halk Hekimliğinin Tarihî Türkçe Tıp Metinlerindeki (16.-17. Yüzyıl) İzleri". *Millî Folklor* 16/128 (2020), 206-217.

Aydın, Mehmet. "Fal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. https://islamansiklopedisi.org.tr/fal#1

Bağlıoğlu, Ahmet. "Mehmet Akif'in Eğitim Bağlamında Geleneğe Eleştirileri". *Turcology Research* 77/1 (2023), 140-154.

Bingöl, Mustafa. "Halk İnanişlari Kapsaminda İncelenen Bir Astroloji Metni: 'Dîv-Nâme'". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13/30 (2020), 717-735.

Bozkurt, Nebi. "Mezarlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/519-522. Ankara: TDV Yayınları, 2004. https://islamansiklopedisi.org.tr/mezarlik

Brusilovskiy, Denis Aleksandroviç. "Şamanizm Türkoyazıçnıh Narodov Sibirii i Sentralnoi Azii". *Vestnik KRSU* (2012), 135-138, 12 Basım, blm. 3.

Can, Ahmet. "Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/38 (2017), 507-532.

Caparov, Şeralı. *Adam Attarı-El Bailıgı*. Bişkek: Bizdin.kg, 3. Basım, 2009. https://new.bizdin.kg/media/books.

Cürcânî. *Muʿcemü't-taʿrîfât*. ed. Minşâvî Muhammed Sıddîk el. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Cürcânî. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Cürcânî. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Cüveynî. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâṭı'i'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*. ed. Muhammed Yusuf Musa - Ali Abdülmün'im Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950.

Çağlayan, Harun. "Klasik Kelâmın İlâhî Bilgi Anlayışına Eleştirel Bir Bakış". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergis* 5/1 (2017), 193-215.

Çelebi, İlyas. "Fal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. https://islamansiklopedisi.org.tr/fal#1

Çelebi, İlyas. "Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/404-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. https://islamansiklopedisi.org.tr/gayb

Çelebi, İlyas. "Muska". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/267-269. Ankara: TDV Yayınları, 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/muska

Çelebi, İlyas. "Uğursuzluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/52-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. https://islamansiklopedisi.org.tr/ugursuzluk#1

Çeltikci, Orhan - Kayhan, Shurubu. "Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması". *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisiyz State Medical Academy named after I.K. Akhunbaev* 1/2 (2016), 63-84.

Çepni, Selen. *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2021. https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/3823/%C3%87epni.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Çimen, Gizem Deniz. *"Paranormal İnançlar İle Evlilik Yaşamı Arasındaki İlişki"*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2001. https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/4567

Çobanoğlu, Abdullah. *Halk Arasında Yaşayan Hurafeler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa / Osmangazi Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006. https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/94455/ILT0457.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Demirci, Kürşat. "Burç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/421-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Demirci, Kürşat. "Muska". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/265-267. Ankara: TDV Yayınları, 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/muska

Demirtaş, Sezai. "Gelecekten Haber Veren Oğuz Bilgesi: Dede Korkut". *Selçuk Türkiyat* 63/1 (2024), 137-154.

Dıykanbaeva, Mayramgül. "Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar". *A. Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 29/49 (2013), 131-144.

Diyanet, Haber. "Hurafelerin kaynakları nelerdir?" *DiyanetHaber*. 2021. Erişim 15 Şubat 2025. https://www.diyanethaber.com.tr/hurafelerin-kaynaklari-nelerdir

Durmaz, Gülay - Baştürk, Şükrü. "Bir Kuran Falı Örneği: Fâl- I Türkî-İ Manzûm ve Dil Özellikleri". *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi [OĞUZTAD]* 1 (2019), 1-22.

Duvarcı, Ayşe. "Türklerde Tabiat Üstü Varliklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar". *bilig/-Kış* 33 (2005), 125-144.

Düyşenbiev, Salamat. "Domusulmanskoe Verovaniye Kırgızov". İnternet. *Religia*. 07 Ekim 2015. Erişim 16 Şubat 2025. https://open.kg/about-kyrgyzstan/culture/religion/2772-domusulmanskie-verovaniya-kyrgyzov.html

Ebu Bekir el-Bâkıllânî. *et-Temhîd*. thk. İmaduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1987.

El-Farâbî, Muhammad b. Tarhân b. Uzlûğ. *Fusûlü'l-Müntezâ*. çev. D. M. Dunlop. Cambridge, İngiltere: Cambridge Oriental Publications, 1961.

En-Nesefî. *Şerhu'l-Akaid en-Nesefiyye*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

en-Nesefî. *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. Ankara: DİB Yayınları, 1993.

Erdoğan, Elif. *İmam Mâturidî'nin Te'vîlâtu'l-Kur'ân'da Gaybî Konulara Yaklaşımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2020. https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET001925.pdf

Eren, Metin. "'Halk İnancı' Kavramının Sınırları Ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme". *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 13/8 (2013), 857-865.

Ergüven, Nizamettin. "Vefat Edenin Yakınları Tarafından Taziyeye Gelenlere Yemek ve İçecek İkramında Bulunulmasının Dini Açıdan Durumu", 313-326.

Ersoy, Mehmet Akif. *Süleymaniye Kürsüsünde*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2018.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. ed. Hellmut Ritter. 300 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1977.

Gazzâlî. *Kitâbü Makāsıdi'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*. Beyrut: Matbaatü'd-Tedâmün, t.y.

Gazzâlî, Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *Mustaṣfâ fî ʿilmiʾl-uṣûl*. thk. Muḥammed ʿAbdusselâm ʿAbduṣṣâfî. Beyrut: Dâruʾl-Kütübiʾl-ʿİlmiyye, 1413.

Gökçe, Ferhat. *Sulaiman Too Cana Aga Taandık İşenimder*. "Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 573-580.

Gölcük, Şerafeddin Toprak, Süleyman. *Kelâm Tarih – Ekoller – Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Gözün, Abdulvehhab - Köktaş, Yavuz. "Sünnet Ve Bid'atın Mahiyetine Farklı Bir Bakış". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesii Dergis* 7/13 (2018), 163-184.

Gülensoy, Mustafa. "Manas Destanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/557-558. Ankara: TDV Yayınları, 2003. https://islamansiklopedisi.org.tr/manas-destani.

Gümüş, Şüle. "Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 50/5 (2021), 1-20.

Gün, Faruk. "Gayb Âlemini Bilmenin İmkânı Üzerine Bir İnceleme". *Dergiabant* 12/1 (2024), 150-168.

Gün, Faruk. *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler*. Ankara: Ny Matbaacılık Yayıncılık, 1. Basım, 2022.

Gün, Faruk - Uraim kyzy, Busalikha. "İslâmiyet'ten Önce ve Sonra Kırgızlar'da İnanç Esasları". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (2024), 187-208.

Güneş, Hasan Cihan. *Bid'at ve Hurafeler*. İzmir: Rehber Yayınları, 1. Basım, 2006. https://ia801000.us.archive.org/view_archive.php?archive=/2/items/13MustuYayinlari/10_Rehber-Yayinlari.zip&file=10_Rehber-Yayinlari%2FHasan%20Cihan%20Gunes%20-%20Bidat%20ve%20Hurafeler%20-%20RehberYayinlari.pdf&utm_source=chatgpt.com

Gürkan, Salime Leyla. "Nazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/443-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. https://islamansiklopedisi.org.tr/nazar--goz-degmesi

Hamdi, Elmalılı Muhammed. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Hançerlioğlu, Orhan. *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Hoştaş, Gülay. "İslamiyet Öncesi Türklerde Büyü Algısı". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2022), 111-131.

İbn Fûrek. *Mücerredü Makālâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. ed. Daniel Gimaret. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1876.

İbn Haldun. *el-Mukaddime*. Kahire: Dârü'l-Fikr, 2004.

İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-ʿArab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, ts. Erişim 26 Haziran 2025

İbn Manzûr. *Lisânü'l-ʿArab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, ts. Erişim 26 Haziran 2025

İbraev, Samatbek. "'Manas' eposu cana Arhitekturalık Etnomadaniyat". *Sayakbay manasçı fondu* 8/22 (2017), 1-9.

İmanaliev, K. "Kult Prirodı v Nasionalnom Samoznanii Kırgızov". *Vestnik KRSU* (2009), 168-172, blm. 9.

İnan, Abdülkadir. "Al Ruhu Hakkında: Türk Mitolojisinde Şerir Bir Ruh". *Türk Tarihi, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi* 1/1 (1933), 166-173.

Junuşakunova Bayalieva, Toktobübü. *Do İslamskiye Verovaniye i ih Perejitki u Kıgızov*. Frunze: Akademiya Nauk Kirgizskoi SSR, 1672.

Jusubaliev, Ali. *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2007. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=KVhazXtv1PU2eExjKRE5uQ&no=KH_m43aImA24MwviX1NOew

Kadı Abdülcebbâr. *el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl: en-Nazar ve'l-Maarif*. ed. İbrahim Medkur. y.y., t.y.

Kalkan, İbrahim. "Velihanov Çohan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/645-646. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Kandemir, Fatih. "Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiye'deki Halk İnançlarının Tarihi Temelleri". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2016), 97-114.

Karadaş, Cağfer. "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe". *İlahiyat Akademi Dergisi* 3 (2016), 23-44.

Karaman, Fikret. "Bid'at ve Bid'at Ehli Üzerine bir İnceleme". *Diyanet Dergisi* 26/1 (1990), 79-88.

Kaşgârî, Mahmud. *Divânu Lugâti't-Türk*. çev. Besim Atalay. Ankara: TDK Yayınları, 1943.

Kayhan, Shurubu. "Kırgızlar'da Evlilik Öncesi Kız Seçme Gelenekleri". *Türkish Studies* 13/18 (2018), 873-882.

Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-. *İbn Mâce, es-Sünen*. thk. en-Neşîrî. Cübeyl-Suudi Arabistan: Dâru's-Sıddîk, 1435.

Kebaev, Er. "Manas Ansiklopediya". *Manas Ansiklopediya*. Bişkek: Kırgız Respublikasının "Akıl"Konserni, 1995.

Keskin, Söngül. "Türkmen Efsanelerinde Sayılar". *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 11/1 (2024), 27-37.

Keskin, Yahya Mustafa. "Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri Elâzığ Örneği". *Dini Araştırmalar* 11/32 (2008), 191-214.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

Kılavuz, Ahmet Saim. "Cin (Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/8-10. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kūb b. İshâk el. *Felsefî Risâleler*. thk. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.

Kiyat, Arzu. "Kırgız Kültüründe Kanlı ve Kansız Kurban Geleneği: Tülöö". *Millî Folklor* 18/143 (2024), 53-64.

Koloğlu, Orhan Şener vd. (ed.). "Kelâm'da Bilgi Problemleri". *Uludağ Üniversitesi ilahiyat Fakültesi*, 7-22.

Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Kahire: Matbâ'atu 'Isâ el-Bâbi el-Halebî, 1474.

Kutluer, İlhan. "Burç (İslâm Literatüründe Burç)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/422-424. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Lopuhin, Aleksandr. “Kirgizi i ih Religiya”. 1911. Erişim 23 Ocak 2025. https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnaja-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-10-kinnamon-kion/27

Mâtürîdî, İmam Ebû Mansûr el. *Kitâbü’t-Tevhîd*. ed. Fethullah Huleyf. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1979.

Meerim, İbragimova. “Borborduk Aziya:Bilim,uun cana Salt”. *Oşmunun Carçısı* (2016), 332, 3 Basım.

Mokeev, Anvarbek. “Rol Sufiyskih Şeyhov v Rasprostranenii İslamskoi Religii v Kırgızıstane”. *Kırgızko-Tureskiy Universitet “Manas”* 2/1 (2006), 125-136.

Moldokulova, Dinara. *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı.* 1 Cilt. Bişkek: İşenalı Arabaev Kırgız Devlet Üniversitesi., 2016.

Murat Yel, Ali. “Hurafe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/382-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. https://islamansiklopedisi.org.tr/hurafe#1

Nergiz, Rifat. “Kırgız Ağıtlarında Bir Mitolojik Unsur ‘At’”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 16/42 (14 Aralık 2022), 608-619.

Nestor, Maniçkin Aleksandroviç. “Some Modern Magical Rites of the Kyrgyz People: a Shamanistic Perspective”. *Ethnology&Anthropology* 29/1 (2017), 48-57.

Okay, M. Orhan. “Safahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/442-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. https://islamansiklopedisi.org.tr/safahat

Okşar, Yusuf. “Bir Hurafe Olarak Hulûl Kavramı”. *Marifetname* 8/1 (2021), 115-140.

Omurbekova, Umsunai. “SSCB’nin Eğitim ve Kültür Politikaları: Kırgız SSC Örneğinde (1917-1950)”. *Journal of Social Sceinces and Arts*, 34-48.

Özarslan, Selim. *Günümüz İnanç Problemleri*. 1 Cilt. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Özdemir, Ahmet. “Hanefî Fıkıh Kitaplarında Bid‘at Olarak Tanımlanan Başlıca Uygulamaların Tespiti ve Değerlendirilmesi”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (01 Eylül 2021), 1-16.

Özel, Ahmet. “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/475-479. Ankara: TDV Yayınları, 2004. https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid

Özkan, Ferudun Hakan. “Osmanlı Toplumundaki Bid’at ve Hurafelere İlişkin Bir Metin”. *Kültür Araştırmaları Dergisi,* 14 (2022), 54-85.

Öztürk, Dilara Can. “Hayvanlarla İlgili İnanışlar ve Toplum Etkileşimi: Anadolu Örneği”. *Kadim Akademi* 6/3 (2022), 201-211.

Pembeci, Barış İşci. “Kırgızistan Mezar Ziyaretleri”. *Folklor/Edebiyat* 20/77 (2014), 101-112.

Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005.

Polat, Kemal. *Kırgızlar’da Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.

Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidâye fî Usûli’d-Dîn: Mâtürîdiyye Akaidi.* thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Sağlam, İbrahim. “‘Uğursuzluk Üç Şeydedir…’ Rivayetinin İsnad ve Metin Yönünden Tahlili”. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2017), 81-108.

Sancak, Rümeysa. “Halk İnançlarının Bireyler Üzerindeki Etkileri: Batıl İnanışlar Örneği”. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (* 1/2 (31 Aralık 2023), 176-199.

Sancaklı, Saffet. “Hadisler Bağlamında Bid’at Olgusu ve Bid’atle Mücadelenin Gerekliliği”. *İslâmi İlimler Dergisi* 11/1 (2016), 21-46.

Sancaklı, Saffet. “Hadislerin Hurafeye Bakış Açısının Analizi ve Hurafe ile Mücadelenin Önemi”. *İslami İlimler Dergisi* 10/2 (2015), 6-31.

Sarı, Veysel - Şahin, Hasan Ali. "Halk Kültüründe Muskanın Geçmişten Günümüze Yorumlanış Biçimleri". *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi* 4/1 (2024), 64-72.

Sayrami, Abliz Muhemmed - Maimaiti, Nijiati. "Divan-ı Lugati't-Türk'teki Muskaya Ait Beyanlar". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 23 (2024), 75-81.

Seydakmatov, Kasımbek. *Kırgız Tilinin Kıskaça Etimalogiyalık Sözdügü*. Frunze: İlim Basmakanası, 1988. https://new.bizdin.kg/media/books/Seidakmatov-Kratkii-etimologicheskii-slovar-kyrgyzskogo-iazyka_ahJNLHq.pdf

Sönmez, Kutlu. *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.

Şayloobek, Düyşeeyev. "Kara Kırgız-"Çernıy kırgız" emes". İnternet. *Azattyk*. 17 Mayıs 2020. Erişim 09 Ocak 2025. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-soz-daira-kara/30609258.html

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-. *l-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 1992.

Taftazânî, Sa'düddîn et-. *Şerhu'l-Akâid en-Nesefiyye.* ed. Alp Talha Hakan. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Taftâzânî, Saʿdeddîn Mesʿûd b. ʿÖmer. *el-Makâsıd fî İlm'il-Kelâm*. ed. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.

Tanrıverdi, Hasan. "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergis* 8/3 (2018), 595-601.

Tanyu, Hikmet. "Büyü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/501-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Tanyu, Hikmet. *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

Taşdelen, Mehmet. "Kelâmda Aklın Fonksiyonel Değeri". *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT* 4/1 (2023), 9-39.

Taylan, Necip. "Bilgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Teftâzânî, Sa'deddîn et-. *Ebkârü'l-Efkâr*. thk. Ahmed M. el-Mehdî. Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2004.

Teftâzanî, Sadüddin Mes'ûd b. Ömer. *Serhu'l-Akäidün-Nesefiyye*. thk. Hicazi es-Sakkâ Ahmet. Kahire: Mektebetü'l-Külliyetü'l-Ezheriyye, 1988.

Tentigul kızı, N - Beksultanova, Ç. "Epos 'Manas' Kak İstoçnik İzuçeniya Narodnoi Medisinı Kırgızskogo Naroga". *Biyletten Praktiki i Nauki* 10/67 (2021), 527-535.

Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmi*. İstanbul: Damla yayınları, 2. Basım, 2012.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1981.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM yayınları, 1. Basım, 2015.

Topaloğlu, Fatih. "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2012), 67-93.

Tuğ, Kadir - Bedirhan, Yaşar. "Kızgızistan'ın Celal-Abad Şehrinde Mezarlık ve Ziyaret Yerleri İle İlgili Halk İnançları". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/12 (2016), 193-207.

Tunçel, Ceyda. *Cinsiyet, Meslek Grubu Yaş ve Eğitim Düzeyi Değişkenlerinin, Bireylerin Batıl İnançlara Sahip Olma Düzeyleri Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Başkent Üniversitesi, 2013. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=1Jq0cgTB3GQ_giFuzwyJ9w&no=GG1tHFaBf5Z1TBzzGHsyOg

Turgay, Nurettin. "Kur' an Çerçevesinde Hurafeler ve Korunma Yolları". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006), 22-40.

Tursunkulova, Dinara. "Doislamskiye Verovaniye i Religii na Territori Kırgızıstana". *İstoriçeskiye Nauki* 3/1 (2019), 26-31.

Ulu, Güliz. *Batıl inançların Çin toplum yaşamına etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Bg59StIkmWOv9FgGSSRrrw&no=WqFCmxBOccRk-3lW6enehQ

Uludağ, Süleyman. "Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/365-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uysal, Mustafa. *İslâma sokulan Bid'at ve Hurâfeler*. Konya: Uysal Yayınları, 5. Basım, 1975.

Yaman, Ali. ""Türk Dünyasında Süreklilik Unsurları:Orta Asya'da Hikmet Geleneği (Divan-ı Hikmet ve Deste-i Gül)". *Hacı Bektaş Velî araştırma Dergisi* 16/6 (2005), 231-252.

Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Âşûrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. https://islamansiklopedisi.org.tr/asura

Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/346-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Hurafe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/382-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. https://islamansiklopedisi.org.tr/hurafe

Yeşilyurt, Temel. *Kelâm El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Yıldırım, Leyla. *Bid'atler, Hurafeler ve Malatya Örneği*. Malatya: İnönü Üniversitesi, 2020. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=d6tcqwHvdL7-byUOBez0pA&no=BfAkKjzlP95hnGUJG1Zrgw

Yıldırım, Leyla - Karaman, Fikret. "Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepler". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 471-489.

Yıldırım, Mustafa - Çelik, Sümeyye. "Kırgız Toplumunda Geçmişten Günümüze Kalın (Başlık Parası) Geleneği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010), 67-94.

Yılmaz, Fatma. *Din Eğitimi Işığında Kadınlar Arasında Yaşayan Hurafeler*. Ankara: Cihan Yayınları, 2008.

Yılmaz, Mustafa. "Şamanistkie Verovanie Kırgızov i Obrazsı Pervıh Religioznıh Pesen". *Nauçno-Metodiçeskiy Jurnal"Nauka i Obrazovaniye:Novoe Vremya"* (2018), 1-6, 2 Basım.

Yurdagür, Metin. "Bab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/359. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. https://islamansiklopedisi.org.tr/bab--sia

Yusuf el-Karadâvî. *İslam'da Hurafeler ve Bid'atlar*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Ravza Yayınları, 1993.

Yücel, Ümmühan. *Türk halk inanışlarında sayılar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=AJ_kKs_cysGgev8hF_2ezw&no=UtYaa7GMba3zLN8XIrKS7Q

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı: Busalikha URAİM KYZY

Doğum Yeri: Oş, Kırgızistan

Doğum Tarihi: 01/04/1999

E-posta: bkyzy23@posta.pau.edu.tr, sallihiya99@gmail.com

ORCID: 0009-0004-7718-2727

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise: Kojoke Lisesi

Lisans: Oş Devlet Üniv. / İlahiyat Fak. 2022

Yüksek Lisans: Pamukkale Üniv. / İslami İlimler Enst. 2025

TEBLİĞ VE YAYINLAR:

- İslâmiyet'ten Önce ve Sonra Kırgızlar'da İnanç Esasları / Rusuh dergi. Cilt: 4 Sayı: 1, 187-208, 2024.